

NEUROINKLUZÍV SZÍNHÁZ

Daniss-Bodó Eszter

Reed Zsuzsanna

Solt Anna

és még sokan mások...

Neuroinkluzív színház

Módszertani kézikönyv

Daniss-Bodó Eszter

Reed Zsuzsanna

Solt Anna

a - selyem - c. előadás művészei

és

a Kisvilág Alapítvány

tapasztalati szakértői

Fotók: Nagy Szabolcs, Ficsór Zsolt

A - selyem - c. előadáshoz kapcsolódó műhelysorozat és kézikönyv a Belügyminisztérium és a Slachta Margit Nemzeti Szociálpolitikai Intézet támogatásával, a FOF2025-B-5187 kódszámú, a „Fogyatékos személyek helyi, regionális és országos szervezeteinek szakmai programjainak támogatása 2025” pályázat keretében valósult meg.

©Kisvilág Kulturális és Társadalmi Alapítvány
Budapest
2026

Hogyan készült ez a könyv?	5
1. Bevezetés	7
2. Elméleti alapok	11
2.1 Mi a neurodiverzitás?	12
2.2 Mi a stigma?	13
2.3 Mit nevezünk strukturális akadályoknak?	13
2.4 Mit jelent a crip szemlélet, mi az a crippling?	14
3. Lehet mindenkinek jó? Mi az az egyetemes tervezés?	15
3.1 Mi az a relaxed performance?	16
3.2 Mitől neuroinkluzív egy színház?	20
4. Ökoszisztéma: kik a szereplők egy neuroinkluzív színházi projektben?	23
Feladat- és felelősségmegosztási mátrix (RACI)	24
4.1 Roadmap	25
4.1.1 Megállapodás a közös munka kereteiről (Working agreement)	27
5. Neuroinkluzív színházcsinálás	32
5.1 Ko-kreáció, a közös alkotás	32
5.2 Partnerség és közös döntéshozatal	35
5.3 Visszacsatolás	35
5.4 A tapasztalati tudás elismerése és díjazása	36
5.5 Egyenlő esélyű hozzáférés	36
5.6 Előzetes tájékoztatás	37
6. Szövegalkotás és adaptáció	38
6.1 Neuroinkluzív történetmesélés	39
6.1.1 Önálló szereplők, saját történetek	39
6.1.2 Ellennarratívák	40
6.1.3 Újramesélés (<i>re-storying</i>)	40
6.1.4 Az identitás felülírása	40
6.2 A cselekmény követhetősége	41
6.3 Szövegértés megsegítése	45
6.3.1 Ko-kreáció: az eleve akadálymentesített narratíva kulcsa	46
6.3.2 Retrofit	47
6.3.2.1 Szövegkönyv kékítve	48
6.3.2.2 Cselekménykalauz	48
6.3.2.3 Ismételt megtekintés lehetősége	49
6.3.2.4 Digitális megoldások, a jövő gyakorlatai	50

7.	Próba és próbafolyamat	52
7.1	Dramaturgiai megsegítés	52
7.1.1	Ki nem mondott szándékok és viszonyok jelzése	52
	<i>“Érintse meg Júliát, hogy értsük, milyen szolgálatokra gondol.” A próbák során használt szövegkönyvben jelzett kérések feltárják a dramaturg, a rendező és a színészek számára a nehezebben értelmezhető mondatokat vagy szövegrészeket.</i>	53
7.1.2	Nemlineáris idő	54
7.1.3	Tárgyak és kellékek	55
7.2	Szervezeti háttér	57
7.2.1	Akadálymentes működés / kommunikáció	57
7.2.2	Workflow	58
7.3	Helyszíni akadálymentesítés	58
7.3.1	Térbeli elrendezés	59
7.3.2	Elvonulási lehetőség (evés-ivás, pihenés)	59
7.4	A részvétel alternatív lehetőségei	59
8.	Neuroinkluzív színház: előadás előtt, közben és után	60
8.1	Helyszíni megsegítések: gyakorlati megoldások	61
8.1.1	Bizonytalansággal szembeni intolerancia	62
8.1.2	Eltérő szenzoros érzékenység vagy feldolgozás	62
8.1.3	Epilepszia gyakoribb előfordulása	63
8.1.4	Az neurodivergens állapotok ismeretének hiánya a szélesebb társadalomban	63
8.1.5	A neurodivergens állapotokhoz közvetetten kapcsolódó megsegítések	64
8.2	Előzetes tájékoztatás és felkészülés	65
8.3	Helyszíni akadálymentesítés	66
8.3.1	Térbeli elrendezés	66
8.3.2	Elvonulási lehetőség	66
8.4	A részvétel alternatív lehetőségei	67
8.5	Visszacsatolás	67
9.	Értékelés és reflexió	68
9.1	Visszamérés	68
9.2	Módszertani átvilágítás	68
9.3	Iteráció	68
	Hasznos fogalmak	69
	Források	71
	Függelék 1: Relaxed performance ellenőrzőlista	76
	(nyomtatható)	76

Függelék 2. A – selyem – projekt első színházbejárásának és tapasztalati szakértői műhelyének összefoglalója	78
1. A színházi tér bemutatása	80
2. Elvonulási és pihenési lehetőségek	80
3. Neurodivergens szempontok a beengedésnél	80
4. Információadás és vizuális történetek	80
5. Láthatatlan fogyatékoságok és támogatás	81
6. Relaxált előadások és egyetemes tervezés	81
7. A készülő előadás és a kutatási projekt	81
8. Intézményi kultúra és akadálymentesítés	81
9. Jógyakorlatok, eszközök:	82
10. Források	82
Függelék 3. Plakátok, kommunikációs anyagok	85

Hogyan készült ez a könyv?

A kézikönyv szakmai hátterét a Kisvilág Alapítvány közreműködésével készülő *Selyem* című előadáshoz kapcsolódó műhelysorozat adja. A Szendrey Júlia életét feldolgozó produkció alkotófolyamatában azt vizsgáltuk, hogyan érvényesülhetnek a neuroinkluzív színház szempontjai a szöveg és a dramaturgia alakításától a próbákön át az előadás környezetének kialakításáig. A műhelyek színházi szakemberek és neurodivergens tapasztalati szakértők együttműködésére épültek: a különböző szakmai és személyes tapasztalatok közös megbeszélések, kipróbálás és visszajelzés során találkoztak

A közös munka az előadás követhetőségére, az érzékszervi hatásokra és a részvétel körülményeire egyaránt kiterjedt. Foglalkoztunk azzal, milyen támpontok segíthetik a történet megértését, hogyan alakíthatók a fény- és hanghatások, és milyen nézőtéri szabályok adnak teret a különböző jelenléti módoknak. A helyszín közös bejárásakor az érkezés, a tájékozódás és az elvonulás lehetőségeit is megvizsgáltuk: figyelmet kaptak a zajok, a fények, az útvonalak és elvonulásra alkalmas pihenőtér kialakításának szempontjai. A tapasztalati szakértők saját színházi élményeikkel és észrevételeikkel segítették a lehetséges akadályok feltérképezését és adtak át tapasztalati tudást az előadóművészeknek és a színház munkatársainak egyaránt.

A kutatás, bejárások, próbák és előadás során keletkezett anyagokkal és visszajelzésekkel a saját tanulási folyamatunkat is láthatóvá tesszük. Mi magunk is végigmentünk az egyeztetés, a kipróbálás és az újragondolás lépésein, átélve a közös felfedezések örömét és az együttműködés nehézségeit. A bemutatott tapasztalatok abban segíthetik az olvasót, hogy felismerje a saját gyakorlatában felmerülő kérdéseket, és a saját projektjében az érintettekkel együtt keressen rájuk működő válaszokat. A könyv a neurodivergens közösség tagjaihoz is szól: támpontokat adhat saját színházi igényeik megfogalmazásához, a részvételüket nehezítő akadályok és a számukra megfelelő feltételek felismeréséhez. Segít megérteni a tapasztalati szakértő szerepét, feladatait és kompetenciahatárait, valamint támpontokat ad az alkotókkal és előadóművészekkel folytatott partneri együttműködéshez. Bemutatja, hogyan fogalmazhatják meg saját tapasztalataikat, szükségleteiket és javaslataikat úgy, hogy azok az előadás művészi céljainak figyelembevételével segítsék az akadálymentességet.

A kézikönyv főszövegét kísérő fényképek, konkrét példák és tapasztalati reflexiók ebből a közös munkából származnak. Az elméleti szempontok és a gyakorlati javaslatok mellett megmutatják, hogyan jelennek meg ezek a kérdések egy készülő előadás mindennapjaiban. Segítségükkel az olvasó azt is követheti, hogyan kapcsolódik egy résztvevő észrevétele egy alkotói vagy szervezési döntéshez, és hogyan válhat a visszajelzés a további munka kiindulópontjává.

1. Bevezetés

ERRŐL SZÓL A BEVEZETÉS

A színház úgy jó, ha mindenkié

- **A kulturális részvétel alapvető emberi jog.** Ennek érvényesüléséhez olyan feltételekre van szükség, amelyek között különböző szükségletű emberek is részt vehetnek a színházi életben.
- **A környezet is teremthet akadályokat.** A fények, a hangok, a tájékoztatás vagy a viselkedési elvárások egyes nézőket kizárhatnak az élményből. Ezeken a színház változtatni tud.
- **Minden közönség sokféle.** Az emberek eltérően érzékelnek, figyelnek, mozognak és kommunikálnak. A neuroinkluzív színház ezzel a sokféleséggel a teljes folyamaton keresztül számol.
- **A nézőktől elvárt viselkedés szabályai változtathatók.** A közönségtől ma elvárt részvétel egy viszonylag új hagyomány. Shakespeare korában például a közönség evett, ivott és hangosan bekiabált a színpadra.
- **Az alkotók és a munkatársak részvétele is fontos.** A neurodivergens emberek nézőként, művészként, szakemberként és tapasztalati szakértőként egyaránt alakíthatják a színházat.

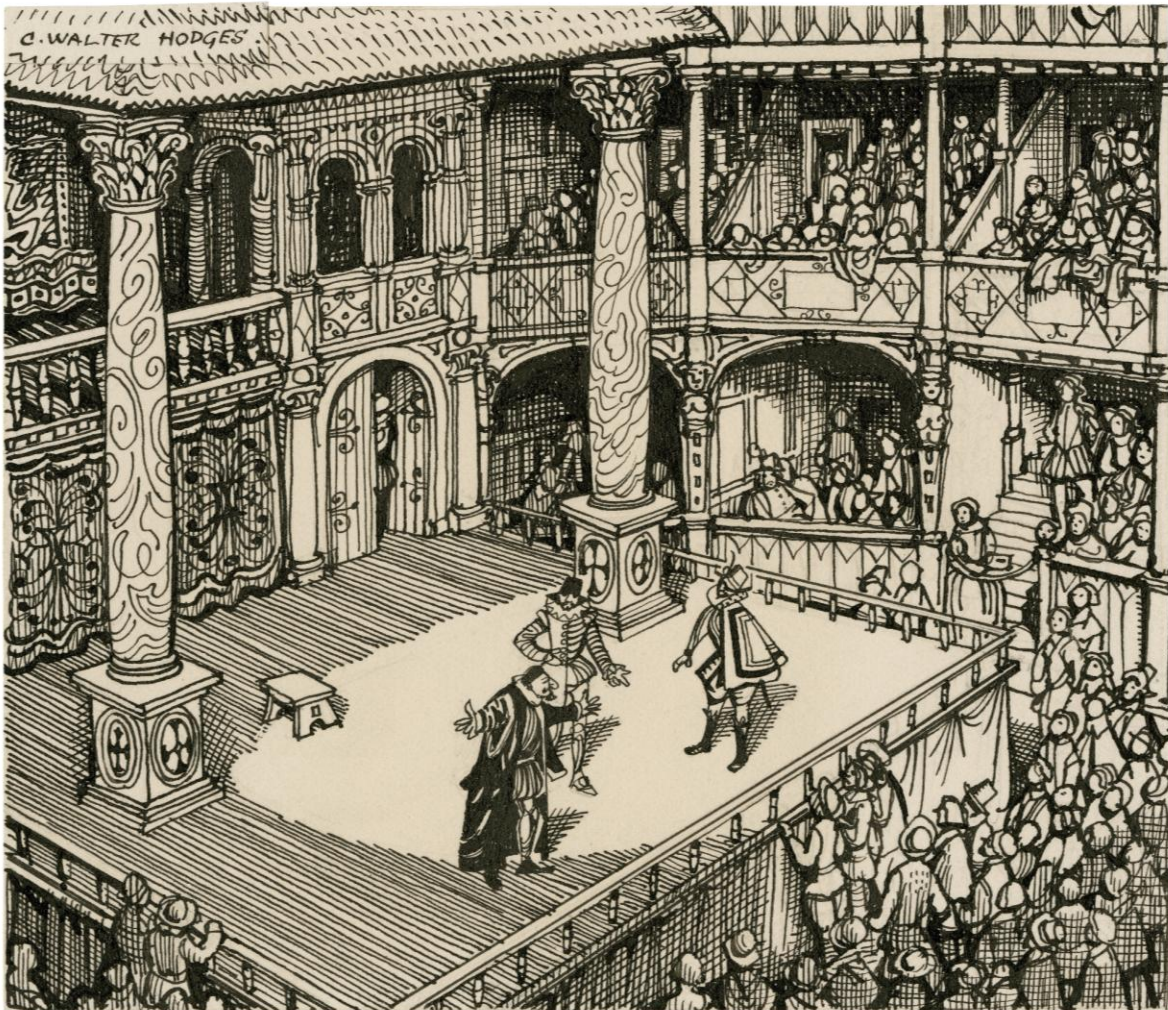
Mit vigyek magammal?

A legfontosabb kérdés, hogy mit változtathatunk a színház hagyományos működésén, hogy többféle ember érdemben részt vehessen benne, és alakíthassa is azt?

Amiről ebben a könyvben szó lesz, korántsem olyan forradalmian új, mint azt elsőre gondolnánk. Már Shakespeare is jegyzetelt a próbák és az előadások alatt, hiszen tudta, hogy a közönségnek úgy kell írnia, hogy figyelembe veszi a reakcióikat. Nem engedhette meg magának, hogy akár egy nézőt is elveszítsen, még a legolcsóbb jegyeket vásárlókból sem. A korabeli közönség pedig szerette magát felismerni a színpadi szereplőkben és kikövetelte magának a szerző figyelmét, hogy megkaphassa ezt az élményt.

A színház és a közönsége ennek megfelelően, nemegyszer konkrétan is megjelenik a darabokban. A Hamlet egyik jelenetében például a címszereplő arra inti a színészeket, hogy harsány játékkal ne hasogassák a „groundling”-ok fülét. A groundlingok azok a nézők voltak, akik a legolcsóbb, egypennys belépővel, a színpad körüli nyitott udvaron (az úgynevezett gödörben), állva nézték az előadást. Habár Hamlet meglehetősen lenézően beszél róluk, ez Shakespeare világában inkább a királyfit minősíti: a groundlingok jelenléte

ugyanis nemcsak hozzátartozott a korabeli színház mindennapjaihoz, de folyamatos interakciójukkal – pl. megszólították a színészeket, szóváltásba keveredtek a bohóccal, és visszatapsolták kedvenc jeleneteiket – aktívan alakították a szövegkönyvet és az művészek dramaturgiai megoldásait és előadásmódját. A kőszínházak térnyerésével a társadalmi és kulturális átalakulásokat lekövető színházi etikettek is kőbe vésődtek az európai színház története során. hogy Kurt Lancaster írja Susan Bennett színházi etiketről szóló elméleteiről: „A 17. században, a magánszínházak térnyerésével [...] a közönség egésze egyre inkább elkülönült az előadás terétől. Ezt részben a magasabb jegyárak, a színházi építészet és más tényezők idézték elő; az elkülönülés pedig passzívabb és elitistább közönséget hozott létre” (idézi Fletcher-Watson 2015, 75-76).

C. Walter Hodges: *A velencei kalmár* Erzsébet-kori bemutatójának rekonstrukciója. A rajz a *The Globe Restored* című kötethez készült (Ernest Benn, 1953). Folger Shakespeare Library, ART Box H688 no.3.1. [Forrás](#). Felhasználás a Folger Shakespeare Library engedélyével, a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 nemzetközi licenc feltételei szerint.

A londoni Globe, a Red Lion és a Rose színház közönsége tehát másként viselkedett az előadás alatt, mint amit ma sok színházban megszokottnak tekintünk. A nézők ettek, ittak, hangosan reagáltak a színpadon történetekre: nevettek, kiabáltak, helyeseltek vagy

nemtetszésüknek adtak hangot. A színházi élményt a színészek és a közönség közötti eleven kapcsolat is alakította. Ez azért izgalmas, mert az alábbiakban egy olyan gyakorlatot mutatunk be, amely elsőre újdonságnak tűnhet: teret ad annak, hogy a nézők különböző módokon legyenek jelen és vegyenek részt az előadásban. Bár Shakespeare korának színházát aligha nevezhetnénk mai értelemben inkluzívnak, sokféle ember jelenlétéből és reakcióiból állt össze a mára arany élmetszésű könyvekben tárolt shakespeare-i magaskultúra. Ehhez a hagyományhoz is kapcsolódunk, amikor azt mondjuk: a színház úgy jó, ha mindenkié. Jelen könyv ahhoz ad gyakorlati tanácsokat, hogy ebbe a „mindenkibe” a neurodivergens közönséget is beleértjük, és megteremtjük egyenlő esélyű részvételük feltételeit.

Továbbmenve: nemcsak a közönség, hanem az alkotók, előadóművészek, dramaturg, rendező, színházi stáb érintettségét is feltételezve és megsegítve, valamint az alkotófolyamatban részt vevő tapasztalati szakértők és színházi szakemberek tudását beépítve, a könyvben leírt módszerek és gyakorlati tippek kiterjesztése valódi, teljesértékű részvételt eredményezhet. Törvényi megfelelésre kitalált ragtapaszok helyett olyan színházi produkciókat, amelyekben az emberi elme sokszínűsége nem akadály és nyűg, hanem kulturális érték és közösségteremtő erő.

Miért fontos üzenet ez a mai színházcsinálásban is? A kulturális életben való részvétel emberi jog, nem lehet azok privilégiuma, akik könnyen alkalmazkodnak a meglévő intézményi környezethez és kultúrához. Az ENSZ fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezményének 30. cikke kimondja, hogy a fogyatékossgal élő embereknek másokkal azonos alapon joguk van részt venni a kulturális életben, hozzáférni a kulturális tartalmakhoz, valamint az előadások és más kulturális szolgáltatások helyszíneihez. (ENSZ, CRPD, 1. és 30. cikk; 2007. évi XCII. törvény, 30. cikk)

A Magyarország által is ratifikált egyezmény értelmében a fogyatékossgal nem kizárólag az ember valamely tulajdonságából ered: akkor jön létre, amikor egy tartós fizikai, mentális, értelmi vagy érzékszervi sajátosság különféle környezeti és társadalmi akadályokkal találkozott. A neurodivergens emberek tapasztalata ebbe a körbe tartozik, például amikor az érzékelési, figyelmi, kommunikációs vagy végrehajtó működés eltérései miatt egy színházi környezet számára nehezen vagy egyáltalán nem hozzáférhető. Nem minden neurodivergens ember tekinti magát fogyatékossgal élőnek, a jog érvényesülése azonban nem függhet az önmeghatározástól vagy a diagnózistól.

Magyarországon nem elérhető átfogó felmérés arról, hogy a „többségi”, azaz a jelenlegi átlagközönség igényeire és elvárásaira szabott színház milyen mértékben hozzáférhető, érthető és élvezhető a neurodivergens nézők számára. A nemzetközi szakirodalom régóta tényként kezeli, hogy a többségi színház nem biztosít minden néző számára megfelelő feltételeket és a jelen kézikönyv előkészítése során végzett kutatás tapasztalatai is világosan megmutatják, hogy a többségi színházi gyakorlat nem igazodik a neurodivergens nézők eltérő érzékelési, figyelmi és kommunikációs szükségleteihez. Az érintetti beszámolók és az intézményi gyakorlatok vizsgálata számos olyan környezeti, kommunikációs és viselkedési akadályt tár fel, amely korlátozhatja részvételüket.

A színházi gyakorlatban az inklúzió elsősorban azt célozza, hogy a különféle tényezők miatt hátrányba kerülő közönségcsoportokat ösztönözze a többségi produkciók látogatására. Ilyen tényező lehet a mozgásukban akadályozott nézők számára kialakított fizikai akadálymentesítés, az érzékszervi fogyatékoság, amelyet például a siket és nagyothalló nézőknek biztosított indukciós hurokkal vagy a látássérült látogatóknak szervezett, tapintásra épülő színpadbejárással igyekeznek ellensúlyozni; az alacsony jövedelem, amelyre ingyenes vagy dotált előadások kínálhatnak megoldást; valamint egyes csoportok színházlátogatási tapasztalatainak teljes hiánya, amelyet edukációs és esélyegyenlőségi programokkal kezelhetnek. (Fletcher-Watson 2015, 62-63).

Ide tartozik természetesen az is, hogy a színház értékes terápiás beavatkozásként használható különböző csoportok, például értelmi fogyatékos vagy mentális betegséggel élő gyermekek és felnőttek esetében. A művészek és terapeuták drámajátékok segítségével fejlesztik a résztvevők társas vagy érzelmi készségeit, az így létrejövő munkák azonban ritkán kerülnek bemutatásra professzionális keretek között. Az ezen csoportok számára és által létrehozott színház így kiszorul az előadások hagyományos bemutatási helyszínéről és a kőszínházak falain kívül marad. Erre reagálva az elmúlt évtizedekben világszerte sok színház alkalmaz új módszereket. Európában és az Egyesült Államokban már korábban elterjedtek a kisgyermekkel érkezőknek szóló előadások, és egyre többször találkozhatunk demenciával élő, halmozottan és súlyosan értelmi fogyatékos, illetve autista emberek bevonására tervezett produkciókkal. Az utóbbiból alakult ki a neuroinkluzív színházi gyakorlat (vagyis olyan környezet kialakítása, ami figyelembe veszi az idegrendszerek sokféleségét), amely azért fontos, mert a részvételt akadályozó körülményeket alakítja át, és ezzel teszi ténylegesen hozzáférhetővé a kultúrához való jogot. Kereteiben a hozzáférés biztosítása nem utólagos korrekció: a környezet, a szabályok és a kommunikációs formák együtt alakítják a részvétel lehetőségét.

Ne feledjük: minden közönség neurodiverz, hiszen neurodiverzitás mindenkit magában foglal, a neurotipikus és a neurodivergens embereket egyaránt. A legátlagosabb, többségi színházi előadás széksoraiban sem ül két teljesen egyformán működő idegrendszerű ember: mindenki másként érzékel, figyel és dolgozza fel az élményeit. Ez a kézikönyv tehát nem pusztán arra törekszik, hogy felsorolja a neurodivergens közönség színházi élményét megkönnyítő gyakorlatokat, hanem hogy olyan kérdések mentén tegye azt, amelyek a többségi színházak, az egész színházi világ minden alkotójának és dolgozójának érdekes lehet. Az akadálymentesítés, a hozzáférés biztosítása, az inklúzió nem kipipálandó feladat, hanem mindannyiunk érdeke.

2. Elméleti alapok

ERRŐL SZÓL A FEJEZET

A neuroinkluzív színház elméleti alapjai: eltérő szükségletek, közös részvétel

- **A neurodiverzitás az emberi idegrendszerek sokféleségét jelenti.** A neurodivergencia körébe soroljuk például az autizmust, az ADHD-t, a diszlexiát és a Tourette-szindrómát. Az egyéni szükségletek eltérnek: ugyanaz a színházi környezet valakinek megterhelő, másnak élvezetes lehet.
- **A részvételhez többféle támogatásra lehet szükség.** A kiszámítható tájékoztatás, a követhető történet, az olvasható feliratok, a mozgás és hangadás elfogadása, az evés, ivás és pihenés lehetősége egyaránt fontos lehet. A testi kényelmet és a társuló állapotokat is figyelembe kell venni.
- **A megbélyegzés (stigma) távol tarthatja a nézőket.** A megszégyenítéstől vagy mások rosszsallásától való félelem akkor is akadályozhatja a színházlátogatást, ha az épület egyébként akadálymentes.
- **Láthatatlan, rendszerszintű akadályok is nehezítik a hozzáférést.** A jegyárak, az utazás, a bonyolult jegyvásárlás, a nehezen érthető kommunikáció és a merev viselkedési szabályok egyaránt korlátozhatják a részvételt.
- **A neuroinkluzív színház a sokféleséggel tervez.** A crippling kritikai szemléletet, a relaxed performance konkrét eszközöket adhat a neuroinkluzív színházcsináláshoz.
 - **A crip szemlélet a megszokott szabályokat is megvizsgálja.** Arra kérdez rá, kihez igazodik a színház, és kitől kíván aránytalan alkalmazkodást. A közös alkotásban a neurodivergens résztvevők a témától és a dramaturgiától a próbákig és a közönségtájékoztatásig alakíthatják a folyamatot.
 - **A relaxed performance rugalmasabb részvételi kereteket kínál.** Lehetővé teheti a mozgást, a hangadást, a kimenetelt és visszatérést. Módosíthatja a fény- és hanghatásokat, előzetes tájékoztatást és elvonulási lehetőséget biztosíthat. A gyakorlat a közönségkapcsolatokat, a munkatársak tudását és a társadalmi elfogadást is erősítheti.
- **Az alkalmazkodás közös feladat.** A nézők, az előadók és a munkatársak felkészítése egyaránt fontos. Érdemes tisztázni, mely szabályok segítik az együttlétet, és melyek változtathatók meg.
- **Az relaxed performance új közönséget érhet el és intézményi tanulást indíthat el.** A különböző érzékelési, figyelmi és kommunikációs módok nemcsak egy nagyobb közönség színházi élményét és bevonódását segítik, de új művészi lehetőségeket is teremthetnek az alkotóknak és előadóknak.

Mit vigyek magammal?

- **Kérdezzük meg az érintetteket, és adjunk nekik érdemi beleszólást.**
- **Kínáljunk választási lehetőségeket:** egyetlen megoldás sem megfelelő mindenkinek.
- **Már a tervezéskor számoljunk az akadálymentességgel,** az alkotófolyamatban és a közönség fogadásában egyaránt.

2.1 Mi a neurodiverzitás?

A neurodiverzitás fogalma az emberi idegrendszer sokféleségének leírására szolgál. Pusztán annyit jelent, hogy a különböző idegrendszerek különböző módon érzékelik és dolgozzák fel a világot. Nem mond semmit arról, hogy ez milyen előnyökkel vagy nehézségekkel jár, csak egyszerűen megállapítja a sokféleség biológiailag meghatározott tényét.

Ugyanúgy ahogy az neurodivergens közösségen belül eltérő preferenciák léteznek, jelen munka egyaránt használja az autizmussal vagy neurodivergens (rövidítve ND) állapottal élő emberek kifejezést és a identitást előtérbe helyező megfogalmazást (angolul identity-first language), azaz a neurodivergens, autista, stb. emberek kifejezést. Más forrásokban előfordul a neurotöbbség vagy allisztikus megnevezés is, de az egyszerűség kedvéért a neurodivergens állapotban nem érintett embereket itt a „neurotipikus” (rövidítve NT) szóval írjuk le.

A neurodivergencia többféle idegrendszeri működésmódot magában foglaló gyűjtőfogalom. Ide sorolják többek között az autizmust, az ADHD-t, a diszlexiát, a diszgráfiát, a diszkalkuliát, a diszpraxiát és a Tourette-szindrómát. Ezek eltérő módon befolyásolhatják az érzékelést, a figyelmet, a kommunikációt, a mozgást vagy az információfeldolgozást. A színházi részvétel szempontjából ezért az egyéni szükségletek megismerése adhat támpontot: ugyanaz a környezet az egyik néző számára megterhelő, a másinak élvezetes lehet.

Az autizmus elsősorban a társas interakció eltérő módjáról ismert, de a diagnózis jellemzői közé tartozik a rutin és a kiszámíthatóság iránti igény, valamint az érzékszervi ingerek átlagostól eltérő feldolgozása, az ingerekre adott szokatlan reakciók is (Madarassy-Szücs et al., 2025, 231-238, 270-282). Az autista emberek egy része értelmi fogyatékossgal él, sokan a beszéd helyett más kommunikációs eszközöket használnak. A hangos zajok, az ismeretlen terek, a tompított világítás, vagy a váratlan effektusok egy színházi előadásban nyugtalanító környezetet teremthetnek az autista emberek számára értelmi képességeiktől függetlenül. Más vizsgálatok ugyanakkor arra mutattak rá, hogy egyes autista nézők kifejezetten élvezhetik az erősen inger-gazdag környezetet, és csalódást okozhat számukra, ha csökkentik a robbanások és más vizuális hatások intenzitását (Kempe, 2014).

Az ADHD-s nézők színházi élményét a figyelem szabályozásának nehézsége, a mozgásigény és az impulzivitás is alakíthatja. A színházban ez például azt jelentheti, hogy a hosszú, szünet nélküli előadás vagy a mozdulatlan ülés elvárása megterhelővé válik. A környező zajok és mozgások elvonhatják a figyelmet, egy rövid figyelmi kihagyás miatt pedig elveszhet egy fontos dramaturgiai információ. A mozgás lehetősége, a szünetek és a történetbe való visszakapcsolódást segítő támpontok támogatják a részvételt. Az autizmus és az ADHD együtt is jelen lehet; ezt az együttállást gyakran az AuDHD megnevezéssel jelölik. Az érintett néző egyszerre igényelhet kiszámíthatóságot és változatos ingereket, csendet és mozgási lehetőséget.

A diszlexiás nézők számára a gyorsan váltakozó feliratok, a vetített szövegek vagy a sűrűn szedett tájékoztatók olvasása jelenthet akadályt, különösen akkor, ha közben a színpadi történéseket is követniük kell. Az olvasáshoz szükséges idő és erőfeszítés egyénenként

eltérhet. A diszgráfia figyelembe vétele elsősorban az írásos részvételt igénylő feladatoknál, például egy kapcsolódó műhelyen vagy visszajelző lap kitöltésekor lehet lényeges; a diszkalkulia a számozott helyek, időpontok vagy jegyvásárlási információk értelmezését nehezítheti. A diszpraxia a mozgáskoordinációt és a térbeli tájékozódást is érintheti, ezért a szűk széksorok, lépcsők és nehezen áttekinthető útvonalak számukra sokkal nehezebben navigálhatók, mint másoknak. A Tourette-szindrómával élő nézőknél akaratlan mozgások és hangadások, úgynevezett tikek jelentkezhetnek. A csendes, mozdulatlan nézői viselkedés elvárása ezért önmagában is akadályt teremthet. A részvételt segíti, ha az előadók, a személyzet és a közönség előzetesen tudják, hogy az előadás alatt mozgás és hangadás is előfordulhat, és ezeket elfogadják. Hasonlóan fontos annak az elfogadása, hogy az evés és ivás lehetősége segíthet az érintettek testi és érzékszervi szükségletek szabályozásában. A megszokott étel, a rágás vagy a kortyolás egyes nézők számára megnyugtató lehet, és támogathatja a figyelem fenntartását. A saját étel és ital bevitele azoknak is fontos, akik csak bizonyos ízeket vagy állagokat fogadnak el, illetve meghatározott étkezési rendet követnek.

A neurodivergens emberek egy részénél testi sajátosságok és társuló állapotok is befolyásolhatják a színházi részvételt. Autizmus mellett például ízületi hipermobilitás, vagyis az ízületek fokozott mozgékonyasága, valamint hipotónia, azaz csökkent izomtónus is előfordulhat, amelyek egyes esetekben akár krónikus fájdalommal és fáradékonysággal is járnak. Emiatt a tartós ülés kényelme, a megfelelő megtámasztás, a pihenés és a testhelyzet-változtatás lehetősége szintén az akadálymentesség része.

A neuroinkluzív színházi gyakorlat e sokféle szükséglet, képességprofil, és sajátos viselkedések figyelembevételével alakítja az alkotás, az előadás és a nézői részvétel feltételeit.

2.2 Mi a stigma?

Amikor a társadalom egy embert, vagy emberek egy csoportját bizonyos tulajdonságai miatt elutasít, megsejtyenít és kirekeszt, akkor keletkezik a stigma. A stigma megbélyegzést jelent, a stigmatizált ember a megbélyegzők szerint nem tekinthető teljes értékű embernek, így a jogai sem azonosak a társadalom többi tagjának jogaival. Az értelmi fogyatékos és az autista nézők számára például hagyományosan azért (is) korlátozott a többségi színházhoz való hozzáférés, mert tartanak más nézők esetleges megzavarásától (Elkin, 2015). Egy 2002-es brit felmérés szerint a fogyatékos gyermekek 68%-a azért nem vett részt játék- és szabadidős szolgáltatásokban, mert „a többi résztvevő reakciói miatt kellemetlenül érezték magukat” (Broach et al., 2003, 22). A megbélyegzés és a kirekesztés nem csak társadalmi hanem rendszerszintű probléma is lehet. A stigma belsővé válhat, így a stigmatizált ember önmagára úgy gondolhat, mint aki kevesebbet ér, mint azok, akik megbélyegezték.

2.3 Mit nevezünk strukturális akadályoknak?

A strukturális, azaz rendszerszintű akadályok sokféle módon lehetetleníthetik el társadalmi csoportok kultúrához való egyenlő esélyű hozzáférését. Gazdasági akadály például, ha a belépő jegyek ára csak egy szűk réteg számára megfizethetőek. Földrajzi akadályok miatt a kistelepüléseken, falvakban élők a nagy távolságok miatt nehezebben jutnak el például

színházba, a közlekedéssel járó költségek, megnövekedett időigény, a tömegközlekedés idegrendszerre ható terhelése tovább csökkenti a hozzáférés esélyét. Az infokommunikációs, kognitív akadálymentesítés vagy a digitális eszközök, internet hozzáférés hiányából adódóan sokan már a jegyvásárlásnál elakadnak. De strukturális akadályt jelent az is, ha a fogyatékossgal élő, neurodivergens emberek valósága csak korlátozottan jelenik meg a színházi előadásokban, vagy az előadások nyelvezete csak azok számára érthető, akik jártasak a magaskultúrában, az élőbeszédet könnyen követik, a feldolgozásuk illeszkedik az átlagos feldolgozási sebességhez. Strukturális akadály az is, ha a színházi előadáson való részvétel feltétele azoknak a viselkedéses szabályoknak a betartása, amik a neurodivergens idegrendszer működésével nehezen összeegyeztethetők. A kultúrához való hozzáférés hiánya növeli a társadalmi egyenlőtlenséget, fokozza a kirekesztést.

2.4 Mit jelent a crip szemlélet, mi az a criping?

A *crip* az angol *cripple* sértő kifejezésből származó, fogyatékossgal élő közösségek által visszafoglalt szó. A crip szemlélet arra irányítja a figyelmet, hogy a részvételt gyakran nem önmagában az ember állapota, hanem a természetesnek és megváltoztathatatlanak tekintett normák akadályozzák. Ebben a kézikönyvben is azért fontos ez az érintettek által kialakított nézőpont, mert segítségével újra megvizsgálhatjuk a mára magától értetődővé vált színházi gyakorlatokat. Ha mindenkit megillet a kultúrához való jog, hogyan biztosítható azok részvétele és alkotófolyamatba való bevonása, akik számára ezeknek a normáknak a maradéktalan követése nem lehetséges?

Színházi helyzetben például a következő kérdéseket vethetjük fel:

- Miért természetes elvárás, hogy a néző két órán át szinte mozdulatlanul üljön?
- Miért számít zavarónak egy önkéntelen hangadás vagy ismétlődő mozgások?
- Miért feltételezzük, hogy mindenki ugyanabban a pillanatban és ugyanazon a csatornán keresztül érti meg az előadást?
- Miért feltétele a színházi előadásokon való részvételnek a túl erős hang, a sötétség vagy a kiszámíthatatlanság tolerálása?
- Milyen alkotói lehetőségek nyílnának meg, ha többféle figyelmi, érzékelési és kommunikációs módot tekintenénk érvényesnek?
- Hogyan tudnak felkészülni az előadóművészek egy új közönségre?
- Hogyan alakítható ki élő kommunikáció a résztvevők és az alkotók között?
- Mik az együttműködés szabályai, hogyan biztosítható a kölcsönös tisztelet a közös munkában?

A crip szemlélet a színház egész rendszerét vizsgálat tárgyává teszi: kihez igazodik, kinek kényelmes, és kitől kíván aránytalan alkalmazkodást. Neuroinkluzív alkalmazásában két, egymással összefüggő szempont kap hangsúlyt: a ko-kreáció, azaz a neurodivergens tapasztalatok bevonása a teljes alkotófolyamatba, illetve a közönség eltérő szükségleteinek figyelembevétele a színházi gyakorlatban. A crip szemlélet használatával a neurodivergens tapasztalatok az érintettekkel történő közös alkotás, vagyis ko-kreáció révén válhatnak a teljes folyamat részévé. A résztvevők a téma, a dramaturgia, a tér, a próbák és a közönségtájékoztatás alakításába egyaránt bekapcsolódhatnak. Egy neurodivergens alkotó

vagy tapasztalati szakértő például visszatérő hang, fény, mozdulat vagy szövegrészlet beépítését javasolhatja a jelenetváltások felismerésének segítésére. Ez a jelzés az előadás sajátos formai elemévé is válhat. Az akadálymentesség így már a szövegalkotástól kezdve alakítja a művet, és új színházi megoldások létrejöttét ösztönözheti.

A közönség sokféleségének figyelembevétele az érzékelés, a megértés és a részvétel különböző módjainak biztosítását jelenti. Egy hagyományos előadásban például a történet követése nagyrészt gyors párbeszédeken, arc kifejezéseken, testbeszéden és kimondatlan társas utalásokon alapulhat. A jelentést azonban tárgyak, mozgás, ismétlés, feliratok, hangok vagy vizuális jelek is közvetíthetik. Az érzékszervi terhelés szempontjából az alkotók mérlegelhetik, mely hatások nélkülözhetetlenek, melyek módosíthatók, és melyekről szükséges előzetesen pontos tájékoztatást adni. A villódzó fény például csökkenthető, kiváltható vagy előre jelezhető. Bár egyetlen előadás sem tud minden szükségletre egyformán alkalmazkodni, az ilyen döntések és a megfelelő tájékoztatás segíthetik a nézőket a részvételben és a felkészülésben.

3. Lehet mindenkinek jó? Mi az az egyetemes tervezés?

Az eredetileg építészetből, várostervezésből és más tervezési szakmákból induló egyetemes tervezés (universal design, UT) elvei és gyakorlata ma már túlmutat az épületek, közterek és közlekedési rendszerek kialakításán. Megtalálható a formatervezésben, a tárgyak, eszközök és termékek kialakításában; az informatikában és a digitális tervezésben, a weboldalak, alkalmazások és felhasználói felületek fejlesztésében; a szolgáltatástervezésben és a kommunikációban, a folyamatok, az ügyintézés és a tájékoztatás megszervezésében; valamint pedagógiában és gyógypedagógiában (Universal Design for Learning, UDL) is.

Az egyetemes tervezés azt jelenti, hogy eleve sokféle emberrel számolunk: a környezetet, a szolgáltatásokat és a kommunikációt már a kezdetektől úgy alakítjuk ki, hogy azokat a lehető legtöbb ember önállóan és egyenlő eséllyel használhassa. A tervezés kiindulópontja az emberi szükségletek és képességek sokfélesége. Ez az elv ugyanakkor az egyéni támogatások és segédeszközök szükségességét is elismeri: egyetlen megoldás sem felelhet meg minden embernek minden helyzetben (ENSZ, CRPD, 2. cikk).

A diagnózis vagy a jelzett igény hiányából soha nem következik a szükséglet hiánya. A neurodiverzitás szempontjából különösen fontos, hogy a részvételt segítő megoldások diagnózis bemutatása vagy személyes információk megosztása nélkül is igénybe vehetők legyenek, hiszen egyetlen „átlagosnak” tekintett közönségről sem feltételezhetjük, hogy kizárólag neurotipikus emberekből áll. Magyarországon jelenleg sokak esélyegyenlőségét és támogatáshoz való hozzáférését akadályozza a diagnosztikai ellátás korlátozott elérhetősége és az öndiagnózis társadalmi és intézményi elfogadottságának alacsony szintje. A neurodiverzitás növekvő elfogadottsága és mélyülő társadalmi tudás ellenére pedig lehetnek olyan neurodivergens nézők a közönség soraiban, akik nincsenek tudatában állapotukkal vagy egyszerűen nem kívánnak erről tájékoztatást adni a színháznak.

A neuroinkluzív színház a neurotipikus emberek szükségleteivel is számol. Például az egyetemes tervezés elvéből kiindulva fontos problémákat lehet feloldani áttekinthető jegyvásárlás, előzetes tájékoztatás, egyértelmű útbaigazítás, valamint pihenőhelyek és különböző igényekhez és szükségletekhez igazodó berendezés biztosításával. Ezek a neurotipikus nézők számára is hasznosak lehetnek, és legtöbbször mások élményét sem zavarják. A való életben azonban gyakran vagyunk tanúi vagy elszenvedői annak, hogy a különböző idegrendszerek szükségletei különböznek, sőt ütközhetnek is egymással, pl. valakit a mozgás segít a fókuszálásban, másnak viszont eltereli a figyelmét; a hangadás az egyik ember önszabályozásának része, a másik számára megterhelő inger lehet. Ebben a mindennapos konfliktusban választási lehetőségekkel, megfelelő térszervezéssel és világos tájékoztatással segíthetjük az együttes részvétel feltételeit.

Ha az egyetemes tervezés a közös megoldásokat keresi, a crip szemlélet pedig az eltérő szükségletekre irányítja a figyelmet, hogyan egyeztethető össze a kettő? A látszólagos ellentmondást az oldja fel, hogy a közös részvételhez különböző feltételekre lehet szükség: az egyetemes tervezésben a „mindenki számára” nem jelent „mindenkinek ugyanúgy” kialakított megoldást. Tehát míg az egyetemes tervezés minél több ember részvételét segítő alapfeltételeket teremt, választási lehetőségekkel és szükség esetén egyéni támogatással, a crip szemlélet ezt a törekvést segíti kritikájával: láthatóvá teszi, kinek a tapasztalata maradt ki a tervezésből, és hol hoz létre új akadályokat egy befogadónak szánt megoldás. A két megközelítés így egymást kiegészítve szolgálja azt a célt, hogy minél kevesebb embernek kelljen külön engedélyt vagy kivételt kérnie a közös színházi élményben való részvételhez.

3.1 Mi az a relaxed performance?

Egy neuroinkluzív színházi projektben a crip szemlélet arra ösztönöz, hogy az egyenlő esélyű részvétel érdekében a színházi alkotás és működés teljes rendszerét kritikai vizsgálatnak vessük alá, az egyetemes tervezés pedig abban segít, hogy a feltárt szükségletekkel már a kezdetektől számoljunk, és minél több ember számára megfelelő, rugalmas feltételeket alakítsunk ki. A nézői részvétel terén ehhez kínál konkrét eszközöket a relaxed performance, amely az előadás megszokott kereteinek alakításával teremt teret az eltérő érzékelési, kommunikációs és viselkedési módoknak – akár utólagos intervencióra és adaptációra van lehetőség, akár egy eleve neuroinkluzívan tervezett és megvalósított alkotófolyamatról, terekről és részvételről van szó.

Bár vitatott, hogy a relaxed performance kifejezés-e a legalkalmasabb ennek a szerteágazó gyakorlatnak a leírására (Thom, 2015, Roundhouse, 2015), az elmúlt évtizedekben az európai nyelven alkotó- és előadóművészet ezt az angol szókapcsolatot használja a legtöbb szöveggörnyezetben. Az angol kifejezés mellett magyarázatul megjelenik oldott, kötetlen előadás vagy rendezvény fogalom (németül *entspannte Vorstellung*, spanyolul *función relajada*, portugálul *sessão descontraída*; franciául *représentation Relax*. A holland szövegekben a *prikkelarme voorstelling*, azaz „csökkentett ingerterhelésű előadás” ill. a *prikkelvriendelijk* (szenzoros-barát, azaz érzékszervi érzékenységeket figyelembe vevő) jelző. Míg a korábbi példák a nézői részvétel oldottabb, rugalmasabb kereteit hangsúlyozzák, az

utóbbi a helyszín és az előadás eltérő szenzoros igényekre adaptálására utal, habár, amint a későbbiekben látni fogjuk, a relaxed performance nem feltétlenül jelent minden esetben csökkentett ingerterhelést.

Az elnevezés tehát nyelvenként, sőt intézményenként változik és nem mindegyik magyarázó fordítás öleli fel a kifejezés teljes jelentéstartalmát. A nehezen lefordítható kifejezést talán egyszerűbb a magyarban is a már valamennyire meghonosodott és a legtöbb ember számára érthető két angol szó összetételeként meghagyni. Az alábbiakban mi is a relaxed performance szakkifejezést használjuk ennek az összetett színházi fogalomnak a leírására.

A relaxed performance 2009-ben jelent meg a tágabb inkluzív színházi gyakorlat részeként, amikor a londoni Polka Theatre megtartotta az első autizmusbarát előadásokat. A relaxed performance elnevezés arra utal, hogy a színházi előadás eddig megszokott körülményei, a részvétel szabályai rugalmasabbá válnak, ami lehetővé teszi sokféle eltérő igényű néző számára az előadások látogatását. Korán felismerték, hogy a relaxed performance nem csak autista nézőknek lehet hasznos, hanem tanulási nehézséggel élőknek, mentális egészségi problémákkal élőknek, neurológiai vagy krónikus fájdalommal járó állapotok esetén, sőt kisgyermekes családoknak is

A gyakorlatban a relaxed performance olyan előadási formává alakult, ahol elfogadott a mozgás, a hangadás és a nem normatív viselkedés a nézőtérben. A műfaj brit úttörői közé tartozott a leeds-i West Yorkshire Playhouse, valamint a londoni Little Angel Theatre és Unicorn Theatre is. A 2012/2013-ban megvalósított Relaxed Performance Projectet az egyik legfontosabb fordulópontként tartják számon a neuroinkluzív színház történetében (Kempe, 2014). A projekt során országos jelentőségű, államilag támogatott Royal Shakespeare Company és a National Theatre, a West End kereskedelmi színházaival és regionális színházakkal együttműködve hozott létre gyermekeknek és fiataloknak szóló relaxed performance előadássorozatot. Az Egyesült Államokban hasonló fejlődési út rajzolódik ki: 2011-től olyan, gyermekszínházra szakosodott regionális játszóhelyeken tartottak relaxed performance előadásokat, mint a marylandi Adventure Theatre és a New Jersey-i Paper Mill Playhouse. Ugyanazon év októberében a New York-i Minskoff színházban, a Disney *Az orosz király* című produkciójából rendezték meg az első Broadwayn bemutatott relaxed performance előadást (Fletcher-Watson 2015, 64). A kanadai szakirodalom szerint a relaxed performance ma már az akadálymentes előadóművészet egyik meghatározó modellje, amelyhez mára külön képzési igény jelentkezik (LaMarre et al., 2019).

Bár relaxed performance gyakorlati alkalmazásakor nem a teljes alkotófolyamat neuroinkluzivitása a tét, a fogyatékkal élők bevonódását sürgető crip szemszögből mégis rendkívül fontos. A relaxed performance nem csupán könnyítéseket kínál neurodivergens nézőknek, hanem lehetőséget teremt arra, hogy újragondoljuk, mi történhet egy színházi térben, hogyan lehet jelen a közönség, és milyen érzékelési vagy kommunikációs módok válhatnak az előadás részévé. Tehát azt is megvizsgálja, hogyan épül fel maga az előadás, milyen nézőt feltételez, és milyen érzékelési vagy figyelmi módokat részesít előnyben.

A gyakorlatban a relaxed performance elsősorban a színházi élmény körül kialakult írott és íratlan elvárásokat és szabályokat teszi rugalmasabbá. A néző felállhat, mozoghat, hangot adhat, rövid időre kimehet, majd visszatérhet. Az előadás alatt tompíthatják a hirtelen fény- és hanghatásokat, a nézőtér pedig nem feltétlenül sötétedik el teljesen. Elérhető lehet előzetes vizuális információ, könnyen érthető útmutató vagy egy nyugodtabb pihenőtér is. Ezek a megoldások biztonságos, ítélezésmentes légkör megteremtésére törekednek és sok ember számára megkönnyítik a részvételt.

Az ideális néző hagyományos képe alapvetően a színházi előadás alkotóinak és szereplőinek nézőpontját tükrözi. Az előadás zavartalanságát a nézők számára megfogalmazott írott és íratlan szabályok betartásával látja biztosítottnak. Eszerint a néző az alkalomhoz és a neki elvárásokhoz igazodva öltözik, pontosan érkezik, gyorsan eligazodik az épületben, hosszú ideig szinte mozdulatlanul és csendben ül, egyenletesen figyel, jól viseli a sötétséget, a hangos zajokat és a zsúfoltságot, továbbá azonnal megérti a színház írott és íratlan szabályait, nem eszik és nem iszik, egészséges, szabályozni tudja testi és érzelmi reakcióit, majd az elvárt módon és időben tapsol. Sok esetben még a neurodivergens nézők számára készült ismertető is akaratlanul magatartási követelményként fogalmaznak meg számos olyan képességet, amely fogyatékos és neurodivergens emberek számára nem mindig hozzáférhetőek. Az alkalmazkodás másik irányát sem szabad szem előtt téveszteni, például, hogy a relaxed performance előadásokban nagy arányban szerepelnek nem fogyatékos előadók, ezért mindig vizsgálendő, hogy ők milyen tapasztalatokkal rendelkeznek (vagy éppen nem rendelkeznek) az autista közönség előtti játékról és ez milyen hatással lehet rájuk. (Fletcher-Watson 2015, 69)

A valóságban természetesen a neurotipikus nézők számára sem mindig komfortos minden szabály betartása, de a színházi környezet mégis gyakran úgy működik, mintha ezek a képességek és viselkedések maguktól értetődőek lennének. A relaxed performance arra kérdez rá, hogy a közös színházi élmény valóban megköveteli-e mindezeket, illetve mely szabályok szolgálják a kölcsönös figyelmet, és melyek őrzik inkább a „megfelelő nézőről” kialakult kulturális normát. Az színházi akadálymentesítés továbbfejlesztésének egyik lehetséges iránya ezért a kölcsönösség hangsúlyozása lehet: mit tehetnek a nézők egymásért, és milyen feltételekkel segítheti maga az intézmény, hogy különböző szükségletű emberek is részt vehessenek a színházi élményben.

A relaxed performance térnyerését jelzi, hogy egy 2015-ös angliai adatgyűjtés szerint a 2009-ben még csupán néhány alkalommal alkalmazott relaxed performance, illetve a hasonló gyakorlatot jelölő szenzoros érzékenységet figyelembevevő „sensory-friendly” és „autism-friendly” (autizmusbarát) előadásformák 2014-re világszerte már több mint 120 előadáson jelentek meg. Az adatbázisból az is kiderül, hogy az RP-előadások több mint fele gyermekeknek szólt, és mindössze 8%-uk épült felnőtt közönségnek szánt drámai szövegekre. A vizsgált időszakban tehát az autista és más, eltérő nézői kereteket igénylő felnőttek számára kevés lehetőség nyílt prózai színházi előadások látogatására (Fletcher-Watson 2015, 67).

Az relaxed performance előadások színrevitelének elsődleges hozadéka a kulturális intézmények számára, hogy elérnek egy korábban figyelmen kívül hagyott közönség és láthatóvá válik, hogy foglalkoznak ezzel a közönséggel. A relaxed performance sajátosságaiból fakadó bevételecsökkenést ellensúlyozhatják a médiamegjelenés, a közönségfejlesztés, az elérési programok és a munkatársak új készségei terén jelentkező előnyök.

Gyakran írják le a relaxed performance gyakorlatát úgy, hogy a neurodivergens emberek társas készségeinek fejlesztési lehetőségét kínálja, amely alapvetően egy normatív – sőt eszköz- és jövőorientált – szemléletmódot sugall, amely magától értetődőnek veszi, hogy bármilyen korú legyen is, az autista emberek a kisgyermekekhez hasonlóan elsősorban tanulási élményt kapnak, nem pedig szórakozást vagy esztétikai élményt keresnek a színházban. Kempe szerint például „láthatják, hogy mások érzelmileg reagálnak, és így maguk is elkezdhetik megtanulni a megfelelő reakciókat”, vagy „a relaxed performance révén megtanulják, hogyan vegyenek részt egy társadalmi és kulturális eseményen, például azáltal, hogy megtapasztalják az eseményen kialakuló közös figyelem élményét” (Kempe, 2014, 265, 272. o.).

Kempe-hez hasonlóan, a legtöbb szerző a neurodivergens emberek részvételét a színházban nem önmagában élvezetes kulturális tevékenységként írja le, ahogyan azt a neurotipikus közönségnek szóló színház esetében tenné (Fletcher-Watson 2015, 73-4). Ez azonban nemcsak leszűkíti a relaxed performance létjogosultságát, de a neurodivergens színházi tapasztalatot is infantilizálja. A tevékenység így az előadóművészet egyik ága helyett bevonódási projektté redukálódik és az igazolható társadalmi haszon mellett nem sokat várnak el tőle. Ennek következtében a társas beilleszkedést és pozitív élményeket hangsúlyozó kommunikáció kerül előtérbe, az autista emberek pedig a kultúrafogyasztók helyett annak kedvezményezettjeivé válnak. Tony Heaton provokatív kérdésével élve: „Persze elmondhatjuk, hogy részleges bevonódást értünk el, de nem lehetséges, hogy eközben valójában még inkább megfosztjuk az érintetteket az önrendelkezéstől?” (2013, 3. o.).

A színházi élmény, az esztétika, az átélés, a katarzis a neurodivergens elmék számára is elérhető. Ezen kívül fontos, hogy a relaxed performance gyakorlata lehetővé teszi a szülők, gondviselők, kísérők számára, hogy ítéletmentes térben töltsenek időt családjukkal és tágabb sorstársi közösséggel. Az érdekérvényesítő szempontjából pedig az a jelentősége, hogy az ilyen előadások lehetőséget teremtenek a neurodivergens állapotok jelenlétének és természetének láthatóvá tételére a szélesebb társadalom számára. A neurodivergens nehézségekről és sajátosságokról alkotott társadalmi párbeszéd, tudás és elfogadás előmozdításával enyhülhetnek azok a feszültségek, amelyek nemritkán a társadalom által nem elfogadott, kihívást jelentő viselkedések okozói.

Végül fontos megkülönböztetni a relaxed performance és játszóhely (relaxed venue) fogalmát. DEFINÍCIÓ Jess Thom szerint a relaxed játszóhely túllép a szegregált RP-előadások esetleges marginalizáló hatásán, hiszen olyan színházak kialakítására törekszik, amelyek

minden előadásukban alkalmazkodnak a marginalizált közösségek szükségleteihez. Elsősorban azzal érvel a relaxed játszóhelyek kialakítása mellett, hogy az inklúziót azáltal segítheti, hogy „több emberrel ismerteti meg a relaxed performance gyakorlatát, kapcsolatokat épít ki és tart fenn új közösségekkel, valamint növeli a színházi társulatok magabiztosságát a akadálymentességgel és hozzáféréssel kapcsolatos kérdésekben” (Thom, 2015). Ez a radikálisabban inkluzív megközelítés egy közösségbe helyezi a speciális támogatást igénylő és nem igénylő nézőket. Edward Hall azonban arra figyelmeztet, hogy az ily módon közösen használt terek a marginalizáció kritikai vizsgálata helyett annak újratermelését is szolgálhatják (2010).

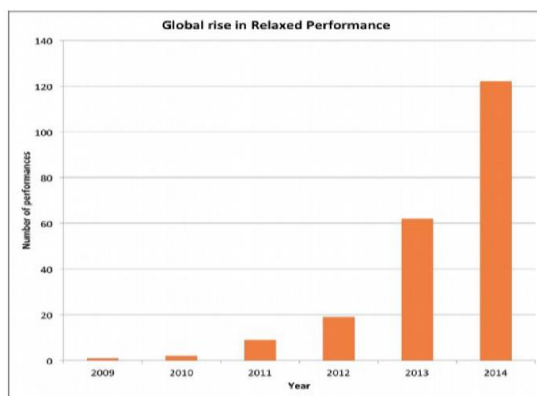

Figure 2: Global rise in relaxed performance, 2009-2014

A relaxed performance globális térnyerése, 2009–2014.
(Fletcher-Watson 2015, 68)

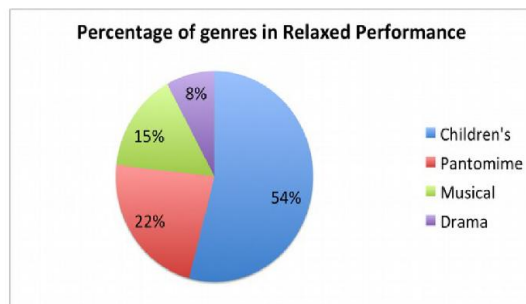

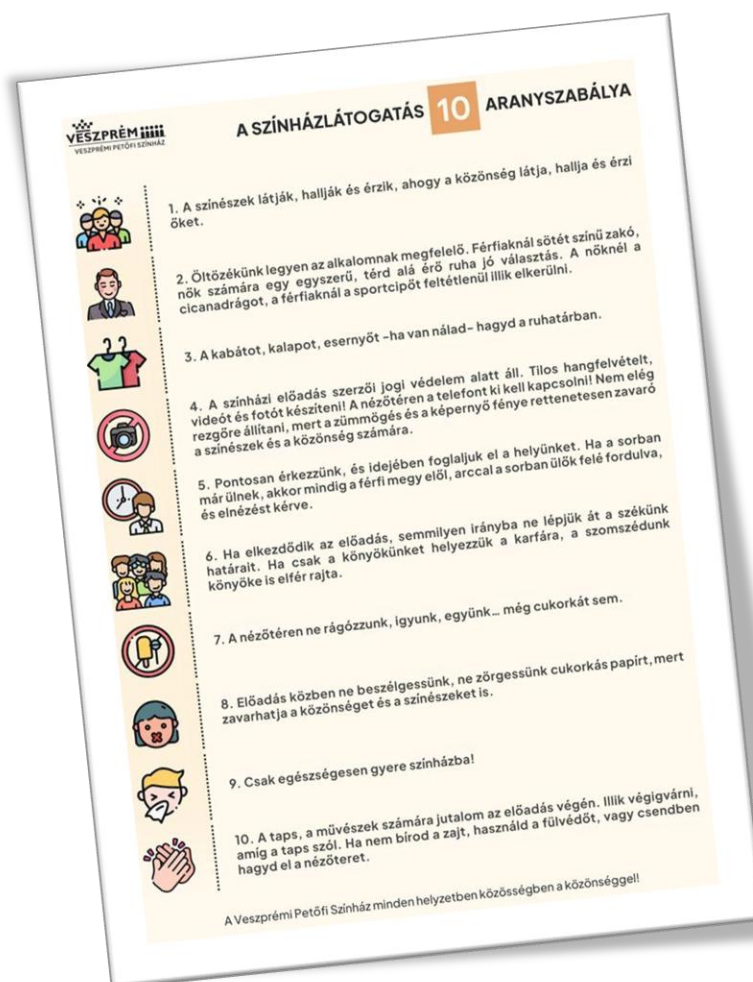
Figure 3: Percentage of specific genres in relaxed performance.

Az egyes műfajok megoszlása a relaxed performance előadásokban.
(Fletcher-Watson 2015, 68)

3.2 Mitől neuroinkluzív egy színház?

Míg a crippling átfogó kritikai és alkotói megközelítés, amely a színházi normákat is megkérdőjelezi, a relaxed performance konkrét előadási gyakorlat, amely elsősorban a nézői

részvétel feltételeit alakítja. Mindkettő hozzájárulhat a neuroinkluzív színház kialakításához, amelyben a neurodiverzitás és a neurodivergens és neurotipikus emberek együttes jelenléte és részvétele a működés természetes kiindulópontja. A fentiekből világossá válhat, hogy abból indul ki, hogy az emberek különböző módon érzékelnek, figyelnek, mozognak, kommunikálnak és dolgozzák fel az élményeiket. Egyes nézők érzékenyebbek a fényre vagy a hangokra, másoknak nehéz hosszú ideig egy helyben ülniük. Van, aki csak késleltetve érti meg a történetet, más gyorsabban elveszti a fonalat. Egy néző számára a gyors, szöveggözpontú jelenetek követése okozhat nehézséget, másnak az arcok felismerése, a térbeli tájékozódás vagy a váratlan változások feldolgozása. Ezek a különbségek megjelenhetnek többek között autizmus, ADHD, diszlexia, diszpraxia vagy Tourette-szindróma esetén, de diagnózistól függetlenül is. A neuroinkluzív színház ettől nem veszít művészi erejéből, sokkal inkább az alkotás lehetőségeit bővíti azzal, hogy többféle emberi tapasztalatot, figyelmet és jelenlétet enged érvényesülni.

Forrás: <https://www.petofisinhaz.hu/hu/autizmusbarat-intezmeny>

A Cirkuszban nagyon sok jó dolog történik velem.
Játszhatok majd vicces bűvészeket, legutóbb a csillagtanácsokért,
ámulhatok az arisztokrácia ügyességén és megcsodálhatom a farszoci
csillag ruháját, megtekinthetem a csillagokat, amiket a cirkusi
zenekar játszik.

Több mint 1000 ember szeretné ugyanazonan jól érezni magát, mint én.
Amikor ilyen sokan vannak együtt, fontos, hogy figyeljünk egymásra.

Ha már nehéz egy helyben ülnöm, felálhatok és ki is mehetek az előadás alól. Nem kell megvárnom a szünetet.

Bőfordulhat, hogy várakoznom kell a bőfénél, a mosdónál, az ülőhelyem elfoglalása előtt, ilyenkor fontos, hogy türelmes legyek.

Szűnetben felidőzhetnek a helyemről és kimehetnek mosdóba, a büfébe, vagy körbenézhetnek a kiállításon. Ha sokan állnak előttem, elidőzhetem, eldönthetem, hogy türelmesen beállok a sorba és várok, vagy elmegyek és majd később jövök vissza, amikor lement a sor.

Szünetben felidőzhetnek a helyemről és kinehettek mosdóba, a büttbe, vagy körbenézhetnek a klímákban. Ha sokan állnak előttem, időbízhatem, hogy türelemmel beülök a sorba és várok, vagy elmegyek és majd későbbi jövők vizez, amikor lement a sor.

Szönet van. Elmenetek a bűtbe, a másodba vagy körbenézhettek a kiállításon. Megnézem, hol mennyien vannak és eldöntöm, mihez van kedvem.

Ha tetszett egy jelenet, a végén topolhatok vagy innogethetek. Ha tetszik egy jelenet, szabad halkan megbeszélnem a társaimmal, családimmal. Ha nem tetszik valami, azt halkan elmesélhetem a társaimnak vagy a családomnak.

Csinálhatok fotót és videót is az előadás alatt, ha tetszik valami. Fontos, hogy a vakut kapcsoljam ki, hogy az erős fényhatás ne zavarja meg az előadókat.

Az előadás alatt bátran ehettek, ittok, de figyelniem kell arra, hogy ne potyogtassam el a morzsát a földre és a szomszédom nadrágláncra.

A szemetet az alábbiakban található kukák valamelyikébe dobom ki

4. Ökoszisztéma: kik a szereplők egy neuroinkluzív színházi projektben?

MIRŐL SZÓL EZ A FEJEZET?

- Segít abban, hogy a projekt koordinátorai, a művészek és a tapasztalati szakértők közösen gondolják végig az együttműködés menetét, összehangolják a feladataikat, és mindenki számára érthető módon kommunikáljanak egymással.
- Felvillantja a tervezéstől a megvalósításig terjedő közös munka megszervezésének főbb ismérveit: az akadályok felismerését, a megoldások kipróbálását és a visszajelzések alapján történő módosítását.
- Támponkat ad a különböző munkakultúrák összehangolásához. Ami egy színházi szakember számára magától értetődő, az egy tapasztalati szakértőnek vagy más területről érkező közreműködőnek magyarázatra szorulhat.

Miért vannak benne együttműködési megállapodások?

- Rögzítik a közös munka szabályait: hogyan kommunikálunk, mikor tartunk szünetet, hogyan adunk visszajelzést, és mi történik, ha valaki akadályba ütközik.
- Tisztázzák a szerepeket és a döntési jogköröket: ki tesz javaslatot, kivel kell egyeztetni, és ki hozza meg a végző döntést.
- Kiszámíthatóbbá teszik az együttműködést, ha a résztvevők tudják, mit várhatnak egymástól, hogyan jelezhetik szükségleteiket, és kihez fordulhatnak segítségért.

Hogyan használjuk a mintákat?

- Beszéljük át őket a csapattal a munka elején. Mindenki számára legyen érthető, ki mit vállal és mire számíthat.
- Igazítsuk őket a saját projektünkhöz. Az időkeretek, szünetek, eszközök és feladatmegosztások példák. Olyan vállalásokat rögzítsünk, amelyekre szükség van, és amelyeket teljesíteni is tudunk.
- Nevezzük meg a felelősöket. Minden fontos feladatnál legyen világos, ki végzi el, ki dönt róla, és kiket kell bevonni.
- Tegyük elérhetővé a megállapodást. Az újonnan csatlakozók is kapják meg, és ismerjék meg a rájuk vonatkozó részeket.
- Rendszeresen vizsgáljuk felül. Nézzük meg, mi működik, mi maradt el, és min kell változtatni. A módosításokról minden érintett tudjon.

MIT VIGYEK MAGAMMAL?

A neuroinkluzív együttműködéshez világos, közösen kialakított és betartható keretek kellenek. A megállapodás akkor tölti be a szerepét, ha alakítja a napi munkát, és a tapasztalatok alapján közösen továbbfejlesztjük.

Feladat- és felelősségmegosztási mátrix (RACI)

A feladat- és felelősségmegosztási mátrix (RACI) olyan táblázat, amely minden fontos feladatnál rögzíti, ki végzi el a munkát, ki felel az eredményért, kivel kell egyeztetni, és kit kell tájékoztatni. A rövidítés e szerepek angol elnevezésének kezdőbetűiből áll: a az adott munkafeladat elvégzéséért felelős személy(ek) (R=Responsible); az elszámoltatható személy (A=Accountable) azaz főfelelős, aki jóváhagyja az eredményt. A tanácsadó (C=Consulted) azt a közreműködőt jelöli, akinek a tudására és visszajelzéseire szükség van, ezért a döntés előtt egyeztetnek vele; az informálandó személy (I=Informed) pedig azt az érintettet, akit tájékoztatni kell a munkájához vagy részvételéhez kapcsolódó döntésekről és változásokról.

Olyan komplex és nagyobb létszámot érintő folyamatok esetében, mint egy színházi előadás fontos, hogy mindenki tudja, mi a szerepe és felelőssége a folyamatban. Olyan esetekben különösen javasolt a használata, amikor a szerephatárok és a hozzájuk tartozó felelősségi szintek nem tisztázottak, pl ha nem hierarchikus rendszerben dolgozunk, hanem projekteknél, amelyekben szakértők dolgoznak együtt különböző területekről. A neuroinkluzív színházcsinálásban a RACI segíthet összehangolni a művészek, a technikai és szervezési munkatársak, valamint a tapasztalati szakértők együttműködését. Például egy hanghatás módosításánál előre tisztázható, ki jelzi és értelmezi az neuroinkluzív szempontokat, ki dolgozza ki és valósítja meg a szükséges változtatást, ki hagyja jóvá, és kiknek kell tudniuk róla. Így kisebb az esélye annak, hogy egy fontos visszajelzés elakad, egy feladat gazdátlan marad, vagy valakit kihagynak az őt érintő egyeztetésből.

A táblázatot a résztvevőkkel közösen érdemes kitölteni és a folyamat során felülvizsgálni. Ugyanaz a személy különböző feladatokban eltérő szerepet kaphat: a tapasztalati szakértő például egy tájékoztató elkészítésében feladatvégzőként (R), egy művészi megoldás mérlegelésében konzultációs partnerként (C) vehet részt. A szerepek tisztázásakor azt is meg kell határozni, mennyi idő, információ, díjazás és támogatás szükséges a vállalt feladathoz.

Feladat / mértékegység	Színészek & színházi alkalmazottak	Gyógypedagógus & tapasztalati szakértők	Service Designer
Szenzoros térkép & Social Story elkészítése	Információt adnak a darab technikai részleteiről	Lektorálják, validálják és szakmailag vezetik a tartalomalkotá st	Megtervezi a formátumot, a nézői útvonalat és a kiadvány szerkezetét

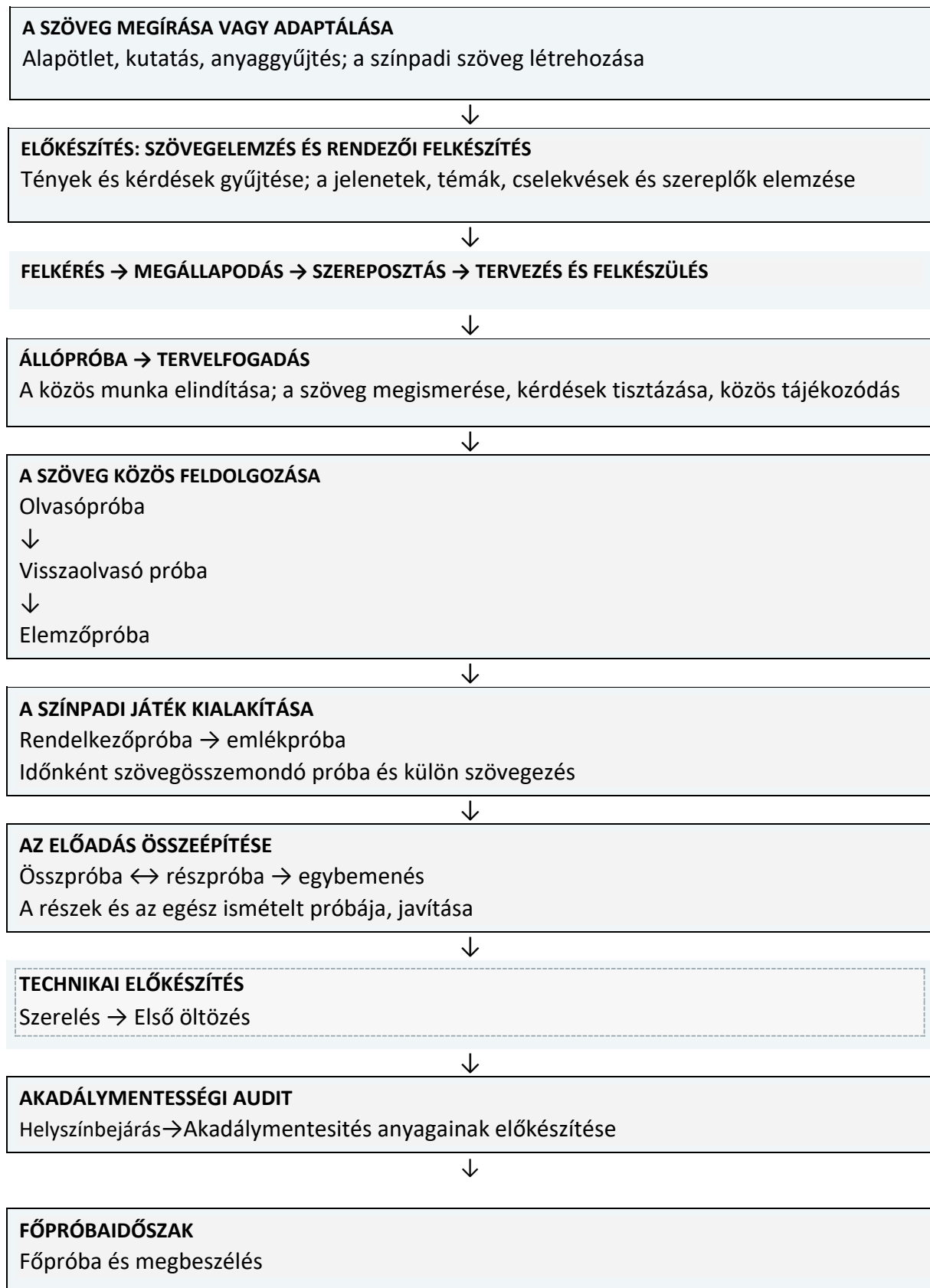
Próbakörnyezeti akadálymentesítése	Alkalmazzák a szabályokat (csendes zóna, stimming elfogadása)	Kijelölik a chill zónát, monitorozzák a stáb szenzoros terhelését	Strukturálja a visszajelzési rendszereket és a próbanaplókat
A darab adaptációja (Próza szöveg és effektek)	Megvalósítják a színpadon a módosításokat.	Javaslatot tesznek a túl intenzív részek tompítására vagy előrejelzésére	Biztosítja, hogy a módosítások a nézői élmény egészébe illeszkedjenek
Nézőtéri stáb felkészítése	Részt vesznek az érzékenyítésen (pl. jegyszedők, műszak)	Megtartják az érzékenyítő tréninget a színház munkatársainak	Kidolgozza a nézőtéri krízisprotokollokat (pl. ha egy néző túlterhelődik)

4.1 Roadmap

A szolgáltatástervezésben (service design) a roadmap, azaz megvalósítási ütemterv, a közös munka főbb szakaszait, feladatait és döntési pontjait tekinti át. Megmutatja, honnan indulunk, mit kell előkészítenünk, milyen sorrendben haladunk, és mikor szükséges egyeztetnünk vagy felülvizsgálnunk az addigi megoldásokat.

Mivel ezen kézikönyv felépítése valós gyakorlati példákon keresztül követi végig a alkotófolyamatot és megvalósítást, az ütemterv a könyvben való tájékozódást is segíti. A színházi próbafolyamat az előkészítéstől az előadásig szinte mindenhol ugyanolyan sorrendben folyik és a szakmán belül nem kérdéses, hogy melyik lépés mi után következik, melyik kifejezés milyen tevékenységet takar pontosan. Egy olyan sokrétű csoportban, ahol a résztvevők változatos szerepekben, hosszú időn keresztül működnek együtt, hasznos előre felvázolni a teljes folyamat lépéseit, hogy azok is átlássák a különböző fázisok funkcióját előre, akik nem a színházi világból érkeztek. Ez a gyakorlat nemcsak abban segít, hogy mindenki tisztában legyen a különböző lépések az alkotófolyamatban betöltött szerepével és a résztvevők feladataival, hanem abban is, hogy a különböző háttérű résztvevők megtanulják egymás nyelvezetét, ezáltal biztosítva a hatékony és világos kommunikációt.

A folyamatábrán jól követhető az aktuális tevékenység és a hátralévő feladatok, és pontosan jelölhető, mely tevékenységekhez van szükség és lehetőség a tapasztalati szakértők jelenlétére és visszajelzéseire:

Megnézés

Előadásszerű főpróba

Fotóspróba

Házi főpróba

Nyilvános főpróba

HELYSZÍN HOZZÁFÉRÉSÉNEK ELŐKÉSZÍTÉSE

Helyszíni munka + digitális kommunikáció

BEMUTATÓ

A BEMUTATÓ UTÁN SZÜKSÉG SZERINT

Lejárópróba • felújítópróba • beugrópróba

Zenés színházban párhuzamosan vagy közbeiktatva: korrepetíció, karpróba, együttespróba, táncpróba, zenejavító próba, ülőpróba.

A folyamat átláthatósága és az összes résztvevő tájékoztatása mellett egy neuroinkluzív színházi projektben fontos, hogy az alkotófolyamat megkezdése előtt tisztázzuk az együttműködés feltételeit is: a résztvevők szerepét és felelősségét, a kommunikáció módját, az akadálymentesítéshez szükséges lépéseket, valamint a visszajelzés és a döntéshozatal rendjét. Az itt bemutatott megállapodásminták ehhez adnak segítséget. Közös átbeszélésük során kiderülhet, mely kérdésekben van már egyetértés, és miről kell még dönteni.

4.1.1 Megállapodás a közös munka kereteiről (Working agreement)

Neuroinkluzív együttműködési megállapodás (Minta)

Kommunikáció és információátadás

- **Kiszámíthatóság:** A próbafolyamat és a találkozók napirendjét legalább **24 órával előre** írásban (és igény szerint piktogramokkal/vizuális órával) megosztjuk.
- **Kommunikációs csatornák:** Az egyértelműség érdekében az utasításokat, határidőket és helyszínváltozásokat mindig **írásban is megerősítjük** (pl. Slack vagy e-mail), nem hagyatkozunk kizárólag a szóbeliségre.

- **Direkt megfogalmazás:** Kerüljük az átvitt értelmű, kétértelmű utasításokat; a visszajelzéseket **konkrétan és tényyszerűen** fogalmazzuk meg (pl. *"Kérlek, beszélj hangosabban a 3. jelenetben"* a *"Legyél dinamikusabb"* helyett).
- **Visszajelzési idők:** A nem sürgős üzenetek megválaszolására **24 órás** ablakot biztosítunk, tiszteletben tartva a digitális detox idejét.

Próbafolyamat és munkakörnyezet

- **Szenzoros szünetek:** Minden 50 perc munka után **10 perc strukturált szünetet** tartunk, amikor mindenkinek joga van teljesen elvonulni.
- **Csendes zóna:** A próbaterem mellett kijelölünk egy **"Chill zónát" (csendes sarkot)**, ahová bárki (színész, stáb) indoklás nélkül kimehet, ha túlterhelődik (overstimulation).
- **Stimming (önstimuláció):** Elfogadjuk és természetesnek vesszük a feszültséglevezető mozgásokat (pl. babrálás, ringatózás, matató eszközök használata) a megbeszélések és a próbák alatt is, amíg az nem veszélyezteti a fizikai biztonságot.
- **Fények és hangok:** A próbák alatt – ahol lehetséges – kerüljük a hirtelen, éles hanghatásokat és a vibráló fényeket. Szükség esetén **zajszűrő fejhallgatót** vagy fül dugót biztosítunk a stáb tagjainak.

Az előadás megvalósítása (nézőtéri és színpadi lebonyolítás)

- **Vizuális történet (visual story):** Az előadás előtt a nézőknek elküldünk egy **fotós-szöveges füzetet**, amely bemutatja a színház épületét, a fény/hanghatásokat és a darab cselekményét (nincs meglepetés, spoilerezni ér!).
- **Relaxált szabályok:** A nézőtéren megengedett a **szabad mozgás, a hangadás és a korai távozás** is. A nézőtéri fényeket nem sötétítjük el teljesen (kb. 20-30%-os derítés marad).
- **Befogadó kommunikáció:** A jegyszedők és a nézőtéri felügyelők neurodiverzitás-érzékenyítő tréninget kapnak, a **támogató és ítéletmentes** viszonyulás érdekében.

Megvalósítási útmutató és főbb kategóriák

Egy olyan közös munka, mint egy neuroinkluzív előadás megvalósítása sokféle háttérű ember közös munkájának sikerességén múlik. Minden szakmai háttér és élethelyzet más-más módszerekkel dolgozik és mást kezel prioritásként. Például mások az elfogadott, írott és az íratlan szabályok egy színházban és egy fogyatékossgal élő személyeket támogató intézményben. Más számít munkaidőnek a színészeknek és más egy könyvelőnek, más lesz az elsődleges kommunikációs csatorna egy ügynökségi kreatívna és egy civil szervezet önkéntesének. Éppen azért mert a csapat összetétele nagyon sokszínű, a legfontosabb feladat a **közös nyelv megteremtése** és az eltérő munkakultúrák összehangolása.

Szövegkönyv	KÉK
3. jelenet Rendőri felügyelés és titkos szolgálat Zene: Metropolisz	EZ TÖRTÉNIK A JELENETBEN: Júlia Pesten próbál útlevelet szerezni magának, hogy Törökországban folytathassa Sándor keresését. Lichtenstein hercegtől (a Tábornoktól) kér segítséget, hogy útlevelet kapjon. Petőfiék korábbi barátai pletykákat terjesztenek róla, a Monarchia titkosszolgálatát megfigyeli. A Tábornok megszarolja: Júlia akkor kaphat maradhat Pesten ha belemegy egy szexuális kapcsolatba.
Szendrey Ha emberek között vagyok, megfeszítem minden erőmet, hogy uralkodhassam magamon. Sokszor sikerül, sokszor nem... Mikor leginkább fel vagyok hevülve, iszom... hogy tönkre tessesem magamat, mert irtóztató volna, ha hiába élnék, hiába vonszolnám egyik napról a másikra e hitvány, elátkozott életet. (Júlia szemében megvillan a harag) Tudjátok, hogy nem a tábornok úr udvarlására megyek Haynau hivatalába. Tudjátok jól, hogy Törökországba akarok menni, hogy bizonyosságot szerezzek Sándorom sorsáról. Hogy él-e vagy meghalt. Hiszem, hogy él! Az a tábornok, aki eddig, mondhatom, igen úri módon viselkedett velem szemben, támogatását ígérte, hogy megkaphatom az útlevelet. Nem	Júlia társaságban próbálja visszatartani az érzéseit, de ez nem mindig sikerül. Mindent megtesz Sándor felkutatásáért, de egyedülálló nőként pletykákat kell elviselnie. Júlia arról is beszél, hogy alkohollal árt magának, mert nehezen viseli a fájdalmát és a bizonytalanságot. Júlia azért keresi fel a Tábornokot, mert az segítséget ígér neki. A pesti társaság azt feltételezi, hogy szerelmi kapcsolat van köztük.

**minin testbe beszéljen a szavak helyett (nem kell ennyi szöveg!)*

“A színész teste beszéljen a szavak helyett (nem kell ennyi szöveg!!!)” Ezzel a megjegyzéssel és a belőle kialakult beszélgetéssel kapcsolatban fontos tanulság volt a műhelyfolyamat során, hogy neurodivergens tapasztalati szakértőkkel való konzultálás esetén fontos írásban és folyamatábrával kommunikálni, hogy melyik próbán miről kérünk tőlük tanácsot. Az olvasópróbán a színészek még nem dolgoztak a testükkel, csak összeolvasták a szöveget – átláthatóbb instrukciókkal célzottabb figyelmet kaphatunk az aktuális próbán vizsgálható kérdésekre.

A közös keret és szabályok létrehozása (és az azokhoz való igazodás) elengedhetetlen a konfliktusok megelőzéséhez és hatékony kezeléséhez. Egy színházi előadás, mint alkotó folyamat a hagyományos esetben is nagyon nagy felületen van kitéve olyan emberi tényezőknek, mint kreativitás, ihlet, nyomás alatti teljesítőképesség, visszajelzések kezelése, kitartás, tehetség, stb. Ha mindehhez hozzáadódik egy végtelenségig diverz érdekek mentén szerveződő munka, közös munkakultúra nélkül a projekt kimenetele könnyen meginoghat egy kisebb malőr esetén, pl. sorozatos megbetegedések, próbák elmaradása, kezeletlen konfliktusok vagy elhúzódnó döntések.

Az alábbi **specifikus együttműködési megállapodás (working agreement)** kifejezetten erre a multidiszciplináris, prózai színházi csapatra lett szabva.

Neuroinkluzív előadás - multidiszciplináris megállapodás (Minta)
Szerepkörök és kompetenciák tisztelete

- **Tapasztalati szakértők hangja:** A tapasztalati szakértők visszajelzései a hozzáférhetőségről és a szenzoros élményekről **egyenrangú döntési alapot** képeznek a rendezői/művészeti koncepcióval.
- Egymás munkáját, idejét, véleményét tiszteletben tartják a folyamat résztvevői. Ez azt jelenti, hogy különbséget teszünk a vélemény és tények között, hagyjuk, hogy a másik is kifejezze a gondolatait. Nem beszélünk párhuzamosan a másik személlyel.
- **Tudástranszfer:** A gyógypedagógus, service designer által javasolt módszertani és tervezési szempontokat a színházi alkalmazottak és színészek aktívan beépítik a napi munkába.
- **Közös szótár:** Nem használunk színházi, gyógypedagógiai, üzleti vagy egyéb szakzsargont anélkül, hogy azt elmagyaráznánk. Az egyes szakemberek által bevezetett, szakmákhoz kötődő fogalmakat (pl. *szenzoros érzékenység, stimmelés, felolvasó próba, végszó, takarásb stb*) mindannyian közösen tisztázzuk a folyamat elején.

Színházi próbák és szövegkezelés

- **Szövegkönyv és vizualitás:** A szövegkönyvet igény szerint **könnyen érthető kommunikáció (KÉK)** szabályai szerint adaptált verzióban, vagy vizuális kiemelésekkel (pl. színkódolt karakterek, nagyobb betűméret) is elérhetővé tesszük.
- **Instrukciók fordítása:** A rendezői instrukciókat a gyógypedagógus, tanácsadó segítségével szükség esetén lefordítjuk **explicit, cselekvésalapú lépésekre** (pl. a *"Mutasd meg a belső fájdalmad"* helyett *"Nézz a földre, és szorítsd ökölbe a kezed"*).
- **Fény- és hangpróbák korai fázisban:** A prózai darabokra jellemző hirtelen hanghatásokat (pl. ajtócsapódás, kiáltás) zenei aláfestést, betéteket, fényváltásokat már a korai olvasó- és rendezői próbákon jelezzük (pl. felmutatott kártyával a hatás előtt), hogy elkerüljük a stáb tagjainak szenzoros túlterhelését. A zene sokszor párhuzamosan készül a próbákkal, a zeneszerző bevonása, összekapcsolása a többi szereplővel ezért alapvetően szükséges.

Service Design és folyamatmenedzsment

- **Iteratív tesztelés:** Nem a főpróbán teszteljük az inklúziót. A service designer vezetésével a próbafolyamat alatt **több prototípus-alkalmat (tesztpróbát)** tartunk külső (a folyamatban korábban nem résztvevő) neurodivergens tesztelők bevonásával.
- **Transzparens visszajelzési csatornák:** Minden próba után 10 perces strukturált "Check-out" kört tartunk, ahol anonim módon vagy szóban is jelezhető, ha a színházi térben vagy a kommunikációban akadály lépett fel. A visszajelzési kört egy közösen kijelölt személy vezeti és moderálja.
- **Dokumentáció:** A service designer által vezetett folyamatábrák (szolgáltatás-térképek) és a gyógypedagógus észrevételei minden csapattag számára bármikor digitálisan hozzáférhetők.

5. Neuroinkluzív színházcsinálás

5.1 Ko-kreáció, a közös alkotás

ERRŐI SZÓL A FEJEZET:

- **Közös alkotás és érdemi részvétel**
 - Egyetlen ember tapasztalata sem képvisel mindenkit. A ko-kreáció akkor valósul meg, ha a „Semmit rólunk nélkülünk” elv alapján a neurodivergens résztvevők a kezdetektől alakíthatják a munkát.
 - Legyen világos a szerepük, feladatuk, felelősségük és döntési lehetőségük.
 - A folyamat lépéseit előre ismertessük, eredményeit közösen értékeljük, a szükséges változtatásokat kövessük nyomon.
- **Partnerség, elismerés és visszajelzés**
 - A tapasztalati szakértők javaslatainak érdemben kell befolyásolni az alkotói döntéseket és a részvétel feltételeinek meghatározását.
 - Az akadálymentes munkafeltételekről és az előzetes tájékoztatásról nemcsak az előadás közönsége számára kell gondoskodni, hanem az alkotófolyamatban résztvevő érintettek számára is.
 - Előre állapodjunk meg a díjazásról, a közreműködés feltüntetéséről és az anyagok felhasználásáról.
 - A személyes tapasztalatok megosztása önkéntes. A visszajelzés legyen kölcsönös, tiszteletteljes és többféle módon kommunikálható.

Az alkotófolyamat egyes fázisai átfedésben lehetnek vagy megcserélődhetnek, de megközelítő időrendben a következő szempontokból akadálymentesíthető a készülő darab:

- **Szövegalkotás és történetmesélés**
 - Ha eredeti darab alkotásába vonják be őket, fontos értéket képviselhet ha a neurodivergens résztvevők saját nézőpontjukból és szükségleteik mentén alakíthatják a történeteket.
 - Ha neurodivergens, vagy bármilyen fogyatékkal élő ember szerepel a darabban, az ne valami funkciót szolgáljon a cselekményben: a szereplőknek legyen saját életük, céljuk és döntésük.
 - Az ún. “ ellennarratívák” és “újramesélés” megkérdőjelezhetik a sztereotípiákat, és új önértelmezést tehetnek lehetővé.
 - Az érthetőség tesztelésére és javítására vonjunk be tapasztalati szakértőket a szöveggönyv megírásába:
 - A szereplők indítékait, kapcsolatait és a cselekményt többféle támpont tegye követhetővé
 - A megértést világos nyelvezet, vizuális történet és szereplő- vagy cselekménykalauz támogathatja.

- Az változatos ritmus, ismétlések, érzékszervi csatornák és következetesen használt kellékek megfontolása új művészi lehetőségeket kínál. A túlterhelés kockázatát közben mérlegelni kell.

- **Akadálymentes próbafolyamat**

- A szervezet biztosítson időt, forrást és világos felelősségi köröket a neuroinkluzív munkához.
- Egyértelmű instrukciók, írásos összefoglalók, kisebb feladatlépések és előre jelzett változások segítsék az együttműködést.
- Legyen lehetőség pihenésre, elvonulásra, többféle munkapozícióra és szükség esetén online bekapcsolódásra.

- **Az előadás és a nézői részvétel**

- A kiszámítható tájékoztatás, az érzékszervi hatások alakítása, a szabad ki- és bejárás, valamint a felkészített személyzet támogathatja a részvételt.
- A néző maga dönthessen arról, szeretne-e és hogyan szeretne részt venni. A művészeti élmény önmagában érték.
- Az előadók felkészülése és a digitális részvétel lehetőségei is figyelmet igényelnek.
- Az előzetes ismertető térjen ki a helyszínre, a történetre, az időbeosztásra, a várható hatásokra és a szabályokra.
- A nézőtér és a pihenőtér kínáljon választási lehetőséget. Az elvonulás mindig önkéntes legyen.
- A nézői visszajelzések alapján az előadást és a fogadás körülményeit is tovább kell alakítani.

MIT VIGYEK MAGAMMAL?

A neuroinkluzív színház közösen alakított, folyamatosan értékelt gyakorlat. Az érintettek beleszólása, választási lehetőségei és visszajelzéseik követhető hatása teszi érdekemivé a befogadást.

A fogyatékoságügyi mozgalmak „Semmit rólunk nélkülünk” alapelve az érintettek önrendelkezését és az őket érintő döntésekben való érdemi részvételét követeli meg. James Charlton azonos című klasszikus könyvében (*Nothing about us, without us*) a fogyatékosággal élő emberek elnyomását és érdekérvényesítését vizsgálva hangsúlyozza jogukat saját életük és közös ügyeik alakításához (Charlton 1998). Mára a hazai fogyatékoságügyi szakpolitikában is megjelent: a 2026–2036-os Országos Fogyatékoságügyi Program szerint biztosítani kell annak érdemi lehetőségét, hogy „a fogyatékosággal élő személyek saját jogon vagy a maguk választotta képviselőik útján véleményt nyilváníthassanak” az őket érintő jogszabályok és programok tervezése, illetve végrehajtása során [72/2025. (XII. 10.) OGY határozat, 1. melléklet, 1.5. pont].

A ko-kreáció fogalma tág értelemben a közösen megvalósuló kreativitásra utal (Sanders és Stappers, 2008), olyan közös alkotófolyamat, amelyben különböző tudású és tapasztalatú résztvevők együtt alakítják a készülő művet és a munka feltételeit. A neuroinkluzív

színházban, ennek legfontosabb eleme a részvételi tervezés, melynek során a szakmai képzettséggel rendelkező tervezők mellett azok is alkotótársá válhatnak, akik saját életükből ismerik a megoldandó kérdéseket. A neuroinkluzív színházban ez az alkotó és előadóművészet, a szakértelem ezáltal a neurodivergens emberek tapasztalati tudásának együttműködését jelentheti.

A közös alkotásnak több, egymással összekapcsolható elméleti és történeti előzménye van. Paulo Freire párbeszédre épülő pedagógiájában a tanulás résztvevői saját tapasztalataik értelmezésén keresztül, egymástól is tanulva hoznak létre tudást. Ennek feltétele, hogy az érintettek maguk is megfogalmazhassák problémáikat és a változtatás lehetséges irányait (Freire 1970). A színházban Augusto Boal *Az elnyomottak színháza* néven ismert megközelítése adott meghatározó formát a részvételnek. Módszereiben a néző beléphet a színpadi helyzetbe, cselekvési lehetőségeket próbálhat ki, és alakíthatja a dramatikus történéseket (Boal 1979). E hagyományok a közös alkotás szempontjából azért fontosak, mert az embereket saját helyzetük értelmezőiként és megváltoztatásának lehetséges szereplőiként ismerik el.

A részvétel minősége Sherry R. Arnstein részvételi létrájával vizsgálható, amely megkülönbözteti a tájékoztatást és a konzultációt az érintetteket tényleges döntési hatalommal felruházó részvételi formáktól. A partnerséghez a felelősség és a döntési lehetőségek megosztása is hozzátartozik. Színházi helyzetre alkalmazva ezért lényeges különbség van egy elkészült előadás véleményezése és egy olyan alkotófolyamat között, amelyben a résztvevők a kiinduló kérdéseket, a munkamódszereket és a művészi megoldásokat is befolyásolhatják (Arnstein 1969). A hazai esélyegyenlőségi irodalomban és módszertanban is markánsan jelen vannak a részvételiség különböző szintjei. Egy kulturális intézményeknek szóló módszertani útmutató például a mélyszegénységgel kapcsolatosan megkülönbözteti a szolgáltatások igénybevitelére korlátozódó passzív bevonást az aktív részvételtől, amely a tervezéstől a megvalósításon át az értékelésig tart. Különösen fontos ebből kiemelni, hogy az értékelés alapja a bizalomépítés, az egyenrangú partnerség és a közösen kialakított cselekvés (Csongor, 2019, 42–43).

A neuroinkluzív színházi munkában ennek érvényesítéséhez a neurodivergens résztvevőknek világos felhatalmazást kell kapniuk a közös munka alakítására, beleértve a róluk szóló ábrázolásokat, valamint részvételük és munkavégzésük feltételeit. Ehhez ismerniük kell szerepüket, döntési lehetőségeiket, felelősségüket és kompetenciájuk határait. Az érdemi együttműködést közösen tisztázott szabályokkal és az egyéni szükségletekhez igazodó akadálymentesítéssel kell támogatni. Fontos ugyanakkor, hogy minden résztvevő a saját tapasztalataival járul hozzá a folyamathoz: egyetlen közreműködő sem képviselheti a teljes neurodivergens közösség sokféle nézőpontját és szükségletét. A közös alkotás nem követeli meg, hogy mindenki ugyanazon a feladaton dolgozzon, vagy minden döntésben azonos szerepet vállaljon.

Ezekből az alapelvekből kiindulva a ko-kreáció már a téma kiválasztásakor és a szöveggönyv kialakításakor elkezdődhet, majd végig kísérheti a dramaturgiai munkát, a próbákat, a tér és

az érzékszervi környezet tervezését, valamint a közönséggel való kommunikációt. A megvalósuló ko-kreáció minőségét az mutatja meg, hogy a neurodivergens résztvevők tudása és döntései ténylegesen alakítják-e a készülő előadást és a közös munka gyakorlatát. Ennek érdekében természetesen elengedhetetlen a folyamat rendszeres, a résztvevőkkel közös értékelése: milyen döntésekben vettek részt, mely javaslatok épültek be az előadásba, és mennyire segítettek a munkafeltételek az érdemi közreműködésüket. Ideális esetben gondoskodni kell az értékelés dokumentálásáról, hiszen ezek alapján lehet menet közben finomhangolni a közös munka kereteit, majd újra megvizsgálni a változtatások hatását.

5.2 Partnerség és közös döntéshozatal

A relaxed performance előadások megvalósítható szempontrendszerének közös kialakításakor érdemes feltárni, mit várnak a neurodivergens nézők a színházi élménytől, és hogyan hat jelenlétük a színészi felkészülésre és játékra. Ehhez kapcsolódik annak vizsgálata is, hogy a relaxed performance előadást, amin éppen dolgozunk, mennyiben tekintik önálló előadási módnak, milyen mértékben alakítják a színházi etikettet, az élő színház jelrendszerét és konvencióit (Fletcher-Watson 2015, 72–73). E szempontok átgondolásához az érintettek közvetlen részvétele adhat alapot.

A próbafolyamat során a neurodivergens résztvevők aktívan alakíthatják az előadás akadálymentességének feltételeit. Javaslatokat tehetnek például a fény- és hanghatások módosítására, a nézőtér és a pihenő- vagy elvonulásra alkalmas terek kialakítására, az előzetes tájékoztató anyagok összeállítására és még számtalan egyéb szempontra. Ezáltal a hozzáférhetőség egyfajta kölcsönös tudásmegosztáson keresztül, a neurodivergens nézők tapasztalatainak és döntéseinek figyelembevételével, konszenzusra törekedve biztosítható. Ez a fajta partnerségen alapuló együttműködés kölcsönös bizalmi viszonyt feltételez, alkalmas arra, hogy biztosítsa a valódi befogadást. Ténylegesen befolyásolja az intézményi gyakorlatokat, elismerve a az érintettek tapasztalati tudását a döntésmegosztással az önrendelkezést támogatja.

5.3 Visszacsatolás

A hozzáférés megvalósulása kölcsönös előny, a neurodivergens nézőközönség és a színházi alkotók közös nyeresége. Azzal, hogy a próbafolyamat során és az előadások után lehetőség van a tapasztalatok, módosítási javaslatok kölcsönös megosztására, visszajelzésekre, a fennmaradó akadályok azonosíthatóvá válnak. Így a relaxed performance egy folyamatosan alakuló, fejlődő gyakorlattá válhat, ami egyaránt szolgálja az alkotók, előadók és nézők érdekét.

A próbafolyamatban részt vevő tapasztalati szakértők és a színházi alkotók együttműködésében érdemes szem előtt tartani a kölcsönösség és a partnerség elvét. Az eltérő nézőpontokból adódóan lehetnek nehezen összeegyeztethető igények a tapasztalati szakértők és az alkotófolyamat szereplői között. Ezek azonosítása mindkét fél felelőssége,

ahogy az is közös felelősség, hogy a visszajelzés előremutató, egymás szerepét tiszteletben tartó, önreflektív módon történjen. A folyamat résztvevői nem csupán az előadás technikai részleteiről gondolkoznak, hanem saját szerepükről és egymásra gyakorolt hatásukról is. Visszajelzésekre különböző csatornákat lehet használni, ezt kölcsönös megállapodás alapján érdemes megtenni. Az írásban történő visszajelzés előnye, hogy elégséges időt biztosít a feldolgozásra és reagálásra. A visszajelzések, módosítási javaslatok célja nem az alkotói szabadság korlátozása, hanem új szempontok beemelése az alkotói folyamatba.

5.4 A tapasztalati tudás elismerése és díjazása

A neurodivergens emberek tapasztalati tudásának etikus felhasználása érdemi beleszólást, méltányos díjazást és a hozzájárulás elismerését kívánja meg. Powell (2025) szerint előfordul, hogy egy neurodivergens ember elmondja, milyen akadályokkal találkozik, a szervezők megköszönik az őszinteségét, de az elmondottak alapján semmin sem változtatnak. A résztvevőt így meghallgatják, tudása mégsem befolyásolja a döntéseket.

A színházi együttműködésben ezért már a tervezéskor közösen tisztázandó, milyen feladatokat vállalnak a tapasztalati szakértők, milyen döntésekbe szólhatnak bele, és hogyan használják fel a közreműködésükkel létrejövő anyagokat. A tapasztalatok megfogalmazása, a próbákon való részvétel, az anyagok véleményezése és a javaslatok kidolgozása időt, felkészülést és energiát igénylő munka, amelynek díjazását előre meg kell tervezni. A költségvetésben a részvétel akadálymentes feltételeire is forrást kell biztosítani. Az anyagi díjazás mellett előzetesen szükséges megállapodni arról is, hogyan tüntetik fel a közreműködőket, és miként ismerik el alkotói vagy szakmai hozzájárulásukat.

Fontos etikai megfontolás, hogy a személyes élmények megosztása önkéntes: mindenki maga dönthesse el, mit szeretne elmondani önmagáról, és milyen tapasztalatát kívánja a közös munka részévé tenni. Az együttműködés során rendszeres, érthető visszajelzést kell adni arról is, mely javaslatok épültek be az előadásba vagy az intézmény működésébe, és melyek nem valósultak meg, milyen okból. Ezek a feltételek teszik követhetővé, hogy a neurodivergens résztvevők munkájának milyen hatása van, és segítik a kölcsönös bizalomra épülő partnerség kialakulását (Powell 2025).

5.5 Egyenlő esélyű hozzáférés

A tapasztalati szakértők akadálymentes részvétele a próbafolyamaton lehetőséget teremt arra, hogy tudásukkal hozzájáruljanak az előadás akadálymentesítéséhez. A részvételt akadályozó körülmények minimumra csökkentése vagy megszüntetése feltétele annak, hogy mindenki egyenlő esélyekkel férjen hozzá a kulturális javakhoz.

5.6 Előzetes tájékoztatás

Az információs anyagok többféle formátumban való elkészítése támogatja az akadálymentességet. A neurodivergens emberek információfeldolgozási képességei és kapcsolódó szükségletei nagyon széles skálán mozognak. Annak érdekében, hogy lehetőség szerint minél tágabb kör számára érthető és hasznosítható anyagok kerüljenek a felhasználókhoz, a szükséges információk megfogalmazhatók többféle nyelvi szinten, illusztrálhatók képekkel, videókkal, illetve hanganyagokat is érdemes elérhetővé tenni.

A tapasztalati szakértőket előzetesen tájékoztatni kell a próbafolyamat lépéseiről, arról, hogy mely lépésekben tudnak bekapcsolódni a próbafolyamatba, a folyamatban betöltött szerepükkel járó feladatokról, illetve azokról a szabályokról, amiket feltétlenül be kell tartaniuk. Tudniuk kell, hogy milyen formában számít az alkotógárda a visszajelzéseikre és azokat milyen formában tudják majd megvitatni.

6. Szövegalkotás és adaptáció

MIRŐL SZÓL EZ A FEJEZET?

- Segít átgondolni, hogyan jelenhetnek meg a neurodivergens nézőpontok a történetben, és hogyan válhat követhetőbbé a szöveg és az előadás.
- Bemutatja, hogyan kapcsolódhatnak be a tapasztalati szakértők a szövegalkotásba, az adaptációba és a dramaturgiai munkába.

A neuroaffirmatív történetmesélés szempontjai leginkább akkor kihagyhatatlanok a szöveg alakítása során, mikor a darabban fogyatékossgal élő vagy neurodivergens szereplőt alakít akár ép vagy neurotipikus, akár fogyatékossgal élő vagy neurodivergens színész.

- A neurodivergens szereplőknek saját vágyaik, kapcsolataik és döntéseik vannak. Értékük nem függ rendkívüli teljesítményüktől vagy alkalmazkodásuk sikerétől.
- Az ellennarratívák más értelmezést kínálnak az érintettek hiányokra vagy nehézségekre épülő történetei helyett.
- A neurodivergens embereknek az biztosíthat teret az újrameséléshez és az önértelmezéshez, ha a neurodivergens emberek alakíthatják, milyen történetek születnek róluk.

Hogyan segítenek a műhelyek?

- A tapasztalati szakértők jelezhetik, hol veszítik el a történet fonalát, milyen háttérinformáció hiányzik, vagy melyik utalás bizonytalan számukra.
- Többféle visszajelzési lehetőség támogatja a részvételt: beszélgetés, jegyzetelés a szöveggönyvben, külön jegyzetlap és digitális felület. Az észrevételek később is megfogalmazhatók.
- Az alkotók és a résztvevők közösen keresnek megoldásokat. Egy rövid helyszínjelzés, visszatérő mondat vagy képes jelenetáttekintő is segíthet. A javaslatokat érdemes kipróbálni, majd újra értékelni.

Mi segítheti a történet követését?

- **Felismerhető összefüggések:** legyen elegendő támpont a szereplők szándékainak, kapcsolatainak és a helyszínváltásoknak a megértéséhez.
- **Visszkapcsolódási lehetőségek:** a fontos információk ismételt megjelenése segíthet egy figyelmi kihagyás után.
- **Kiegészítő anyagok:** vizuális történet, szereplő- és cselekménykalauz, könnyen érthető összefoglaló vagy szóbeli bevezető támogathatja az önálló tájékozódást.

Miben változhat maga a dramaturgia?

- Már a közös alkotás során alakítható a történet szerkezete, ritmusa és időkezelése.

A nemlineáris történetvezetéshez is adhatók felismerhető jelzések.

- A beszéd, a mozgás, a hang és a kép többféle utat kínálhat a megértéshez, ugyanakkor az egyidejű ingerek túlterhelők is lehetnek.
- A tárgyak és kellékek következetes használata segítheti a jelentések értelmezését és a korábbi események felidézését.

MIT VIGYEK MAGAMAL?

A neuroinkluzív szövegalkotás a nézőpontoknak és a megértés különböző módjainak ad teret. A tapasztalati szakértők szempontjaitak érvényesítésével és a visszajelzéseik alapján úgy alakítható a datab, hogy az előadás követhetőbbé váljon számukra, de megőrizze művészi összetettségét.

6.1 Neuroinkluzív történetmesélés

Kezdjük a szöveggel! A fogyatékoság reprezentációjával foglalkozó szakirodalom számos támpontot kínál ahhoz, hogyan érvényesülhet a neuroinkluzív szemlélet a történetmesélésben, a narratív keretezésben, a cselekmény alakításában és a karakterépítésben. Emellett a neurodivergens elmék nyelvhez, szövegértéshez, figyelemhez, munkamemóriához kapcsolódó idegrendszeri sajátosságai is nagyban befolyásolják a neuroinkluzív szövegkönyv kialakítását. Az alábbiakban ezeket foglaljuk össze, mert már az alkotófolyamat (kész szöveg esetén pedig a kritikai adaptáció és dramaturgiai megsegítések) legkorábbi szakaszától érdemes tudatosan reflektálni rájuk.

A neuroinkluzív történetmesélés szempontjai közül mindenekelőtt az idegrendszeri percepció és feldolgozási eltérések juthatnak az eszünkbe, pedig elsősorban a narratíva és szereplők megformálásának kérdéseit érinti: olyan alkotói és értelmezési megközelítésről van szó, amely teret ad a neurodivergens emberek saját nézőpontjainak, és ezeket a nézőpontokat érvényes tudásként kezeli a történetek létrehozásában és bemutatásában. Megkérdőjelezi a kizárólag hiányokra épülő narratívákat és lehetővé teszi, hogy az érintettek aktívan alakítsák saját identitásuk kulturális reprezentációját.

A neuroinkluzív történetmesélés nem szükségszerű része a relaxed performance-nak, de új, egészen az alapokig visszanyúló kérdésekkel egészítheti ki azt – például, hogy milyen történeteket teszünk láthatóvá, és kinek adunk lehetőséget azok megalkotására? Ahhoz, hogy a relaxed performance keretében megjelenjen a neuroinkluzív történetmesélés, a neurodivergens embereknek részt kell venniük az alkotói döntésekben, a reprezentációban és a történetek értelmezésében.

6.1.1 Önálló szereplők, saját történetek

A neurodivergens szereplőnek legyenek saját vágyai, kapcsolatai, konfliktusai és döntései. Ha jelenléte kizárólag más szereplők fejlődését, megvilágosodását vagy erkölcsi tanulságát

szolgálja, tapasztalatai a történet eszközévé szűkülnek. A neuroinkluzív történetmesélés egyik alapja, hogy elkerüli a narratív protézis alkalmazását: azt, hogy a fogyatékoság – azaz ebben az esetben a neurodivergencia – pusztán jellemzőként, metaforaként vagy a cselekmény mozgatórugójaként szerepeljen, miközben az érintett szereplő saját tapasztalatai és szempontjai háttérbe szorulnak (Mitchell és Snyder 2000). A pozitívnak és inspirálónak szánt szövegek is beleeshetnek ebbe a csapdába, például az ADHD „szupererőként” való bemutatása azt erősítheti meg, hogy az érintett értékét a mások számára nyújtott rendkívüli teljesítmény adja. Ebből a színházi történetmesélés számára az következik, hogy a pozitívnak szánt ábrázolásban is érdemes megvizsgálni: kinek a történetét szolgálja a neurodivergens szereplő?

6.1.2 Ellennarratívák

Az ellennarratíva egy közismert történetet vagy értelmezést vitató történet, amely teret ad azoknak a tapasztalatoknak, amelyeket (esetünkben a neurodivergenciáról szóló) uralkodó narratívák elhallgatnak vagy félreértelmeznek. A neurodivergens történetmesélésben azokat a megszokott ábrázolásokat kérdőjelezheti meg, amelyek az érintetteket kizárólag hiányosságaikon, másoknak okozott nehézségeiken vagy az alkalmazkodásuk sikerén keresztül mutatják be. Rosqvist, Hjorth és Nygren (2023) azért tekintik ezeket fontos tudásforrásnak, mert az érintettek saját nézőpontjából megírt történetek megkérdőjelezhetik a róluk kialakított, személyüket háttérbe szorító leírásokat.

Jó példa erre az *Asperger's Are Us* autista humoristákból álló társulat munkája. Előadásaik abszurd jelenetekre, szócikkekre és sajátos humorukra épülnek, az autizmus nem központi témájuk. Munkájuk így megkérdőjelezi azt a közkeletű elképzelést, hogy az autista embereknek nincs humorérzékük, vagy képtelenek közösen alkotni és közönséggel kapcsolatot teremteni. Az ellennarratíva lényege, hogy maguk határozzák meg, miről és hogyan beszélnek a színpadon, milyen humort képviselnek, és mit szeretnének megmutatni a közönségnek. Egy neurodivergens szereplő jelenléte vagy belső világának bemutatása tehát önmagában még nem tesz egy történetet ellennarratívává. Ehhez azonosíthatónak kell lennie annak is, melyik megszokott elképzelést kérdőjelezi meg, és milyen más értelmezést kínál helyette.

6.1.3 Újramesélés (*re-storying*)

Az újramesélés során a korábban kialakult történetek és értelmezések az érintettek tapasztalataiból kiindulva alakulnak át. Rosqvist és munkatársai hangsúlyozzák, hogy ehhez az elbeszélők körének is változnia kell: a neurodivergens emberek saját történeteik alakítóiként vesznek részt a jelentésalkotásban (2023, *Naming ourselves*). A színházi alkotófolyamatban ezért a részvétel a nézőpont, a dramaturgia és az elbeszélés ritmusának alakítására is kiterjedhet.

6.1.4 Az identitás felülírása

A saját tapasztalatok közös megfogalmazása az önmagunkról alkotott történeteket is átalakíthatja. Rosqvist és munkatársai ezt a magukat hibásan működő neurotipikus kutatóként megélő emberek

neurodivergens kutatóvá válásán keresztül mutatják be: a korábbi kudarcélmények új értelmet kapnak, és láthatóvá válnak az intézményi elvárások, valamint a hatalmi viszonyok is (2023, *Naming ourselves*). A színház hasonló önértelmezésnek teremthet teret, amikor a neurodivergens résztvevők saját működésmódjukat érvényes alkotói kiindulópontként ismerhetik fel.

6.2 A cselekmény követhetősége

GYAKORLATI PÉLDA

Az alábbi beszélgetés a 2026. október 22-i műhelyen (Trafó) hangzott el, egy felolvasott jelenet után. A színészek a szöveggönyvből olvasták a szöveget, résztvevők számára háromféle lehetőség állt rendelkezésre, hogy véleményüket, kérdéseiket kommunikálják:

1. Projektspecifikus jegyzetpapír, írótaáblák, tollak a jelenet utáni aszinkron (azaz nem azonnali) interakció megsegítésére (munkamemória vagy verbális nehézségek esetén)
2. A teljes szöveggönyv amelyben az eredeti szöveg mellett külön oszlop tartalmazta a jelenetek cselekményének rövid összegzését és a teljes szöveget könnyen érthető kommunikációra (KÉK) fordítva.
3. Információs lapok linkkel és QR kóddal, amelyek a műhelysorozatra létrehozott Padlet felületre mutatnak. A Padlet felülete regisztráció és letöltés nélkül elérhető, könnyen használható. A résztvevők megjegyzései időpecséttel egymás után jelennek meg a használók mobiltelefonján.

A színészek egy asztalnál ülve olvasták fel a jelenetet. A műhely facilitátorai, a pedagógusok és a tapasztalati szakértők velük szemben foglaltak helyet székeken és földre terített takarón

Főszereplő/rendező: Az Erdődre való folyamatos visszaútálás nagyon fontos, mert Júlia ott nőtt fel. Az írásaiból, a verseiből is átjön, mennyire ismerte a természetet, és milyen szoros kapcsolatban élt vele, még Pesten is. A növények, a fák, egyáltalán a természethez való viszonya meghatározta a létezését. Erdődön nőtt fel, ott van az a nagyon vadregényes tó, a közepén egy fűzfával. Ebben a környezetben töltötte a gyerekkorát. Erdőd a Petőfivel való kapcsolatában is fontos, mert ott találkoztak. Ez volt a fő randihelyük, nagyon erős közös emlékük kötődik hozzá. A jelenetben ezért is kerül elő, és közben van ebben egyfajta évdés is kettejük között. Most azonban nincsenek Erdődön. Júlia olyasmit lát, ami felidézi benne azt a helyet. Ez mindkettőjük számára rengeteg közös élményt hív elő: az első csókot, az első kézfogást, az első intim pillanatokat. Ez egy nagyon személyes rész.

Tapasztalati szakértő 1: És az Alföld hogyan kapcsolódik ide? Miért mondja Petőfi, hogy „nem érted az Alföldet”?

Főszereplő/rendező: Most az Alföldön vannak. Júlia meglát egy fát, amely az erdői fára emlékezteti. Petőfi viszont rögtön kijavítja, hogy az egyáltalán nem úgy néz ki.

Tapasztalati szakértő 1: Amikor hallgatjuk a szöveget, szerintem nincs időnk mindezt végiggondolni.

Tapasztalati szakértő 2: Igen. Lehet, hogy bele lehetne tenni a szövegbe egy olyan mondatot, hogy „de hát most az Alföldön vagyunk”.

Tapasztalati szakértő 1: Vagy az elején, a leírásban lehetne jelezni a helyszínt. Én erre gondoltam.

Főszereplő/rendező: Júliának Erdőd a fontos hely, Petőfinek pedig az Alföld.

Tapasztalati szakértő 1: Igen, de ez a háttér nekünk nem adott. Amikor nézzük az előadást és hallgatjuk a szöveget, ebből nem feltétlenül derül ki az összefüggés. A második jelenet elején például az szerepel, hogy „Erdély”, ami gondolom, a helyszínt jelöli. Az első jelenet elején viszont az áll, hogy „Ágyban, párnák közt”. Ha később megjelölitek, hol vannak a szereplők, akkor itt is segíthetne.

Műhelyfacilitátor: A szöveggönyv viszont nem lesz a nézők kezében. Arra gondoltam, hogy készíthetnénk egy laminált A4-es lapot a jelenetek áttekintésével. Mindenki megkaphatná: szerepelne rajta, hogy mi történik, hol vannak a szereplők, esetleg képpel kiegészítve. Az erdői várról is van kép.

Tapasztalati szakértő 2: Igen, és az csodálatos lenne. Van, amit enélkül nem tudunk elképzelni. Én is elakadtam ennél a résznél.

Műhelyfacilitátor: Táblázatként képzelem el. Például: első jelenet, kik vannak a színpadon, hol zajlik a jelenet. Mellé tehetnénk egy helyszínnevet vagy egy képet, például a fűzfáról. Így egymás után lehetne követni, hogy hol járunk.

Főszereplő/rendező: Én is jelölöm ezeket. Kérlek, minden ilyen észrevételt írtatok le. Most tudunk róluk beszélgetni, és nagyon jó, hogy kapunk visszajelzést, de nem biztos, hogy minden felvetésre ebben a pillanatban eszembe jut a megoldás. Lehet, hogy csak holnap hajnalban fog. Ezért mindent bejelölök magamnak, amivel később foglalkoznom kell.

Tapasztalati szakértő 2: Mi is le tudjuk írni az észrevételeinket.

Főszereplő/rendező: Az a cél, hogy a művészi rész megmaradjon, és közben érthető legyen, mi történik. El kell kerülni a szájbarágós, túlzottan leegyszerűsítő megoldásokat, és

úgy kell támpontokat adni, hogy összeálljon a történet. Az első jelenetben például nincs a színen a Hamadriád, ezt fontos lesz feltüntetni.

Műhelyfacilitátor: A szöveggönyvbe is nyugodtan beleírhattok, jelölhettek, aláhúzhattok vagy áthúzhattok részeket. A közös alkalmazásba is beírhatjátok a megjegyzéseiteket. Például azt, hogy helyszínt jelölő képekre lenne szükség. Ezt a beszélgetést most felvettük, tehát az itt elhangzott javaslatok megvannak. A jegyzeteiteket és a munkátokat is megőrizzük. Ezekből később a kézikönyvbe is bekerülhetnek példák, hogy megmutassuk, hogyan néz ki egy résztvevő visszajelzése.

Minden színházi ember tisztában van vele, hogy a történet követéséhez szükséges információkat úgy kell beépíteni a szövegbe, hogy azok természetesen következzenek a szereplők helyzetéből és beszélgetéséből. A színházi szaknyelvben az Ibsennek tulajdonított „Apánk, mint tudjuk, fakereskedő volt” mondattal szoktak utalni arra, amikor egy szereplő nyilvánvalóan a közönség kedvéért mond ki olyasmit, amit a beszélgetőtársa már tud. A néző számára fontos háttérinformáció más módon is megjelenhet: például egy vita, egy emlék felidézése, egy tárgy vagy egy színpadi cselekvés révén. A cél, hogy a történet követhető legyen, miközben a szereplők megszólalásai is hitelesek maradnak. Előfordulhat, hogy a részletesebb és ismétlődő információkat igénylő tapasztalati szakértők megfontolásai (minél több „fakereskedő”) ütköznek a dramaturg és rendező által megfogalmazott igénnyel (minél kevesebb „fakereskedő”), ilyen esetekben hasznos a későbbiekben tárgyalt multimodális, vagyis többféle érzékelési és kifejezési módot egyesítő előadásra törekvő rendezés és dramaturgia.

hogyan megtaláljam a férjemet, mert nem adnak kiutazási engedélyt. Nem tudom mit csináljak. Kétségbe vagyok esve, kérem segítsen! (sír) A Tábornok Ha akarják, elhiszik, hogy kegyed Szendrey Ignácól kapja a pénzt élete fentartásához. Ha nem akarják hinni, akkor kegyed aligha maradhat Pesten. A rendőrség tudja a kötelességét, abba mi nem avatkozhatunk bele. Legfeljebb arról lehetne szó... (Az asszonyhoz lép, vállára teszi a kezét. Júlia hátralép, pont annyira, hogy az érintkezést megszüntesse és a következő érintést elkerülje) Szendrey Kérem, Tábornok úr...egyedül maradtam egy kisbabával... A Tábornok ...ha például Liechtenstein Ferenc herceg elmegy a rendőrigazgatóhoz és azt mondja neki, hogy Szendrey Júlia pesti tartózkodásáért vállalja a felelősséget. Biztosan tudja, hogy ez a hölgy politikailag megbízható, életmódja ellen erkölcsi kifogást emelni nem lehet, akkor a rendőrfőnök valószínűleg azt fogja mondani, hogy nem okoz kellemetlenséget annak a hölgynek, akiért egy tábornok felelősséget vállal. De gondolja meg, asszonyom, vállalhatom-e én ezt a felelősséget? Milyen előny származik rám abból, hogy asszonyomat kimentem kellemetlen helyzetéből. Szendrey (Júlia megdöbbenve nézte a tábornokot. Arra soha nem gondolt, hogy ilyen helyzetbe is kerülhet vele szemben.)	Szendrey Ignác Júlia édesapja. Júlia mint egyedülálló nő, csak akkor kaphat tartózkodási engedélyt, ha a rendőrség elfogadja, hogy az apja költségén él Pesten. A Tábornok közeledésében Júlia veszélyt sejt. Júlia anyaságával próbálja meglágyítani a Tábornok szívét. A Tábornok körmönfontan zsarolja Júliát. Hajlandó személyesen közbenjárni a rendőrfőnöknél, hogy Júlia tartózkodási engedélyéhez szükséges erkölcsös életvitelét igazolja. Kimondatlanul utal rá, hogy cserébe viszont elvárja, hogy Júlia szexuális kapcsolatot létesítsen vele.
--	---

16

Az egyik tapasztalati szakértő rövid kérdése világosan jelzi, hogy itt alighanem át kell fogalmazni a szöveget, hiszen a kézben tartott szövegkönyv elején található, magyarázó jegyzetekkel ellátott szereplőlista ellenére nem volt számára világos, hogy a Tábornok itt magáról beszél.

Ennek a munkának, azaz a történet követéséhez szükséges információk a művészeti értéket nem zavaró módon való kommunikációjának, különösen nagy jelentősége van a neuroinkluzív szövegkönyv és dramaturgia kialakításakor. Ennek az az oka, hogy neurodivergens közönséget feltételezve, vagy egyenesen számukra (és velük) dolgozva azt a kérdést is figyelembe kell venni, hogy mennyiben épül a történet követhetősége kimondatlan társas és kulturális tudásra. Egy szereplő szándékát vagy egy tárgy jelentőségét az alkotók magától értetődőnek tekinthetik, miközben ezek értelmezése például autista nézők számára nehézséget jelenthet. A szereplők cselekedeteinek indítékai, egymáshoz fűződő viszonyai és a történet összefüggései ezért többféle támpontot kaphatnak a szövegben és a színpadi történetekben. A következetesen használt tárgyak, visszatérő mondatok vagy mozdulatok például segíthetik a jelentések felismerését és összekapcsolását. Erre a vizsgálatra a próbafolyamat során bármikor ki lehet térni, de eredeti szöveg alkotásakor érdemes már az úgynevezett elemzőpróbán információt gyűjteni a tapasztalati szakértőktől. Az elemzőpróba ugyanis az a kezdeti próba, amelyben a rendező és a szereplők részletesen átbeszélik a szöveget, a történet összefüggéseit és a szereplők kapcsolatait. A rendező ekkor ismerteti az előadással kapcsolatos elképzeléseit, a résztvevők pedig megoszthatják saját értelmezéseiket.

ADHD-s nézők számára a figyelem ingadozása, a munkamemória terhelése vagy a párhuzamos információk követése okozhat nehézséget. Ha egy nélkülözhetetlen információ

egyetlen rövid mondatban hangzik el, könnyen elveszhet a történet fonala. A fontos összefüggések több ponton történő megerősítése, a jelenetváltások felismerhető jelzése és a szereplők újbóli azonosítását segítő utalások lehetőséget adhatnak a visszakapcsolódásra. A dramaturgiai cél olyan szerkezet kialakítása, amelyben a néző egy kihagyott mozzanat után is újra tájékozódhat, és többféle úton kapcsolhatja össze a történet elemeit.

Ön mit gondol felőlem? (A tábornok furcsa mosollyal vonogatja a vállát) A Tábornok Az ön kezében van a választás kulcsa. Az történik, amit kegyed akar, de ez áldozatok nélkül aligha fog menni. (Petőfiné sarkon fordul és a lépteit számolva elmenekül a Kalap utcai hónapos szobába)	Júlia megdöbbenve eszmél rá, hogy a Tábornok zsarolja. Hazamenekül előle.
Szendrey Herceg! Mit gondol? <i>hogy hűtlen</i> A Tábornok (A tábornok belép és rögtön kényelembe helyezte magát) Nem szeretném, ha kegyed félreértene a helyzetet. Egy költő felesége, olyan nevet visel, amelyet a forradalom kompromittált. Igen súlyosan kompromittált. Annyira, hogyha én ma este aláírnék egy parancsot, hogy Petőfiné Szendrey Juliát vigyék be az Újépületbe, emiatt az intézkedés miatt senki sem tenne nekem szemrehányást. Szendrey (rémülten) Az Újépületbe? Engem? Évekre? A vaksötétbe? És a kisbabám? A Tábornok Kegyed Pestre jött. Ha akarom, elhiszem, hogy	A Tábornok Júlia otthonába is uánamegy. A Tábornok már börtönnel fenyegeti Juliát, ha nem teszi meg, amit akar. Júlia megijed a fenyegetéstől. Az Újépület egy pesti katonai épület volt, amelyet börtönként is használtak. A szabadságharc után politikai foglyokat tartottak itt, és itt végezték ki Batthyány Lajos magyar miniszterelnököt is.

Sinha hétköznapi példája jól szemlélteti az ilyen következtetést: „Ha például a barátom elszalad mellettem az állomás peronján, anélkül hogy megállna köszönni vagy egy közös kávézást javasolna, ezt azzal magyarázhatom, hogy szeretné elérni a következő vonatot, és úgy véli, az mindjárt indul”. (Sinha 2009, 177) A színpadon is gyakran hasonló következtetések révén értjük meg a szereplők cselekedeteit, ezért érdemes megvizsgálni, milyen támpontokat ad ehhez az előadás. A jelenetet színpadon szemlélve egy autista néző például vagy nem tulajdonít jelentőséget a köszönés elmaradásának vagy bizonytalanságban maradhat a szereplő indítékát illetően, ha a vonat indulására semmi nem utal egyértelműen. Ugyanakkor egy ADHD-s néző figyelmét elkerülheti az indulást jelző bemondás vagy egy korábbi mondat, amely a sietséget magyarázza. Így ugyanaz a jelenet eltérő okokból válhat nehezen követhetővé. Ezek az értelmezések és figyelmi kihagyások neurotipikus nézőknél is előfordulhatnak.

6.3 Szövegértés megsegítése

A neuroinkluzív történet befogadását és az ahhoz való önálló kapcsolódást támogatja a szövegértés megsegítése, mint hozzáférési eszköz. Olyan gyakorlatok összessége, amelyek

támogatják, hogy a nézők különböző nyelvi, kognitív és információfeldolgozási szükségleteik mellett is követni tudják az előadás történetét. A művészi tartalom leegyszerűsítése nélkül támogatja a megértést azzal, hogy a szükségtelenül bonyolult nyelvezetet átalakítja és az információkat könnyen hozzáférhető módon közvetíti.

Többféle eszköz is segítheti a szövegértést, például egy előzetes vizuális történet, ami fényképekkel és rövid, világos szövegekkel ismerteti a helyszínt, a szereplőket, a cselekményt és a várható hang- vagy fényeffektusokat. A műsorfüzetek könnyen érthető szövegekkel, rövid mondatokkal, közérthető szavakkal, jól tagolt szöveggel és a jelentést támogató képekkel segíthetik az előadás feldolgozását. Ha a történet nagyon összetett vagy a dramaturgia nem lineárisan szerveződik, akkor a szereplők azonosításában, a cselekmény követésében segítséget jelenthetnek az előzetesen elérhetővé tett szereplő- vagy cselekménykalauzok, amik bemutatják a főbb szereplőket, a közöttük lévő kapcsolatokat, a történet fordulópontjait és a fontosabb eseményeket.

Az írásos, képes ismertető mellett az előadás megkezdése előtt szóban is lehet tájékoztatni a megjelent nézőket a történetről, a szereplőkről, a várható fény- és hangeffektusokról és egyéb, a befogadhatóságot könnyítő és a bizonytalanságot csökkentő tényezőkről.

6.3.1 Ko-kreáció: az eleve akadálymentesített narratíva kulcsa

A ko-kreáció (közös alkotás) olyan alkotói folyamat, amelyben a neurodivergens és fogyatékossgal élő emberek aktív partnerként vesznek részt a történet, a dramaturgia és az előadás formájának alakításában, így a hozzáférhetőség nem utólagos módosítások eredménye. Az alkotófolyamat szereplői az első lépésektől figyelembe veszik a különböző érzékelési, kommunikációs és kognitív sajátosságokat. A neurodivergens és fogyatékossgal élő alkotók részt vehetnek a történetalkotásban, dramaturgiai döntésekben, és az akadálymentesítés eszközeinek kiválasztásban.

madarak ágaikon s fészkeikben, egy-egy elkésett méhecske dögicséit haza felé röptében, ledéren ringatóztak a lepkék a virágokon. Hol volt akkor lelkem...? Oh Erdőd, Erdőd! láthatnák-e úgy, mint akkor láttalak, mikor benned volt menyországom. <u>EZ A „TÁJLEÍRÁS” NAGYON HOSSZÚ.</u> <u>ELVÉSZ A FÓKUSZ</u> Petőfi Maradjunk még itt, légy mellettem... Hol úgy busúltam egykoron, Hagyj engem itt most elmerengnem Végetlen boldogságomon! Zene: Szívhang (A Hamariád eltűnik és vele együtt semmivé foszlik az aprócska szigetet is) Szendrey Álom-e vagy valóság, hogy fölértem oda? Akár álom, akár valóság, az enyészet egyenlővé teszi mindkettőt, s már a képzelet is alig tud oly magosra szállni. Álmodtam-e, ébren voltam-e, öntudatlanságba süllyedve, örögtem-e? Nem tudom... Petőfi Elmegyek, de nem örökre! Én leszek az első fecske, Mely tihozzátok röpül, S minden reggel, minden este Cseveg ablakod körül.	A madarak csicseregtek. Néha egy méh zümmögött hazafelé. A virágokon lepkék ringatóztak. Vajon mire gondoltam akkor? Ó, Erdőd! Bárcsak újra olyanak láthatnának, mint amikor ott éltem, és annyira boldog voltam! Petőfi azt kéri, maradjanak még ott, hogy átélhesse Júliával a boldogságot, pedig a múltban ezen a helyen szomorú volt, mert akkor még nem tudta, hogy Júlia viszonsszereti-e. Valóság volt vagy álmodtam? Akár megtörtént, akár álom volt, mostanra elmúlt. Már elképzelni sem tudok ekkora boldogságot. Álmodtam? Ébren voltam? Tudtam mi történik velem? Nem tudom. Elmegyek, de visszatérek hozzád. mint az első fecske, amely hozzátok repül.
---	---

32

“Ez a tájleírás nagyon hosszú. Elvész a fókusz.” Az olvasópróba résztvevői egy KÉK szöveggel és neuroinkluzív illetve lexikális magyarázatokkal ellátott szövegkönyvbe dolgozva adtak visszajelzést az egyes jelenetek érthetőségéről, hosszáról és ritmusáról.

Az alábbi szerkezetet az támasztja alá, hogy a kutatások szerint a neuroinkluzív alkotásban a hozzáférés nem utólagos korrekció, hanem a narratíva, az időkezelés, az együttműködés és a médiumválasztás része.

6.3.2 Retrofit

Egy korábban megtervezett vagy már elkészült előadás utólagos módosítása szintén javíthat a hozzáférhetőségen. Az utólag készített cselekményösszefoglaló, vizuális történet vagy a váratlan, megterhelő hang- és fényhatásokra figyelmeztető leírások segítik a felkészülést anélkül, hogy az előadást módosítanák. De a hang- és fényhatások akár utólag is módosíthatók a relaxed performance szempontjai szerint. A nézőtér elrendezése akadálymentes útvonalak biztosításával, ha lehetséges az ülések átrendezésével és egy pihenő tér kijelölése az előadás módosítása nélkül szolgálhatja a hozzáférhetőséget. Szervezeti szinten elképzelhető például a jegyvásárlási folyamat módosítása vagy a színházi dolgozók felkészítése a neurodivergens nézők sajátos szükségleteire. A retrofit megoldásoknak a korlátai mellett előnyei is vannak: viszonylag gyorsan bevezethetők,

lehetőséget teremtenek a hozzáférési megoldások fokozatos bevezetésére és már elkészült előadásokat is hozzáférhetővé tesznek.

6.3.2.1 Szöveggönyv készítése

Az információkhoz való egyenlő esélyű hozzáférés eszköze lehet a tájékoztató anyagok és a szöveggönyv nyelvi szintjének átalakítása. Ez valójában egy nyelven belüli fordítást jelent, a bonyolult szövegek leegyszerűsítése a szókészlet és a nyelvi szerkezetek módosításával, a lényeg kiemelése tipográfiai elemekkel, és az érthetőség támogatása képekkel. A könnyen érthető szöveg nem azonos a köznyelvi szöveggel, saját szabályrendszer alapján állítható össze. A betűtípus kiválasztásánál érdemes a talpatlan betűtípusok közül választani, nyomtatott anyagok esetében a betűméret ne legyen kisebb a 14-esnél, a lényeges információkat félkövér betűkkel érdemes kiemelni. Lehetőség szerint ne legyenek benne elválasztott szavak, balra zárva, egy hasábjában jelenjen meg a szöveg. Az elkészült szövegek érthetőségének ellenőrzésére a célcsoport tagjai vagy a könnyen érthető kommunikáció módszertanában képzett szakembert lehet felkérni. A szöveggönyv könnyen érthető verziója a próbafolyamat során a tapasztalati szakértők munkáját támogatja, az előadás nézői számára segíti a befogadást. Egyaránt lehet a ko-kreáció és a retrofit megoldások eleme.

 Forrás: http://www.igypk.hu/kiado/wp-content/uploads/2024/01/Konnyen-ertheto-v3-online.pdf	 Forrás: https://pim.hu/sites/default/files/page/attachments/janos_vitez_-_konnyen_egyszeruen.pdf
---	--

6.3.2.2 Cselekménykalauz

A cselekménykalauz a relaxed performance előadáshoz készített, előzetesen elérhető segédanyag. Bemutatja az előadás történetének főbb eseményeit jelenetenként, a

fordulatokat, a szereplőket és a szereplők közötti viszonyokat. Ezáltal a nézők felkészülten érkeznek az előadásra, ami a biztonságot és a könnyebb befogadást támogatja. A cselekménykalauz is tartalmazhat képeket, amik egyfelől illusztrálják, kiegészítik az írott szöveget, másfelől az előzetesen szerzett információkat könnyebben felidézhetővé teszik. A cselekménykalauz a teljes történetet tartalmazza, ezért célszerű jelezni, ha olyan információ kerül bemutatásra, ami előrevetíti a történet végét, azoknak, akik azt nem szeretnék előre megismerni.

Ezt kiegészítő tájékoztató anyag lehet a vizuális történet, ami inkább a helyszín sajátosságaira, az időbeosztásra és a szabályokra fókuszál. A várható intenzív érzékszervi, érzelmi hatásokat, felkavaró témákat tartalmazhatja a cselekménykalauz vagy a vizuális történet is.

Szövegkönyv	KÉK
1. jelenet - Agyban párnák közt (Júlia szorosan bújik Sándorhoz és úgy alszik csendesen) Kontextus - helyszín - szereplők név + fotó	1. Júlia és Sándor együtt HOL? EZ TÖRTÉNIK A JELENETBEN: Júlia és Sándor szeretik egymást. Viccelődnek és a közös jövőjükéről beszélgetnek. Júlia békés otthonra vágyik. Azt szeretné, hogy Sándor vele és a kisfiukkal maradjon. Sándor a háborúról és az ország sorsáról is gondolkodik. Végül elindul a katonákhoz. Júlia félti őt.
Petőfi Beszél a fákkal a bús őszi szél, Halkan beszélget, nem hallhatni meg; Vajon mit mond nekik? beszédire A fák merengve rázzák fejüket. Dél s est között van az idő, nyújtózom A pamlagon végig kényelmesen... Keblemre hajtva fejcskékjét, alszik Kis feleségem mélyen, csendesen. Vérpanoráma leng előttem el, A jövőndő kor jelenései, Saját vérök tavába fúlnak bé A szabadságnak ellenségei!... Egy kis mennydörgés szívem dobogása, S villámok futnak által fejemben, S keblemre hajtva fejcskékjét, alszik	Petőfi Őszi délután van. Halkan fúj a szél. A szél mozgatja a fák ágait. Kényelmesen fekszem a kanapén. A feleségem hozzám bújik. A mellkasomra hajtja a fejét. Mélyen alszik. Elképzelem, mi fog történni a jövőben. Azokra gondolok, akik el akarják venni az emberek szabadságát. Elképzelem, hogy ezek az emberek meghalnak. A saját vérükbe fulladnak. Erősen dobog a szívem. Sok gondolat jár a fejemben. Közben a feleségem feje a mellkasomon pihen.

“Kontextus: helyszín, szereplők (név + fotó)” A műhelyek során nyilvánvalóvá vált, hogy nemcsak a munkafolyamatban és tapasztalati szakértők kommunikációjában van nagy szerepe a szövegkönyv KÉK szöveggel és hozzáadott információkkal megtámogatott verziójának, hanem fontos az előadás előtt letölthetővé tenni. A cselekménykalauztól eltérően ezt az előadásra való felkészüléshez javasoljuk, hiszen egy ilyen hosszúságú dokumentum használata lehetetlenné teszi a színpad felé fordulást és figyelmet. A fenti jegyzet azonban rámutat arra, hogy mennyire fontos akár mindkét dokumentumban a jelenetek szereplőiről és helyszínéről adott képes tájékoztatás.

6.3.2.3 Ismételt megtekintés lehetősége

A neuroinkluzív szemlélet a hozzáférés megtervezésekor figyelembe veszi az eltérő kognitív képességeket és feldolgozási tempót. Az előadás ismételt megtekintése az egyéni feldolgozási tempóhoz való igazodással támogatja a történet megértését, feldolgozását, a

színészi játék, a színpadi mozgás, a vizuális elemek és a dramaturgiai összefüggések alaposabb megfigyelését. A digitálisan elérhető előadások esetében lehetőség van a bonyolultabb jelenetek újranézésére, a cselekménykalauzzal való összevetésre, szükség esetén az előadás több részletben való megtekintésére. A csak személyesen látogatható előadások esetében a színház biztosíthat speciális, dotált jegyeket, amik az újranézés lehetőségét megteremtik.

6.3.2.4 Digitális megoldások, a jövő gyakorlatai

A fentiek fényében a relaxed performance és a neuroinkluzív színház jövőbeli fejlődésében is két, egymással összekapcsolódó irány rajzolódik ki: a meglévő színházi formák akadálymentesítésének bővítése és új előadási formák létrehozása. Mindkettőben kulcsfontosságú a tervezésbe, alkotófolyamatba vagy adaptációba bevont tapasztalati szakértők megélésének, kérdéseinek és reakcióinak rögzítése és beépítése az előadásba, valamint a neuroinkluzivitás fenntarthatóságának, folyamatos minőségellenőrzésnek és visszacsatoláson alapuló továbbfejlesztés lehetőségeinek beépítése a későbbi bemutatók során.

Az előbbiben a digitális megoldások kínálnak egyre több lehetőséget arra, hogy hagyományos színházi alkotófolyamat és előadások különböző szükségletű nézők számára is követhetők és élvezhetők legyenek. Az alkotófolyamatban közösen kommentelhető digitálisan megosztható szövegek, visszanezhető próbafelvételek és aszinkron módon, később is használható visszajelzési felületek segíthetik a tapasztalati szakértők közreműködését. E fejlesztések értékét az adja, hogy valódi választási lehetőséget teremtenek; használhatóságukat az érintettekkel együtt szükséges kipróbálni még az együttműködés tervezésének szakaszában..

A COVID idején elterjedt online színházi közvetítések és felvételek gyakorlata lehetővé azok számára is megnyithatja a színházi élményt, akiknek az utazás, az ismeretlen környezet vagy a nézőtéri ingerek megterhelők. A felvételtől nézhető előadásoknál a megállítás és a visszanezés lehetősége is támogatja a megértést, amennyiben ezt a lejtárszó és a szolgáltatás feltételei megengedik. Hazai példa az eSzínház (www.eszinhaz.hu), Magyarország első olyan internetes platformja, ahol a közönség egyszerre érhet el élő online színházi közvetítéseket és már rögzített előadások felvételeit úgynevezett video-on-demand, azaz bármikor streamelhető tartalomként. A portált az Alapítvány a Magyar Színházakért működteti, amelynek tagjai maguk a színházak (pl. a Katona József Színház, a Radnóti Színház, az Örkény Színház és a Vígszínház), amelynek célja nemcsak az, hogy a színházszerető közönség korlátok nélkül élvezhessen magyar előadásokat a világ minden táján, hanem az is, hogy a bevételekből támogassa a színházakat és alkotókat. Az élő közvetítés és a relaxed performance összekapcsolása lehetővé teszi, hogy azok a nézők is megtekinthessék az előadást, akik számára sok ismeretlen ember jelenléte megterhelő. Fontos azonban szem előtt tartani az akaratlan marginalizáció inherens veszélyét, hiszen a kényelmi szempontok és a helyszíni adaptációhoz és megsegítésekhez szükséges ráfordítások vélt vagy valós mértéke miatt könnyen előfordul, hogy az élő közvetítést a relaxed performance kiegészítése helyett annak helyettesítésére kezdik használni – mind a kulturális intézmény, mind a közönség,

A helyszíni részvételt is segíthetik digitális megoldások, pl. az előzetes felkészülést digitális vizuális történetek, a 3D-ben bejárható vagy VR helyszínismertető és választható részletességű cselekménykalauzok támogatják. Magát az előadás befogadását a színpad mellett vagy a díszletbe építve megjelenő felirat, illetve a személyes eszközön követhető szöveg segítheti. A londoni National Theatre feliratozó szemüvege (www.stagetext.org/for-venues/theatre-captioning) például a néző látóterében jeleníti meg a párbeszédeket és a hanghatások leírását. Az ilyen megoldások nemcsak a hallássérült közönség befogadását támogatják, de a neurodivergens nézők számára is további támpontot jelenthetnek a hallott szöveg feldolgozásához. A Circus Starr akadálymentes közösségi cirkusztársulat saját iOS-alkalmazást készített, amely interaktív, személyre szabott mesekönyv formájában nyújt szociális történetet, és virtuális cirkuszi élményt kínál otthonról”. A marylandi Imagination Stage szintén készített videóformátumú szociális történeteket, amelyek segítségével a nézők számítógépükön vagy mobileszközükön, az általuk választott időpontban ismerkedhetnek meg a színház helyszínével (Fletcher-Watson 2015, 80) Ezek a technológiák arra is használhatók, hogy az autista emberek már a bemutató előtt részt vegyenek a produkciók kiválasztásában, amely sajátos közönségszervezési módszerként erősíti bevonódásukat. Másik lehetőségként egyes társulatok, például a Fevered Sleep, transzmediális előadásokkal kezdtek kísérletezni. Az *It's the Skin You're Living In* alkalmazás (2014) például arra hívta a felhasználókat, hogy kis csoportokban működjenek együtt, kapcsolják össze digitális eszközeiket, és így férjenek hozzá egy film különböző jeleneteihez.

Miközben a nemzetközi kulturális életben az utóbbi időben robbanásszerűen megnőtt a neurodivergens, különösen az autista embereknek készült technológiák száma, a szélesebb közönségnek szánt, színházhoz kapcsolódó alkalmazások is elterjedtebbé váltak. Jelentős lehetőségek rejlenek ezért olyan, kifejezetten neurodivergens felhasználóknak tervezett digitális termékek fejlesztésében, amelyek kreatív módszerekkel egészíthetik ki és támogatják meg az élő művészeti eseményeket. (Fletcher-Watson 2015, 80)

A másik fejlődési irány magának a színházi élménynek az újragondolása. Ha fellazulnak a fogyatékossgal élő emberek képességeiről, kommunikációjáról és kulturális részvételéről alkotott normatív elképzelések, többféle érzékelésre, időkezelésre és bevonódásra épülő előadás születhet, amelyekbe ép vagy neurotipikus közönség is bevonódhat. Ebben a megközelítésben az érintettek tapasztalatai a relaxed performance gyakorlatánál radikálisabban alakíthatják az előadás formáját, a történet szerepét, az előadók és a közönség kapcsolatát, valamint a tér és az érzékszervi hatások használatát.

Erre példa a brit Oily Cart, amely 1981 óta készít érzékszervi tapasztalatokra és közvetlen kapcsolódásra épülő színházat. Munkájában a tapintás, a testhelyzet és a mozgás érzékelése is meghatározó lehet; előadásaik között találunk hidroterápiás medencében és trambulinokon megvalósuló produkciókat is. A *Splish Splash* című előadásukban például a meleg víz, a buborékok, a víz alatti fények és az úszó hangszereken játszott élő zene alakította a színházi környezetet és a résztvevők reakciói a rugalmasan kezelt cselekményt is interaktívan alakíthatták. Nem idegenek ezek az ép és neurotipikus közönséggel folytatott munkában sem, amely arra is rávilágít, hogy az eltérő testi, érzékelési és kommunikációs tapasztalatok kísérleti (idővel akár mainstreammé alakuló) színházi formák alkotóelemeivé válhatnak.

7. Próba és próbafolyamat

7.1 Dramaturgiai megsegítés

Egy színházi előadás történetét a nézők a szöveg, a színpadi cselekvések, a tér, a tárgyak és más jelzések összekapcsolásával követik. A dramaturgiai megsegítések tervezésénél meg kell vizsgálnunk, milyen támpontokat ad az előadás ezek értelmezéséhez: felismerhető-e, hol és mikor járunk, hogyan kapcsolódnak egymáshoz az események, és milyen jelentősége van egy tárgynak vagy visszatérő motívumnak. A neurodivergens nézők és tapasztalati szakértők visszajelzései segíthetnek azonosítani, hol hiányoznak ezek a támpontok, és milyen szövegbeli, színpadi vagy kiegészítő megoldásokkal támogatható a tájékozódás.

7.1.1 Ki nem mondott szándékok és viszonyok jelzése

A színházi előadásokban a szereplők érzéseiről, szándékairól és kapcsolatairól sokszor az arckifejezésükből, a testbeszédükből vagy a köztük lévő távolságból szerzünk információt. Ezek a jelzések egyes neurodivergens nézők számára nehezen értelmezhetők vagy észrevehetők lehetnek, különösen akkor, ha közben a párbeszédet és a színpadi történéseket is követniük kell. Ha egy fontos fordulat kizárólag egy pillantásból vagy egy ki nem mondott utalásból derül ki, a néző számára bizonytalanná válhat, miért cselekszik úgy a szereplő, ahogyan.

hogy megtaláljam a férjemet, mert nem adnak kiutazási engedélyt. Nem tudom mit csináljak. Kétségbe vagyok esve, kérem segítsen! (sír) A Tábornok Ha akarják, elhiszik, hogy kegyed Szendrey Ignáctól kapja a pénzt élete fentartásához. Ha nem akarják hinni, akkor kegyed aligha maradhat Pesten. A rendőrség tudja a kötelességét, abba mi nem avatkozhatunk bele. Legfeljebb arról lehetne szó... (Az asszonyhoz lép, vállára teszi a kezét. Júlia hátralép, pont annyira, hogy az érintkezést megszüntesse és a következő érintést elkerülje) Szendrey Kérem, Tábornok úr...egyedül maradtam egy kisbabával... A Tábornok ...ha például Liechtenstein Ferenc herceg elmegy a rendőrigazgatóhoz és azt mondja neki, hogy Szendrey Júlia pesti tartózkodásáért vállalja a felelősséget. Biztosan tudja, hogy ez a hölgy politikailag megbízható, életmódja ellen erkölcsi kifogást emelni nem lehet, akkor a rendőrfőnök valószínűleg azt fogja mondani, hogy nem okoz kellemetlenséget annak a hölgynek, akiért egy tábornok felelősséget vállal. De gondolja meg, asszonyom, vállalhatom-e én ezt a felelősséget? Milyen előny származik rám abból, hogy asszonyomat kimentem kellemetlen helyzetéből. Szendrey (Júlia megdöbbenve nézte a tábornokot. Arra soha nem gondolt, hogy ilyen helyzetbe is kerülhet vele szemben.)	Szendrey Ignác Júlia édesapja. Júlia mint egyedülálló nő, csak akkor kaphat tartózkodási engedélyt, ha a rendőrség elfogadja, hogy az apja költségén él Pesten. A Tábornok közeledésében Júlia veszélyt sejt. Júlia anyaságával próbálja meglágyítani a Tábornok szívét. A Tábornok körmönfontan zsarolja Júliát. Hajlandó személyesen közbenjárni a rendőrfőnöknél, hogy Júlia tartózkodási engedélyéhez szükséges erkölcsös életvitelét igazolja. Kimondatlanul utal rá, hogy cserébe viszont elvárja, hogy Júlia szexuális kapcsolatot létesítsen vele.
---	--

↑
"Egyértelmű lesz, hogy mi történt?"
16

“Egyértelmű lesz, hogy mi történt?” A tapasztalati szakértő kérdése ennél a jelenetnél rávilágít, hogy nehezen értelmezte a Tábornok kódolt beszédét és nem volt világos Szendrey Júlia reakciójának oka sem.

A megértést segítheti, ha az alkotók többféle támpontot adnak a szereplők közötti viszonyok és a cselekedetek indítékainak felismeréséhez. Egy közeledést vagy eltávolodást például a színészek egymáshoz viszonyított mozgása, egy visszatérő gesztus vagy egy tárgy átadása is érzékeltethet. A szövegben egy korábbi mondat vagy későbbi reakció szintén segíthet összekapcsolni a látottakat a szereplő szándékával.

Az elhangzó szöveg feldolgozása is nehézséget okozhat, például auditív feldolgozási nehézség esetén vagy akkor, ha a nézőnek kevés ideje van értelmezni a gyors párbeszédet. Ilyenkor a színpadi cselekvés adhat támpontot a beszéd megértéséhez: ha egy szereplő az indulásáról beszél, és közben láthatóan csomagolni kezd vagy az ajtó felé indul, a néző a mozdulataiból is következtethet arra, mi történik. A fontos információt egy visszatérő tárgy vagy egy későbbi jelenet is felidézheti, segítve az újbóli bekapcsolódást.

hogyan megakadályozza az igazságtalanságot? (A herceg a vállát vonogatja) A Tábornok (mosolyogva) Ne beszéljünk ilyen nagy szavakat, hogy igazság, vagy igazságtalanság. Azért jöttem kegyedhez, hogy figyelmeztessem helyzetére s egyúttal felajánljam szolgálataimat. De ezekért a szolgálatokért már én is szolgálatokat kérek... Ön ért engem... (Julia két tenyerébe hajtja a fejét) Szendrey Érttem. Mostmár értem. Kristálytisztán. Csak azért volt úr, hogy szándékait takargassa és kifosztani törekedjék egy védtelen asszonyt... (Liechtenstein feláll és elindul) A Tábornok Jól fontolja meg azt, amit mondtam... Most egy darabig nem fogja zaklatni senki, nyugodtan gondolkozhat, hogy mit válaszoljon... Én ráérek várakozni, s – talán megkaphatja majd az útlevelet Törökországba is. Vagy – megkaphatja a kiutasítását és csavargókkal együtt fogják eltoloncolni Erdélybe... Ahol mint a szemetet csak úgy kidobják Szépségedet. Portyázó hímek fogják leszaggatni azt a gyönyörű selyemet, arról a finom szeméremről, hogy azután kicsipkézzék ott ahol a legjobban fáj. Micsoda gyalázat! Hiszen Ön nem ezt érdemli... csakis a finom kezeket. (A Tábornok távozik.)	A Tábornok egyre konkrétan ismétli meg zsarolását. <i>Érintse meg Júliát, hogy értsük, milyen szolgálatokra gondol.</i> Júlia kétségbe van esve, hogy a segítségkérésből még nagyobb baj kerekedett. A Tábornok úgy tesz, mintha csak ő tudná megmenteni Júliát a rá váró erőszakról.
--	---

19

“Érintse meg Júliát, hogy értsük, milyen szolgálatokra gondol.” A próbák során használt szövegkönyvben jelzett kérések feltárják a dramaturg, a rendező és a színészek számára a nehezebben értelmezhető mondatokat vagy szövegrészeket.

További segítséget adhat egy nézők számára készített, rövid szövegkönyvi összefoglaló vagy cselekménykalauz, amely bemutatja a szereplők kapcsolatait és a fontosabb fordulatokat. Az alkotók és a tapasztalati szakértők közösen mérlegelhetik, mely információkat érdemes a színpadi megoldásokban érzékeltetni, és melyeket hasznos a kiegészítő anyagban megmagyarázni. Így a néző többféle támpontot kap a tájékozódáshoz, miközben a szereplő összetettsége és az előadás művészi szándéka is megmarad.

7.1.2 Nemlineáris idő

A nézők különböző módokon követik és kapcsolják össze a történet eseményeit. Van, akinek az időrendben haladó cselekmény segíti a tájékozódást; más az emlékekre, asszociációkra és visszatérő motívumokra épülő szerkezethez kapcsolódik könnyebben. Egyeseknek több időre van szükségük az időbeli ugrások felismeréséhez, mások pedig egy-egy figyelmi kihagyás után támpontot igényelnek ahhoz, hogy újra be tudjanak kapcsolódni.

A nemlineáris történetvezetést nehezebben követő nézők számára segítséget jelenthet, ha az előadás egyértelműen jelzi az idősíkok és helyszínek váltását. Ezt szolgálhatják a szövegben elhangzó utalások, a visszatérő fények, hangok vagy mozdulatok, valamint az előzetesen elérhető vagy az előadás közben használható cselekménykalauz. A különböző féle támpontok bevetése többféle lehetőséget ad a történet követésére és a tájékozódásra.

honnan tudjuk, hogy ez egy emlék?

"Légy nyugott és békétűrő, a mennyire lehetsz Higy! Remélj! Szeress! a sirig és a siron tul örökre hűséges férjed Sándor" Udvarhely, Csik-Szereda, Kézdi-Vásárhely, Bereczk, Szász-Régen, Sepsi-Szentgyörgy, Erdővidék. Azt írta, hogy egyik város szebb mint a másik. Menjük el egy körutazásra és döntsük el együtt, hogy hol rakjunk fészket. Zene: Minden elveszett a mi történetünk? Szendrey Nem hiszem én azt. Én megéreztem volna. Nem halt meg. Az lehetetlen, mert megéreztem volna. Nem, nem nem, nem, nemnemnemnemnem. Ez nincs. Petőfi nem halt meg... Haza fog jönni. Én most elmegyek aludni. Ha éjszaka megérkezik, keltsetek fel! Zene: Sötét óra Szendrey (felriad) Mint egy óra belsejében a zenehangok, úgy vannak elrendezve napjaink az életben; miként egymásután hulló vízcseppek, oly meghatározottan, egyformán csengenek e zene hangjai, s így meghatározottan egymásra következőleg folynak le napjaink, míg egyszer csak a láncz lefolyt s ekkor vége mindennek. De nem mindig folyhat le egészen e láncz, néha még csak félig jutott, s ekkor erőszakosan megszakad, és elhal a zene, vége az életnek... (Méteres csend) Zene: Ha fájáról leszakad a levél, mindegy már akkor neki,	Ezután Sándor leveleit olvassa, amelyekben férje türelemre biztatja, és biztosítja a szerelméről. Közös otthonot tervez Erdélyben. a zenéből honnan? A zenéből tudjuk, hogy rossz hírek érkeztek. Júlia arról értesül, hogy Sándor meghalt, de ezt nem tudja elhinni. Úgy gondolja, hogy a szoros kapcsolatuk miatt megérezte volna a halálát. Amikor azt kéri, hogy ébresszék fel, ha megérkezik, láthatjuk, hogy továbbra is várja a férjét. Az életünkben egyik nap követi a másikat, Mint egy zenélő órában a hangok. A zenélő óra hangjai pedig olyan ritmusosak Mint a csepegő víz. Ugyanígy, megállás nélkül folynak napjaink, amíg kitélik az élet és lejár az óraműben a lánc. De nem mindenki él öregkoráig. Van, akinek hirtelen ér véget az élete
--	--

10

Ez a visszaemlékezést, múltba révedést álomjelenettel kombináló szakasz egyértelműen nehezen követhető volt a tapasztalati szakértő számára. Kérdések: "Honnan tudjuk, hogy ez egy emlék?" "Mi történik itt?" "A zenéből honnan [tudható, hogy rossz hírek érkeztek]?"

A nemlineáris időkezelés lehetőséget ad a megszakítások, ismétlések, lassulások, visszatérések korábbi eseményekhez, eltérő ritmusok és nem normatív idő tapasztalatok beépítésére, megkérdőjelezve azt az elvárást, hogy minden alkotónak és nézőnek azonos tempóhoz kell igazodnia. Shaughnessy (2013) szerint a multimodális, vagyis többféle érzékelési és kifejezési módot egyesítő előadás különösen alkalmas arra, hogy teret adjon az autista létezés- és érzékelési módoknak. Ez a megfigyelés más neurodivergens tapasztalatokra is kiterjeszthető. Egy diszlexiás néző számára például a vizuális vagy hang

információ kiegészítheti az írott szöveget, egy ADHD-s résztvevő figyelmét pedig segítheti a változó ritmus, a mozgás vagy az aktív részvétel. A cselekménybe illeszthetők megszakítások és szünetek, egy jelenet, mozdulat, mondat vagy hang több alkalommal visszatérhet új jelentéssel, gyors és lassú szakaszok váltakozhatnak, több időt hagyva a megfigyelésre, érzékelésre és értelmezésre. Az emlékezés, a jelen idejű cselekvés és a képzeletbeli jövő egymásba fonódhat.

A több érzékelési csatorna használata önmagában még nem tesz hozzáférhetővé egy előadást. A túl sok, egyszerre érkező inger éppen akadállyá is válhat. A fény, a hang, a mozgás, a beszéd és a vetítés együttes használatánál ezért az intenzitás, az időzítés és az előrejelezhetőség is számít. Ugyanaz a hanghatás az egyik néző számára izgalmas, a másik számára fájdalmas lehet. Nem arról van szó, hogy a hatáskeltés csökkenjen, hanem hogy másképp érzük el. Egy váratlan elsötétítés fokozhatja a drámai hatást, miközben másokban erős szorongást vagy tájékozódási nehézséget idézhet elő.

Tapasztalati szakértők az előadást egészében követve adhatnak visszajelzést a történet érthetőségéről, ritmusáról és a figyelem fenntartását vagy az újbóli bekapcsolódást segítő támpontokról. Erre ideális alkalmat nyújt az úgynevezett *egybenemenés*, azaz olyan próba, amelyen az előadás jeleneteit egymás után, megszakítás nélkül játsszák végig.

7.1.3 Tárgyak és kellékek

A tárgyak és kellékek színpadi jelentése részben a használatukhoz kapcsolódó társas és kulturális tudásra épül. Fauconnier és Turner rámutatnak, hogy a gyermek már jóval azelőtt játszik pénzzel, játékokkal és könyvekkel, hogy megértené a vásárlás, az időmérés vagy az olvasás fogalmát (Fauconnier és Turner 2002, 215). A tárgyakhoz kapcsolódó jelentéseket tehát fokozatosan, a velük végzett tevékenységeken keresztül sajátítjuk el. A neurotipikus gondolkodás az így megszerzett tudást gyakran mérlegelés nélkül képes alkalmazni, de az autista emberek számára a tárgyak társas és kulturális jelentései nem feltétlenül ilyen magától értetődőek (Trimingham 2013, 232).

A neuroinkluzív dramaturgia szempontjából ezért érdemes megvizsgálni, milyen előzetes tudást feltételez egy kellék használata. Egy bőrönd utalhat elutazásra, menekülésre vagy végleges szakításra, de önmagában nem teszi egyértelművé, melyik jelentés érvényes az adott jelenetben. A szöveggönyv és a színpadi cselekvés együtt adhat ehhez támpontokat: ki csomagol, mit tesz a bőröndbe, mit mond közben, és hogyan reagálnak rá a többiek. A következetes kellékhasználat így segítheti a szereplői szándékok és a történet összefüggéseinek felismerését. A visszatérő tárgy egyúttal a figyelem újbóli bekapcsolódását is támogathatja: felidézheti azt a korábbi helyzetet vagy kapcsolatot, amelyhez az előadás során kötődött.

Az alábbi beszélgetés a 2026. október 22-i műhelyen (Trafó) hangzott el, egy felolvasott jelenet után. A színészek a szöveggönyvből olvasták a szöveget, résztvevők számára háromféle lehetőség állt rendelkezésre, hogy véleményüket, kérdéseiket kommunikálják:

4. Projektspecifikus jegyzetpapír, írótaáblák, tollak a jelenet utáni aszinkron (azaz nem azonnali) interakció megsegítésére (munkamemória vagy verbális nehézségek esetén)
5. A teljes szövegvönyv amelyben az eredeti szöveg mellett külön oszlop tartalmazta a jelenetek cselekményének rövid összefoglalását és a teljes szöveget könnyen érthető kommunikációra (KÉK) fordítva.
6. Információs lapok linkkel és QR kóddal, amelyek a műhelysorozatra létrehozott Padlet felületre mutatnak. A Padlet felülete regisztráció és letöltés nélkül elérhető, könnyen használható. A résztvevők megjegyzései időpecséttel egymás után jelennek meg a használók mobiltelefonján.

Főszereplő/rendező: Középen helyezkedik majd el Rebi [a táncos]. Neki is kell valamennyi hely, ezért figyelnie kell arra, meddig jöhet ki a székel, hogy ne kerüljön túl közel a nézőkhöz. A közönség ugyanis negyed- vagy félkörben helyezkedik el körülöttünk. A rózsák szerintem lent jobban érvényesülnek, ezért azokkal lejövök a lépcsőről. A térhasználatban lesz egy állandó támpont: a lépcsős rész jelenti a házat, a szobát. Ez Júlia intim, személyes tere, ahol az íróasztala, a papírjai és a személyes tárgyai vannak. Gyakorlatilag a mindenkori szobája. Amikor kilépünk ebből a térből, a nézők által alkotott körbe érkezünk. Ezt egy félig-meddig szakrális térnek képelem, amely a külső helyszíneket jelöli, például a temetőt vagy az utcát. A temetői jelenetet ezért nem vinném fel a lépcsőre.

Tapasztalati szakértő: Ezt bele kellene írni az egyoldalas tájékoztatóba: ami a lépcsőn történik, az beltér, ami a lépcsőn kívül, az a természet vagy az utca. Egy alaprajzzal is meg lehetne mutatni.

Főszereplő/rendező: Igen, ez jó ötlet.

Tapasztalati szakértő: Lesz díszlet? Azért kérdezem, mert említettél az íróasztalt és a papírokat.

Főszereplő/rendező: Külön épített díszlet nem lesz, csak kellékek. Nincs rá költségvetésünk, és ha elkezdenénk díszletelemeket használni, azok jelentését végig következetesen kellene alkalmaznunk. Mindig érthetőnek kellene maradnia, mit jelölnek az adott jelenetben. Ha egy elemet egyszer használunk valamire, később pedig következetlenül bánunk vele, a néző elveszítheti a fonalat. A meglévő térrel és a kellékekkel dolgozunk. Az első jelenetben például sok párna lesz: az egész egy oldott, kényelmes helyzetből indul, a szereplők is így kezdenek. Később papírok, toll és pohár jelenhet meg.

Tapasztalati szakértő: Ha a kellékek egyértelműen jelzik, hogy belső vagy külső térben vagyunk, akkor azok is adhatnak támpontot. Így érthető lesz, mit jelöl a lépcső.

Főszereplő/rendező: Igen. A lépcsőket úgy is szeretném használni, mintha bútorok lennének, de közlekedni is lehet rajtuk. A különböző szintekkel is tudunk játszani, például amikor az idő múlását vagy az idősíkok közötti váltást szeretnénk érzékeltetni. Szóval ilyesmi megoldásokat képzeljétek el: a meglévő tér használatát, kellékekkel kiegészítve.

7.2 Szervezeti háttér

A neurodivergens nézők, különösen a felnőttek igényeinek képviselője minden szinten fontos a kulturális részvételhez való jog érvényesítéséhez. Ez megjelenhet a neurodivergens tapasztalati szakértőkkel közösen meghozott műsorpolitikai döntésekben, új produkciók létrehozásában és az előadások lebonyolításának alakításában. Bevonásuk segíthet abban is, hogy több felnőttnek szóló produkció készüljön relaxed performance formában. A szakpolitikai célok és intézményi elköteleződések megvalósításához azonban az egyes színházak mindennapi munkáját is át kell gondolni. A tudás a konkrét alkotófolyamatokban, a próbák, az egyeztetések és a visszajelzések során is keletkezik: az együttműködés tapasztalatai segítenek felismerni az akadályokat, kipróbálni a lehetséges megoldásokat és alakítani a színház későbbi gyakorlatait.

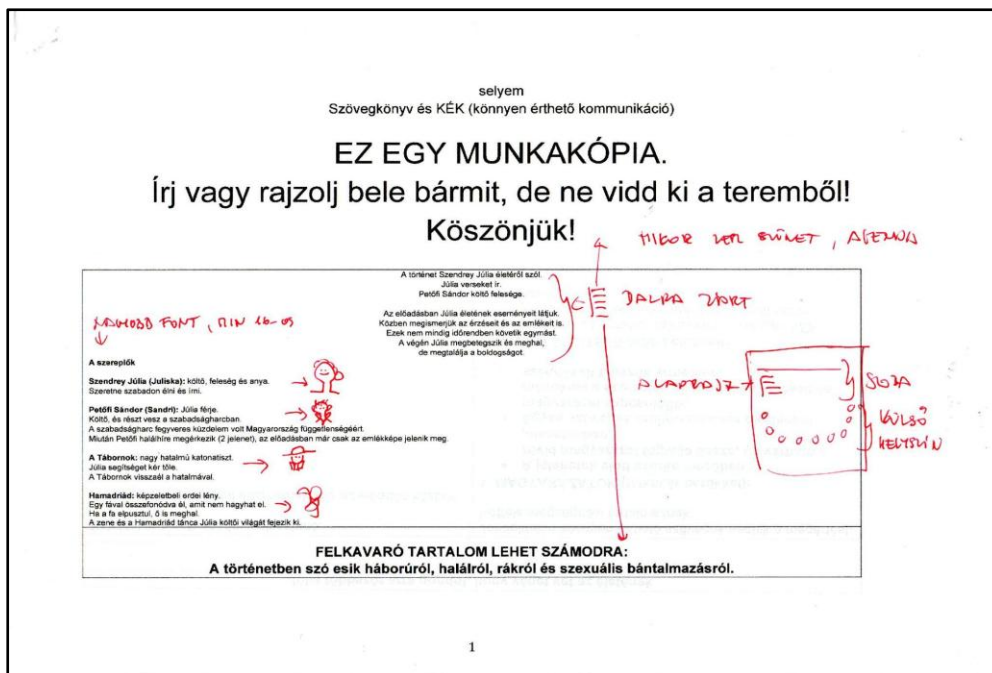
Amint az az eddigiekből kiderülhetett, a neuroinkluzív próbafolyamat fenntarthatósága nem kizárólag az egyéni alkalmazkodáson múlik, hanem a szervezet működésén is. Az egyértelmű kommunikáció, a rugalmas munkaszervezés, az előre tervezett erőforrások, a jól definiált szerepek, szabályok és felelősségi körök a hozzáférhetőséget a próbafolyamat egészébe beépíthetők. Az alkotói folyamat résztvevői között a tapasztalati szakértőkön kívül az alkotók körében is lehetnek neurodivergens résztvevők, a sikeres, biztonságos együttműködés szempontjainak mérlegelése szükséges lehet.

alapvető szabályok, evés, ivás, beszélgetés, mozgás, telefonozás, sorrend napirend előre és folyamatosan legyen kommunikálva

A szervezeti háttér teremti meg a neuroinkluzív munkavégzés feltételeit, így a társulat mindennapi működésének részévé válhat a hozzáférhetőség. A megvalósulás feltétele olyan szervezeti kultúra kialakítása, ami ösztönzi az egyéni szükségletek kommunikálását. A költségvetés tervezésénél vagy a próbafolyamat ütemezésénél szempontként beemelhető az akadálymentesítés. Szükség esetén külső szakemberek, tanácsadók integrálása a próbafolyamatba szintén szervezeti szinten támogatja a hozzáférhetőséget.

7.2.1 Akadálymentes működés / kommunikáció

Az akadálymentes kommunikáció nem feltételezi, hogy mindenki ugyanúgy értelmezi a szóbeli instrukciókat, ugyanabban a tempóban dolgozza fel az információt, vagy ugyanazokat a kommunikációs csatornákat részesíti előnyben. Konkrét, egyértelműen megfogalmazott közlésekkel, a szóbeli információk és változások írásos összefoglalóival, rendszeres, előre tervezett egyeztetésekkel csökkenthetők a kommunikációs akadályok.

A műhelymunka során nemcsak magáról az előadásról és a majdani közönség várható neurodivergens szükségleteiről szereztünk és építettünk be a darabba értékes információkat, hanem a nézők előzetes felkészülését segítő annotált (KÉK + magyarázó jegyzetek) szövegkönyv tartalmáról is konzultáltunk.

7.2.2 Workflow

A munkafolyamat kiszámíthatósága csökkenti a bizonytalanságból fakadó terhelést. Például összetett feladatok részfeladatokra, kisebb lépésekre bontásával, rendszeres visszajelző pontok beiktatásával csökkenthető az információvesztés esélye. Érdemes számolni az átállások, a pihenés, az ismétlés és a váratlan helyzetek idejével, ezekkel előre kalkulálni.

7.3 Helyszíni akadálymentesítés

A próbafolyamat helyszínének akadálymentesítése a fizikai hozzáférés, a szenzoros környezet, a kognitív terhelés és a pihenési lehetőségek összehangolt kialakítását jelenti. A neuroinkluzív szemlélet nem egyetlen ideális tér meghatározására törekszik, hanem arra, hogy a különböző testi, érzékelési és kognitív szükségletekkel rendelkező alkotók, tapasztalati szakértők számára választási lehetőségeket és biztonságos részvételi feltételeket teremtsen. Az akadálymentesítéshez hozzájárulhat többek között, ha elérhető és hozzáférhető előzetes tájékoztatás a helyszínről, ha van elkülönített, csendes pihenőtér, ha a világítás, a hőmérséklet és a zajszint szabályozható, ha többféle ülőhely, munkapozíció közül lehet választani, vagy ha az épületen belüli tájékozódást vizuális jelzések segítik. Mindenki számára egyformán ideális tér nem létezik, ezért az egyéni választási lehetőségek biztosítására érdemes törekedni.

7.3.1 Térbeli elrendezés

A relaxed performance nézőterének térbeli kialakítása a rugalmas nézői részvétel feltételeit teremti meg. A próbafolyamat során a tapasztalati szakértők, tanácsadók bevonásával a nézőtér elrendezésére is, a nézőtér és előadótér térbeli viszonyára vonatkozó szempontok átgondolása is megtörténik. A nézőtér neuroinkluzív szempontú alakítása nem kizárólag a fizikai hozzáférést szolgálja, hanem a szenzoros önszabályozást és a nézői autonómiát is támogatja. Abban az esetben, ha a nézőtér szabadon alakítható, a mozgatható székek, szabadabban kialakítható ülőhelyek vagy kevésbé kötött nézőtéri elrendezés is segítheti az egyéni igényekhez való alkalmazkodást. A nézőtér ülőhelyeinek kijelölésénél érdemes figyelembe venni a fényviszonyokat, a hanghatások intenzitását, a zsúfoltságot, a szabad mozgás lehetőségét és a színpadtól való távolságot. A próbafolyamat során lehetőség van arra, hogy a tapasztalati szakértők, tanácsadók különböző nézőtér elrendezéseket teszteljenek, ezekről visszajelzést adjanak, így a térkialakítás optimális, a nézők és előadók szempontjait is mérlegelő verzióját találják meg. Amennyiben egy színház nézőterének fizikai elrendezése nem módosítható, a hozzáférhetőség javítása elsősorban szervezési, kommunikációs és előadás-technikai eszközökkel valósítható meg. Ilyen lehet a tér adottságairól szóló előzetes, részletes tájékoztatás, a meglévő ülőhelyek egyéni igényekhez igazodó kijelölése, valamint a nézőtér elhagyásának és az oda való visszatérésnek a megszervezése. A személyzet felkészítése szintén fontos, hiszen a rugalmas nézői részvétel elfogadása nem kizárólag térbeli, hanem szemléleti és működési kérdés is. Ilyen esetben a hozzáférés fejlesztése nem a fizikai korlátok megszüntetését, hanem a meglévő adottságok között elérhető lehetőségek bővítését jelenti.

7.3.2 Elvonulási lehetőség (evés-ivás, pihenés)

A próbaterem közelében elkülönített terület, ami könnyen megközelíthető, bármikor igénybe vehető, lehetőséget ad a résztvevőknek arra, hogy szünetet tartsanak, csökkentsék az érzékszervi terhelést, vagy nyugodtabb környezetben dolgozzák fel az információkat. A rövid, önkéntesen választott pihenő segítheti az önszabályozást, majd a későbbi aktív visszakapcsolódást a közös munkába. A próbateremtől lehetőség szerint olyan távolságban van, ahova a próbafolyamathoz kapcsolódó erősebb zajok már nem érnek el, ingerszegény környezet, ami nem csak a szenzoros, hanem a társas túlterhelődés ellen is véd. Használata nem igényel külön indoklást, és nem járhat a résztvevő alkotói státuszának vagy a közös munkában való részvételi lehetőségeinek csökkenésével.

Glen 2026

7.4 A részvétel alternatív lehetőségei

A hibrid részvétellel, azaz az online és személyes részvétel közötti választás lehetőségével, azok számára is elérhetővé válik a próbafolyamatba való bekapcsolódás, akik az utazást, a zsúfolt környezetet vagy a személyes jelenlétet nehézségként élik meg. Hibrid részvétel esetén az online közvetítés akadálymentességét is érdemes biztosítani.

8. Neuroinkluzív színház: előadás előtt, közben és után

A produkció jellegétől és a jelenlévők részvételi módjaitól függően egy relaxed performance légköre eltérhet a sok színházban megszokottól: a közönség mozgása, hangadásai és reakciói láthatóbbá, hallhatóbbá válhatnak. Ez az elevenebb nézői jelenlét akár Shakespeare korának színházát is felidézheti. A hagyományos színházi elvárások felől nézve ezek a reakciók szokatlanok tűnhetnek, míg egy olyan előadásban, amelyet eleve a közönség eltérő részvételi módjait figyelembe véve hoztak létre, természetes részei a színházi eseménynek. Ebben az összefüggésben értelmezhető Tim Webb, az Oily Cart munkatársának provokatív megfogalmazása is, aki autista és halmozottan értelmi fogyatékos emberekből álló közönségüket „lehetetlen közönségként” jellemezte. A kifejezés nem az Oily Cart (melynek előadásai éppen közönségük jelenlétére és reakcióira épülnek) célközönségét minősíti, Webb inkább a megszokott nézői viselkedéssel kapcsolatos elvárásokat kívánta láthatóvá tenni.

A „lehetetlen közönség” ellenére Fletcher-Watson empirikus megfigyelése szerint a színpadon zajló produkciókat látszólag alig befolyásolja ez a gyakran „nem megfelelőnek” tekintett viselkedés. Ebben azonban – ahogyan az eddigiekben részletezett módszertani kérdések során nyilvánvalóvá vált – sok munkája van minden résztvevőnek: a neurodivergens sajátosságokat figyelembe vevő történetmesélés és szövegekönyv (akár eredendően neuroinkluzív, akár adaptált), a dramaturgiában alkalmazható megsegítések, a műhelymunka akadálymentesítése és a résztvevők egymás közötti hatékony kommunikációjának támogatása mind kulcsfontosságú egy valóban neuroinkluzív alkotófolyamat és produkció létrehozásában.

A jelenlegi gyakorlatban a közönséggel közvetlenül kapcsolatba kerülő munkatársakat felkészítik arra, hogyan reagáljanak az autista nézőkre, de a színészek azonban ritkán kapnak hasonló mértékű támogatást. Egyelőre kevés kutatás áll rendelkezésre arról, hogy ez miként befolyásolja a relaxed performance a játékokat. Az olyan intézményekben, mint a londoni Rose Bruford College, külön képzések foglalkoznak a gyermekszínházzal, az angol színművészeti iskolákban pedig régóta elérhetők alkalmazott színházi, nevelési színházi és drámapedagógiai kurzusok. Mindez arra utal, hogy a színészek hasznosnak tarthatják a nem hagyományos közönségek előtti játékokra felkészítő oktatást. A relaxed performance terjedésével valószínűleg azok a színészek is egyre gyakrabban kapnak lehetőséget ilyen produkciókban játszani, akik elsősorban felnőtteknek szóló színházi produkciókban dolgoznak, nem pedig gyermekelőadásokban vagy pantomimekben. További vizsgálatok szükségesek annak megállapításához, hogy a neurodivergens közönség előtti színészi játék igényel-e új képzési formákat, vagy elegendő a neuroinkluzív feltételek megvalósulásához az, ha az előadók az egyes relaxed performance produkciók alkotófolyamata során tapasztalati szakértőkkel dolgoznak együtt.

ND jellemzőkhöz hogyan tud alkalmazkodni a RP? Ezek példák, mindenre nem lehet gondolni

Legyen loop: tájékoztassunk mindenkit aki elhiszi, hogy kommunikálhatja a saját szükségleteit próbáljuk megsegíteni, írjuk meg ha nincs rá lehetőség (roadmap-be is be kell építeni)

Tipikus Megoldások

	Mit jelent a gyakorlatban	Forrás
Szenzoros adaptálás	Enyhébb fény és hang, figyelmeztetés vagy csökkentés erős effektekre	(Fletcher-Watson & May, 2018; Fletcher-Watson, 2015; LaMarre et al., 2019)
Szabad ki-be járás	A néző mozoghat, kimehet, visszatérhet, nem kell folyamatosan ülve maradnia	(Shaughnessy, 2018; LaMarre et al., 2019)
Előzetes tájékoztatás	Vizuális történetek, trigger-információk, könnyebben érthető tájékoztatók	(Fletcher-Watson & May, 2018; Hammouni et al., 2021)
Elvonulási lehetőség	Szenzoros vagy csendes szoba az önszabályozás és visszavonulás támogatására	(Fletcher-Watson & May, 2018; Hammouni et al., 2020; LaMarre et al., 2019)
Technológiai támogatás	Audio description, feliratozás, taktilis térkép, hozzáférhető segédanyagok	(Hammouni et al., 2020; Hammouni et al., 2021)

1. ábra: A relaxed performance során alkalmazott különböző inkluzív intézkedések összefoglalása.(Fletcher-Watson 2013; Andrews és Begley, 2014; Kempe, 2014; Stone, 2014; Kempe, 2015 alapján)

8.1 Helyszíni megsegítések: gyakorlati megoldások

A színház, mint intézmény többféle módon segítheti az előadásokhoz való hozzáférést a neurodivergens nézők számára. Ez egyfajta akadálymentesítés, hasonlóan a fizikai tér akadálymentesítéséhez, ami a mozgásukban akadályozott nézők hozzáférést biztosítja.

Jelen kézikönyv és hasonló szakirodalom általános tájékoztatása mellett, az előadás akadálymentessége elsősorban a tapasztalati szakértők próbafolyamat során összegyűjtött visszajelzései alapján biztosítható. Az előadásokon részt vevő nézők visszajelzései további szempontokat adhatnak, amik alapján az esetleg fennmaradt akadályok megszüntethetők.

8.1.1 Bizonytalansággal szembeni intolerancia

Egy színházi előadáson való részvételnek több eleme is kiválthat feszültséget, szorongást azokból, akik a bizonytalanságot az átlagosnál nehezebben tolerálják. Ez nem minden neurodivergens nézőnek okoz problémát, de sokuknak igen, és nem csak a neurodivergens nézőknek okozhat problémát. Mindenképp érdemes a hozzáférés tervezésének egyik szempontjaként kezelni. Egy előadás során bizonytalanságot okozhat például:

- ha a néző nem tudja, mennyi ideig tart az előadás, mikor lesz a szünet;
- ha nem ismeri előre a történetet, a szereplőket vagy a várható fordulatokat;
- ha nem tudja, lesznek-e hirtelen, hangos zajok, erős fények vagy intenzív jelenetek;
- ha nem világos számára, mit tehet, ha túl sok lesz az inger, ki szeretne menni, vagy később vissza szeretne térni;
- ha nem tudja, milyen viselkedés elfogadott a nézőtéren
- ha nem tudja, hogy lesz-e a büfében olyan étel, ital, amit el tud fogyasztani

A bizonytalansággal szembeni intolerancia következtében tapasztalt feszültség csökkenthető az előzetes információk befogadható módon való közlésével:

Vizuális felkészülés (pl. vizuális történetek, segédanyagok): az előzetesen elküldött dokumentumok lehetnek rövid szereplőismertetők vagy dallisták, de akár hosszabb, a színház fényképeit, és az események leírását tartalmazó anyagok is. Lépésről lépésre bemutatathatják, mi történik attól kezdve, hogy a néző belép a helyszínre, egészen az előadás végéig. Egyes intézmények külön „meglepetéslistát” is készítenek, így a kísérők eldönthetik, hogy ezt megosztják-e a résztvevővel. spoiler alert leírás elején rövid szöveg, erről szól, és ha akarod tudni mi lesz a vége lapozz ide vagy oda

„Ismerkedj meg a helyeddel!”: az előadás előtti valamelyik napon ingyenes nyílt alkalmat tartanak, amelyen a nézők megismerhetik az épületet és környezetét, ezáltal könnyebbé válhat számukra az új helyzethez való alkalmazkodás.

Rövid színpadi köszöntő vagy bevezető: egyes helyszíneken előre bemutatják az előadás váratlan elemeit, például a süllyeszítő működését vagy a magasból leeresztett díszleteket, hogy a nézők felkészülhessenek rájuk. (Fletcher-Watson 2015, 65)

8.1.2 Eltérő szenzoros érzékenység vagy feldolgozás

Az eltérő szenzoros érzékenység az érzékszervi ingerek észlelésében, feldolgozásában és tolerálásában megmutatkozó egyéni különbségekre utal. A színházi környezetben ilyen ingerek lehetnek a fény- és hanghatások, a tömeg, a térbeli közelség, a hőmérséklet vagy az illatok. Egy adott inger intenzitása és jellege az egyes nézők számára eltérő mértékű komfortot vagy megterhelést jelenthet. A relaxed performance e különbségeket az előadás érzékszervi feltételeinek átgondolásával, az ingerek előzetes jelzésével és a nézői részvétel rugalmasabb kereteinek biztosításával veheti figyelembe. A cél nem egy mindenki számára azonos ideális környezet kialakítása, hanem a különböző érzékelési szükségletek elismerése és a hozzáférés lehetőségeinek bővítése. Az előadásnak és az előadás helyszínének kisebb-nagyobb módosításaival a szenzorosan érzékeny nézők komfortja növelhető:

- A mosdókban kikapcsolják a kézzárítókat.
- A nézőtéri világítást az előadás alatt is bekapcsolva hagyják.
- A színpad két oldalán világító pálcákat vagy jelzőkártyákat használó segítők figyelmeztetik a nézőket a közelgő hangos zajokra, illetve jelzik, ha taps várható.
- Az összetett fogyatékosággal élő embereknek szóló színház jelrendszere felismeri, hogy közönsége nem feltétlenül ismeri a színházi etikettet, és ehhez alkalmazkodik: például a tapsot személyes, négy szemközti interakcióval helyettesítheti. Az relaxed performance ezzel szemben megtartja a legtöbb színházi konvenciót, például a függöny felhúzását, a tapssal való tetszésnyilvánítást és a közönség nézőtéren való elhelyezkedését. A taps hangja több neurodivergens állapot esetén is zavaró, felkavaró lehet ezért egyes produkciókban gesztusnyelv alkalmazására kéri a közönséget előzetesen és a helyszínen is. (ha nincs kép vagy video akkor törlés), kell kép hozzá.
- Színes matricával lehet jelezni, ha a néző szívesen bekapcsolódik az előadókkal való interakcióba.
- Kisebb változtatásokat végeznek a produkción: csökkentik az intenzív különleges hatásokat és a táncbetétek lépcsőjének és lábdobogásának erejét, lágyabbá teszik az átmeneteket, valamint egyes dalok hangmagasságát is mérséklék. (Fletcher-Watson 2015, 65-66)
- Nyugodt terek kialakítása, ahol a nézők élő közvetítésben tovább követhetik az előadást, ha ki kell menniük a nézőtérről. Gyerekeknek szükség esetén színezők, kirakók, játékok és csendes elfoglaltságot kínáló tárgyak is rendelkezésükre állnak.

8.1.3 Epilepszia gyakoribb előfordulása

A stroboszkópos fényhatások elhagyása, mivel ezek rohamot válthatnak ki a fényérzékeny epilepsziával élő nézőknél.

8.1.4 Az neurodivergens állapotok ismeretének hiánya a szélesebb társadalomban

A társadalom jelentős részének korlátozott vagy pontatlan ismeretei lehetnek a neurodivergenciáról, annak megjelenési formáiról és az érintett emberek eltérő szükségleteiről. Ez hozzájárulhat a sztereotípiák, a félreértések és a megbélyegzés kialakulásához. A neurodivergens állapotokkal kapcsolatos társadalmi ismerethiány a neuroinkluzív színházi gyakorlat egyik lehetséges akadálya. A neurodivergenciáról rendelkezésre álló korlátozott vagy pontatlan ismeretek hozzájárulhatnak ahhoz, hogy az eltérő kommunikációs, viselkedési és szenzoros sajátosságokat a környezet félreértelmezze, illetve nem megfelelő viselkedésként értékelje. A színházi közegben ez megjelenhet a nézői viselkedéssel kapcsolatos merev elvárásokban, az akadálymentesítési szükségletek felismerésének hiányában, valamint a neurodivergens tapasztalatok sztereotip ábrázolásában. A relaxed performance és a neuroinkluzív alkotói gyakorlat ezért nemcsak a fizikai és érzékszervi hozzáférés biztosítására törekszik, hanem a különböző részvételi

módok elfogadását és a társadalmi szemléletformálást is elősegítheti. Az előzetes tájékoztató anyagokat minden néző számára elérhetővé kell tenni, egyértelműen jelezve, hogy az előadás, amire jegyet vesznek a relaxed performance jellemzői szerint szerveződik. A közönséggel közvetlenül kapcsolatba kerülő munkatársak felkészítése, valamint képzett segítők jelenléte a színházban és az előcsarnokban támogatja a nézők kiegyensúlyozott jelenlétét. A családokat támogató segítők lehetnek helyi diákok, gyógypedagógiai szakemberek, autizmus szaktanácsadók, szociális munkások vagy az inkluzív művészet iránt érdeklődő nézőtéri munkatársak.

8.1.5 A neurodivergens állapotokhoz közvetetten kapcsolódó megsegítések

Mint a fentiekből kiderül, a relaxed performance gyakorlata nem egy állandó rögzített eszköztár, hanem fejleszthető, adaptálható és adaptálandó kreatív folyamat, amely állandó változásban van és soha nem tekinthető befejezettnek. Kritikai, empatisz gondolkodásmód, amely minden résztvevőt továbbgondolásra készíthet. Felmerülhetnek például olyan, az éppen aktuális előadáson túlmutató kérdések is, hogy vajon az neuroinkluzív előadások mennyiben terelik az neurodivergens embereket egy olyan többségi tevékenység felé, amelyet maguktól talán nem választanának. Van-e az érintetteknek lehetősége arra, hogy maguk döntsék el, szeretnék-e színházba jönni? Etikus-e neurotipikus nézőknek neuroinkluzív előadásokon részt venni, vagy ezáltal elveszik a lehetőséget a többségi színházból kiszorulóktól? Ha a neuroinkluzív színház a „főszodorba” emelkedik, milyen pozitív és negatív következményekkel jár a közösségre és a piacra, hogy az eltérő szükségletű emberek nemcsak nézővé, de fogyasztóvá, vásárlóvá is válnak. (Fletcher-Watson 2015, 70, 72) Az ilyen reflexió segíti az érintettek döntéseire és igényeire épülő színházi gyakorlat kialakítását, és tágabb társadalmi szinten is ösztönözheti a kulturális részvétel, az önrendelkezés és a befogadás feltételeinek újragondolását.

Azt is fontos megjegyezni, hogy nem mindenki ért egyet az érintettek integrált részvételére való törekvésekkel. Habár az inkluzív szolgáltatások, oktatás és kultúra területén mindig lesznek olyanok, akik a „normalitás” vélt védelmezése érdekében kritikusak ezekkel a gyakorlatokkal, ez az ellenállás nem feltétlenül a többségi társadalomból érkezik. Egyes önértékesítők szerint például „az autista emberek számára lehetővé kell tenni az elkülönülést és az integráció elutasítását” (Roberts, Beadle-Brown és Youell, 2011, 46. o.) és léteznek olyan intézmények, akik ennek szellemében tudatosan elkülönítik alkotófolyamatukat a többségi társadalomtól és kizárólag érintett alkotókkal dolgoznak, úgy teremtve biztonságos és ítéletmentes környezetet a résztvevőknek, hogy kizárják az ép vagy nem érintett közönséget. A nézőkkel folytatott egyeztetés ezért nem érhet véget annál a döntésnél, hogy részt kívánnak-e venni egy eseményen: a művészettel való találkozás teljes folyamata során folyamatos, körültekintő párbeszédre van szükség. különíti el alkotófolyamatát a többségi társadalomtól (Fletcher-Watson 2015, 75).

A segítők részvétele

Mint minden inkluzív gyakorlatban, a neuroinkluzív relaxed performance előadásokban is rendkívül fontos a kísérők, gondviselők és segítők részvételének támogatása. Érdekes, hogy korábban relaxed performance előadások egy része nem a különleges támogatási szükségletű nézőkre összpontosított, hanem inkább „bababarát előadásként” határozta meg magát (Gardner, 2013), és azért vezettek be változtatásokat a produkcióba, hogy a

résztevők kisbabával együtt is látogathassák a többségi színházi előadásokat. Megengedik például a ki- és bejárást, az etetést és bizonyos mértékű zajkeltést. A légkör itt is ítélezésmentes, a kifejezetten neurodivergens embereknek szóló előadásokra jellemző eszközrel felhangok azonban hiányoznak (Fletcher-Watson 2015, 74-5): céljuk nem az átlagostól eltérő szükségletekkel érkező nézők fejlesztése, egyszerűen lehetővé teszik, hogy a felnőttek gondozási feladataik mellett is élvezhessék a művészetet.

A neuroinkluzív előadásokban is számítani kell a családtagok, kísérők, gondviselők és egyéb segítők jelenlétére. Az ő részvételük nemcsak azért fontos, hogy a speciális igényű nézők színházi élményét facilitálják illetve felügyeletükkel biztosítsák a többi néző és az előadók nyugodt környezetét. Ez a fajta szemlélet szükségtelenül nagy felelősséget hárít rájuk, miközben léteznek olyan megsegítések, ami kifejezetten az ő részvételüket és nyugodt szórakozásukat szolgálhatja. Ideális esetben az eddigiekben ismertetett módszerek nem csorbítják az színházi élményüket és az ő szempontjaik bevonása az előadás akadálymentesítésébe rendkívül fontos része minden inkluzív gyakorlatnak. Néhány példa ennek a szemléletnek a gyakorlati megvalósulására:

- kedvezményes jegyárak, tekintettel arra, hogy egyes nézők csak kísérővel tudnak részt venni;
- egymástól nagyobb távolságra elhelyezett székek esetén (sok esetben a könnyű mozgást és kevesebb nézőszámot szolgálja), kisebb "bokrok" képzése, hogy a kísérő(k) vagy család együtt, de a többi nézőtől elkülönülve élvezhesse az előadást.
- "parkoló" kialakítása az előcsarnokban járókeretek, babakocsik, nagyobb eszközök számára;
- ingyenes nyomtatott vagy letölthető feladatlapok, amelyek segítségével a részttevők otthon vagy az iskolában tovább foglalkozhatnak az előadás világával

8.2 Előzetes tájékoztatás és felkészülés

Az előzetes tájékoztató anyagok akkor szolgálják az inklúziót, ha az előadások teljes nézőközönségét megszólítják. Többféle formában elérhetővé tett információs anyagok célja, hogy az eseményen a nézők felkészülten tudjanak részt venni. A tájékoztató anyag kitérhet arra, hogy az átlagostól eltérő igényű nézők a közönség teljes jogú tagjai, és nem kell tartaniuk attól, hogy viselkedésük miatt negatív megítélés éri őket. Egyúttal felkészíti a nézőközönség minden tagját arra, hogy az általuk választott előadás a relaxed performance szabályai szerint zajlik majd, így az átlagos előadásokhoz szokott nézők is fel tudnak készülni a várható módosításokra.

A tájékoztató anyagok tartalmazzanak minden olyan információt, ami az akadálymentes részvétel feltétele lehet:

- A jegyvásárláshoz szükséges részletes információkat
- A helyszín pontos leírását,

- a megközelíthetőséget,
- a belső terek bemutatását
- Az előadás rövid tartalmi leírását
- Az előadás alatt előforduló hang- és fényhatásokat
- A felvonások és szünetek hosszát, időzítését
- a relaxed performance hagyományos színházi előadástól eltérő lehetőségeit
- azokat a szabályokat, melyek betartását a színház elengedhetetlennek tartja
- A visszajelzésre használható felületet

A fenti információk megfogalmazására választott formátum ideális esetben illeszkedik a célközönséghez. Párhuzamosan többféle formátumban létrehozott anyagok a felhasználók számára választási lehetőséget biztosítanak, így mindenki a saját igényei szerint tájékozódhat.

8.3 Helyszíni akadálymentesítés

Az előadás helyszínének akadálymentesítése a fizikai akadályok, a szenzoros akadályok és a kognitív akadályok felszámolásával biztosítható. Fizikai akadály lehet például, ha nincs olyan mosdó, ahova ellenkező nemű kísérővel bemehet az autista személy, amennyiben segítségre van szüksége. Vagy ha a büfében az eladásra szánt áruk szabadon elérhetők, ami félreérthető lehet azoknak, akik nehezebben ismerik fel a tulajdonviszonyokat. Szenzoros akadály lehet minden olyan hatás, ami az érzékszerveiken keresztül éri a nézőket. Érdemes az érzékszervi ingerek intenzitását a lehetséges minimumra csökkenteni, például az előadás előtt és a szünetekben mellőzni a zenét, vagy a büfében a nagyon karakteres szagokkal járó ételeket. Kognitív akadály lehet, ha a belső térben való tájékozódást nem segítik feliratok, képek, piktogramok, vagy ha nem elérhető mindenki számára érthető formában az esemény, előadás időbeosztása.

8.3.1 Térbeli elrendezés

A nézőtér térbeli elrendezése a relaxed performance hozzáférhetőségének egyik meghatározó eleme. A tér kialakítása befolyásolja a nézők mozgási lehetőségeit, a színpadtól való távolság megválasztását, az érzékszervi ingereknek való kitettséget, valamint az előadás megszakításának és az újbóli csatlakozásnak a lehetőségét. A neuroinkluzív nézőtér kialakításakor fontos a jól megközelíthető és átjárható útvonalak biztosítása, a különböző igényeknek megfelelő ülőhelyek kialakítása, valamint a nézőtér elhagyásának és az oda való visszatérésnek a lehetővé tétele. A rugalmas térszervezés nem egyetlen ideális befogadási módot ír elő, hanem támogatja a nézők eltérő mozgási, szenzoros és komfortigényeit.

8.3.2 Elvonulási lehetőség

A relaxed performance keretében működő pihenő tér a nézői hozzáférést és a rugalmas részvételt támogató, önkéntesen igénybe vehető visszavonulási hely. Lehetőséget biztosít az előadás során fellépő szenzoros vagy érzelmi vagy társas túlterhelés kezelésére anélkül, hogy a nézőnek le kellene mondania a kulturális eseményen való részvételről. Amennyiben a

térben az előadás alternatív módon is követhető, a néző a befogadás helyét saját szükségletei szerint változtathatja. A nézők számára készülő előzetes tájékoztatóban szerepeljen, hogy hol található a pihenő tér. Legyen akadálymentes útvonal a nézőtérrel a pihenő térbe és vissza. Ha van rá lehetőség, a pihenő térben képernyőn vagy hanggal legyen követhető az előadás. A pihenő tér használata minden esetben önkéntes, nem válhat a „zavaró” nézők kényszerű elkülönítésének eszközévé.

8.4 A részvétel alternatív lehetőségei

A hibrid részvétellel, azaz az online és személyes részvétel közötti választás lehetőségével, azok számára is elérhetővé válik az előadásba való bekapcsolódás, akik az utazást, a zsúfolt környezetet vagy a személyes jelenlétet nehézségként élik meg. Hibrid részvétel esetén az online közvetítés akadálymentességét is érdemes biztosítani. Hagyományos színházi előadás online verziójától a relaxed performance online verziója az előzetes tájékoztatóban, a kísérőanyagokban, a hang- és képi hozzáférésben és a befogadáshoz nyújtott támogatásban különbözhet.

8.5 Visszacsatolás

Hasonlóan az alkotó és próbafolyamatokhoz, az előadás nézői számára szintén biztosítható a visszajelzés lehetősége. A nézők visszajelzései képet adhatnak az előadás hozzáférhetőségéről, az esetleges akadályokról, fontos szempontokat jelenthetnek a szükséges módosításokhoz.

A témák, amikkel kapcsolatban visszajelzés kérhető, módosulhatnak a színházi előadás helyszínétől, jellegétől vagy a célközönségtől függően, az alábbiakban néhány általános témát sorolunk fel:

- zavaró fény- és hanghatások
- a szöveg érthetősége
- a történet követhetősége
- a nézőtér székeinek, egyéb ülésre alkalmas tárgyainak elrendezése
- a nézőtér kivilágítása
- az előzetes tájékoztató anyagok érthetősége, haszna, időzítése
- pihenő tér
- előadás szüneteinek időzítése, gyakorisága

9. Értékelés és reflexió

A neuroinkluzív színházi gyakorlat fenntarthatóságának fontos feltétele az értékelés, ami a visszamérés, a módszertani átvilágítás és az iteráció egymásra épülő alkalmazásán keresztül valósulhat meg. Ezen folyamatok révén a hozzáférhetőség nem egyszeri intézkedésként, hanem a színházi működés folyamatos tanulást és alkalmazkodást igénylő részeként értelmezhető.

9.1 Visszamérés

A visszamérés vizsgálja az előzetesen meghatározott hozzáférési célok teljesülését, konkrét szempontokhoz és megfigyelhető eredményekhez kapcsolódik. A visszamérés tárgya lehet például az előzetes információk érthetősége, a szenzoros ingerek zavaró mértéke, a színházi dolgozók felkészültsége, és még számos, a korábbiakban érintett terület, ami a hozzáférést szolgálja. A visszaméréshez érdemes már a tervezés elején meghatározni, a hozzáférési célokat, és azt, hogy milyen bizonyíték alapján tekinthetők eredményesnek a módosítások. Nem minden hozzáférési szempont mérhető számszerűen, a szubjektív tapasztalatok ugyanolyan fontosak lehetnek.

9.2 Módszertani átvilágítás

A módszertani átvilágítás a teljes alkotói és szervezési folyamat kritikus vizsgálata abból a szempontból, hogy a választott módszerek, eljárások és döntések mennyire támogatják a neuroinkluzív működést. Az átvilágítás eredményeként feltárhatók a folyamat strukturális hiányosságai, és meghatározhatók azok a pontok, ahol a következő produkciót másként érdemes tervezni. A módszertani átvilágítás kitérhet például arra, hogy részt vettek-e a tervezésben és a döntéshozatalban neurodivergens emberek, hogy a hozzáférési szempontok a kezdetektől jelen voltak, vagy csak utólag kerültek beépítésre, hogy a kommunikáció, a próbabeosztás és a feladatok kiosztása kellően egyértelmű és rugalmas volt-e, a hozzáférésért viselt felelősség megfelelően oszlott-e meg a csapatban, vagy hogy az alkalmazott módszerek nem támaszkodtak-e általánosításokra vagy a neurodivergens emberekkel kapcsolatos sztereotípiákra.

9.3 Iteráció

Az iteráció egy folyamat ismételt végrehajtását és továbbfejlesztését jelenti a korábbi tapasztalatok alapján. A neuroinkluzív színházi gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a hozzáférési megoldásokat nem végleges, változtathatatlan rendszerként kezelik, hanem a visszajelzések alapján újraértékelik és szükség esetén módosítják. Ez nem jelenti azt, hogy minden visszajelzés alapján automatikusan változtatni kell. A módosításokat a tapasztalatok, a résztvevők igényei, a művészi szempontok és a gyakorlati lehetőségek együttes mérlegelésével érdemes meghozni.

Hasznos fogalmak

a teljesség igénye nélkül

ableizmus ld. → **épségizmus**

autizmus spektrum nem az "autizmus erősségét" mérő skála, hanem az autista emberek sokféleségére utaló kifejezés. Az autista emberek érzékelése, kommunikációja, érdeklődése és támogatási szükségletei nagyon különbözőek, sőt egy embernek a szükségletei is változhatnak attól függően, milyen környezetben vagy élethelyzetben van.

állítópróba: a próbafolyamatot megelőző helyszíni egyeztetés, amelyen jelzésdízletek segítségével kipróbálják, hogy a tervezett díszletelemek elférnek-e, láthatók-e, és használhatók-e a színpadon. A tapasztalati szakértőket azért érdemes meghívni az állítópróbára, hogy az alkotókkal közösen a díszlet véglegesítése előtt megvizsgálhassák a tér áttekinthetőségét, a tájékozódást és a nézőtér különböző pontjairól való láthatóságot.

cripping kritikai és alkotói megközelítés, amely a fogyatékossgal élő emberek tapasztalataiból kiindulva kérdőjelezi meg a megszokottnak tekintett szabályokat és gyakorlatokat. A színházban például azt vizsgálja, kinek az igényeihez igazodik egy előadás, és hogyan lehet másképp alkotni vagy részt venni benne. Ld bővebben az Elméleti alapok fejezetben.

disability arts fogyatékossgal élő emberek által létrehozott művészet, amelyben az alkotók saját tapasztalatai és nézőpontjai fontos szerepet kapnak. A fogyatékossgal társadalmi megítélése és a fogyatékossgal élők elé gördített akadályok kritikai vizsgálata is szorosan kapcsolódik hozzá.

egybenemenés: olyan próba, amelyen az előadás jeleneteit egymás után, megszakítás nélkül játsszák végig. Általában még jelzésdízlettel és próbafényben zajlik, a végleges technikai megoldások nélkül. Tapasztalati szakértők bevonása esetén az előadást egészében követve visszajelzést adhatnak a történet érthetőségéről, ritmusáról és a figyelem fenntartását vagy az újbóli bekapcsolódást segítő támpontokról.

elemzőpróba: a próbafolyamat korai szakasza, amelyben a rendező és a szereplők részletesen átbeszélnek a szöveget, a történet összefüggéseit és a szereplők kapcsolatait. A rendező ekkor ismerteti az előadással kapcsolatos elképzeléseit, a résztvevők pedig megoszthatják saját értelmezéseiket. A tapasztalati szakértők bevonása lehetőséget ad arra, hogy már a közös szövegelemzés során jelezzék, hol maradnak számukra tisztázatlanok a szereplők szándékai vagy a történet összefüggései, és az alkotókkal együtt gondolkodjanak a megértést segítő támpontokról.

épségizmus olyan gondolkodásmód és gyakorlat, amely bizonyos testi és idegrendszeri működéseket értékesebbnek vagy elfogadhatóbbnak tekint másoknál. Emiatt a fogyatékossgal élő és neurodivergens emberek hátrányba kerülhetnek.

fogyatékos-ság-művészet ld. → **disability arts**

könnyen érthető kommunikáció (KÉK) olyan kommunikációs mód, amely meghatározott szabályok szerint teszi könnyebben érthetővé és használhatóvá az információkat. Rövid, világos szövegeket, áttekinthető formát és szükség esetén képeket használ; az anyagok kialakításában és ellenőrzésében az érintettek is részt vesznek.

neurodivergens (ND) olyan ember, akinek idegrendszeri működése eltér a társadalom által tipikusnak tartott működéstől. Gyűjtőfogalom, amelybe többek között az autista, az ADHD-s, a diszlexiás és a Tourette-szindrómával élő emberek is beletartozhatnak. Ezt a csoportot neurokisebbségnek is nevezik, ld. → **neurotipikus**

neurodiverzitás az emberi idegrendszeri működés sokfélesége. Mindenkit magában foglal: a neurotipikus és a neurodivergens emberek egyaránt a neurodiverzitás részei.

neurotipikus (NT) a neurodiverzitás mozgalomban használt kifejezés, amely azokat az embereket jelöli, akik nem → neurodivergensek. A megnevezés az idegrendszeri működés különbségére utal; nem jelenti azt, hogy ez az egyetlen „normális” vagy értékes működésmód. Értékselegetesebben neurotöbbségnek is nevezhető ez a csoport, hiszen a neurotipikusnak nevezett működés nem jobb vagy értékesebb mint a neurodivergenseké, csak többségben vannak a populációban – ezért a világ az ő működésükhöz illeszkedik jobban, ezáltal hátrányba hozva az eltérő idegrendszerrel élőket.

relaxed performance (RP) akadálymentesítési gyakorlat az előadóművészetekben, amely a → fogyatékos-ság-művészet gyökereiből indulva kérdőjelezi meg a hagyományos, → épségista előadási normákat és a színházi konvenciókat úgy módosítja, hogy a nem-normatív testeket és közönséget is befogadja. Fő célja, hogy a korábban kizárt vagy elszigetelődött közönségeket bevonja a kulturális részvételbe. Ld. bővebben az Elméleti alapok fejezetben

SPELL A brit National Autistic Society keretrendszere, amely az autista emberek szükségleteinek megértését és az azokra adott válaszokat segíti (Beadle-Brown, Roberts és Mills, 2009; Beadle-Brown és Mills, 2010). A SPELL betűszó elemei: **struktúra** (*Structure*), amely a kiszámíthatóság révén támogatja az önállóságot; **pozitív megközelítés** (*Positive*), vagyis a módszereknek és az elvárásoknak új területek felfedezésére ösztönzőnek kell lenniük; **empátia** (*Empathy*) az autista közösséggel kapcsolatba kerülő emberek részéről; **alacsony ingerszint** (*Low arousal*) a figyelmet elterelő hatások csökkentésére; valamint **kapcsolatok** (*Links*) az autista emberek és gondozóik, szüleik, tanáraik, érdekképviselőik, illetve más személyek között.

tapasztalati szakértő olyan ember, aki saját megélt tapasztalatait és az ezekből szerzett tudását használja fel közös munka során. A neuroinkluzív színházi alkotásban például nézőként vagy alkotóként szerzett tapasztalataival segíthet felismerni az akadályokat és kialakítani a részvételt támogató megoldásokat.

Források

2007. évi XCII. törvény a Fogyatékkal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről.

<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A0700092.TV>

Andrews, L. and Begley, J., 2014. Show time: a guide to creating amazing relaxed performances for people with autism. Birmingham: Autism West Midlands.

Arnstein, Sherry R. 1969. „A Ladder of Citizen Participation.” *Journal of the American Institute of Planners* 35 (4): 216–224. <https://doi.org/10.1080/01944366908977225>.

Boal, Augusto. 1979. *Theatre of the Oppressed*. Fordította Charles A. és Maria-Odilia Leal McBride. London: Pluto Press.

Broach, S., Camgöz, Ş., Heather, C., Owen, G., Potter, D. and Prior, A., 2003. Autism: rights in reality: how people with autism spectrum disorders and their families are still missing out on their rights. London: National Autistic Society.

Charlton, James I. 1998. *Nothing About Us Without Us: Disability Oppression and Empowerment*. Berkeley: University of California Press.

Collins, K., Jones, C. T., & Rice, C. M. (2022). Decolonizing Relaxed Performance: A Visual Translation of Vital Ecosystems. *Research in Arts and Education*.

<https://doi.org/10.54916/rae.125086>

Collins, K., Jones, C., & Rice, C. M. (2022). Keeping Relaxed Performance Vital: Affective Pedagogy in the Arts. *Journal of Literary & Cultural Disability Studies*, 16, 179 - 196.

Crown, N. J. (2025). When I Sing, I Think Brighter: Neurodivergence and the Performing Arts. *Journal of Infant, Child, and Adolescent Psychotherapy*, 24, 164 - 178.

<https://doi.org/10.1080/15289168.2025.2527150>

Crown, N. J. (2025). When I Sing, I Think Brighter: Neurodivergence and the Performing Arts. *Journal of Infant, Child, and Adolescent Psychotherapy*, 24, 164 - 178.

<https://doi.org/10.1080/15289168.2025.2527150>

Csongor, A. (Szerk.). (2019). *Esélyegyenlőségi módszertani útmutató kulturális intézményeknek*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ; NMI Művelődési Intézet; Országos Széchényi Könyvtár. https://cselekvokozossegek.hu/wp-content/uploads/Eselyegyenlosegi_modszertani_utmutato_2019.pdf mokk.skanzen.hu

Elkin, S., 2014. Theatre and autistic spectrum disorders. The Stage. Available at: <https://www.thestage.co.uk/opinion/2014/theatre-autistic-spectrum-disorders/> [Accessed 12 May 2015].

Elkin, S., 2015. No one else wants to ask this question, so I will. *The Stage*. Available at: <https://www.thestage.co.uk/opinion/2015/susan-elkin-no-one-else-wants-to-ask-this-question-so-i-will/> [Accessed 7 April 2015].

ENSZ, CRPD = United Nations Department of Economic and Social Affairs. (é.n.). Convention on the Rights of Persons with Disabilities. <https://social.desa.un.org/issues/disability/crpd/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities-crpd>

Fauconnier, G., & Turner M. (2002). *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books.

Fletcher-Watson, B. (2015). Relaxed performance: audiences with autism in mainstream theatre. *The Scottish Journal of Performance*, 2. <https://doi.org/10.14439/sjop.2015.0202.04>

Fletcher-Watson, B. and Fletcher-Watson, S., 2013. Making performances relaxed or autism-friendly. *The TYA Blog*. Available at: <http://tyablog.com/2013/10/21/making-performances-relaxed-or-autism-friendly/> [Accessed 11 January 2015].

Freire, Paulo. 1970. *Pedagogy of the Oppressed*. Fordította Myra Bergman Ramos. New York: Herder and Herder.

Fried, D. (2025). Transforming ADHD Perspectives: Multimodal Artistic Inquiry and Responsive Dialogue (Transformer les perspectives sur le TDAH : enquête artistique multimodale et dialogue réceptif). *Canadian Journal of Art Therapy*. <https://doi.org/10.1080/26907240.2025.2550818>

Gardner, L., (2013). Theatre trips for parents should be child's play. *The Guardian*. [online] 2013. március 21. <http://www.theguardian.com/stage/theatreblog/2013/mar/21/theatre-for-parents-child-babies>.

Hammouni, Z., Poldma, T., Kehayia, E., Verduyckt, I., Martiniello, N., Hervieux, E., & Wittich, W. (2021). Designing an Inclusive Theatre Environment: Co-creating a Relaxed Performance Within the Segal Centre for Performing Arts in Montreal. 233-238. https://doi.org/10.1007/978-3-030-80829-7_29

Hammouni, Z., Wittich, W., Kehayia, E., Verduyckt, I., Martiniello, N., Hervieux, E., & Poldma, T. (2021). An Interdisciplinary Participatory Research for Co-creating a Relaxed Performance in a Theater Environment in Montreal. 619-625. https://doi.org/10.1007/978-3-030-68017-6_91

Hammouni, Z., Wittich, W., Kehayia, E., Verduyckt, I., Martiniello, N., Hervieux, E., & Poldma, T. (2020). Using Technology to Encourage the Participation of Persons with Disabilities: Exploring Cultural Leisure Activities in a Theatre Environment. 36-41. https://doi.org/10.1007/978-3-030-55307-4_6

Heaton, T., 2013. Access. In: C. Cameron, ed., Disability studies: a student's guide. London: SAGE Publications Ltd, pp.1–3.

Jones, C., Collins, K., & Rice, C. M. (2022). Staging accessibility: collective stories of Relaxed Performance. *Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance*, 27, 490 - 506. <https://doi.org/10.1080/13569783.2022.2029388>

Kempe, A. (2014). Developing social skills in autistic children through 'Relaxed Performances'. *Support for Learning*, 29, 261-274. <https://doi.org/10.1111/1467-9604.12062>

Kempe, A. (2015). Widening Participation in Theatre through 'Relaxed Performances'. *New Theatre Quarterly*, 31, 59 - 69. <https://doi.org/10.1017/s0266464x15000068>

Kempe, A., 2014. Developing social skills in autistic children through 'relaxed performances'. *Support for Learning*, 29(3), pp.261–274. <http://dx.doi.org/10.1111/1467-9604.12062>.

Kempe, A.J., 2015. Widening participation in theatre through 'relaxed performances'. *New Theatre Quarterly*, 31(1), pp.59–69. <http://dx.doi.org/10.1017/s0266464x15000068>.

LaMarre, A., Rice, C. M., & Besse, K. (2019). Relaxed performance: Exploring accessibility in the Canadian Theatre Landscape.

Lancaster, K., 1997. When spectators become performers: contemporary performance-entertainments meet the needs of an 'unsettled' audience. *The Journal of Popular Culture*, 30(4), pp.75–88. http://dx.doi.org/10.1111/j.0022-3840.1997.3004_75.x.

Madarassy-Szücs, A., Sipos, B., Túri, A., és Véték, Zs. (2025). *AuTipikus: Útikalauz az autizmusról kíváncsi elméknek*. Park Könyvkiadó.

Mádi-Szabó E., Herfert K. (2021). *Autizmus-barát rendezvények: Módszertani füzet* Nemzeti Fogyatékosügyi- és Szociálpolitikai Központ Közhasznú Nonprofit Kft. <https://nszi.hu/kiadvanyaink/kiadvanyok-kisfilmek/autizmus-temaju-szakmai-cikkek-kiadvanyok-publikalasa-modszertanok-adaptalasa>

Mahoney, A. (2021). Oily Cart's Space to Be: Exploring the Carer's Role in Sensory Theatre for Neurodiverse Audiences during COVID-19. *Theatre Survey*, 62, 340 - 343. <https://doi.org/10.1353/tsu.2021.a977158>

Mattaini, M. (2020). Creating autistic space in ability-inclusive sensory theatre. *Youth Theatre Journal*, 34, 42 - 54. <https://doi.org/10.1080/08929092.2019.1633719>

Mitchell, D. T., és Snyder, S. L. 2000. *Narrative Prosthesis: Disability and the Dependencies of Discourse*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

O'Dell, D. (2025). *The Sense-Ability Ensemble's guide to creating theatre for audiences that are neurodiverse*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003467434>

Országos Fogyatékosügyi Program (2026–2036). 72/2025. (XII. 10.) sz. OGY határozat. *Nemzeti Jogszabálytár*. <https://njt.jog.gov.hu/jogszabaly/2025-72-30-41>

- Powell, L. (2025). We're Not Your Empathy Exercise: Reclaiming Co-Production in Neurodivergent Research and Practice. *Neurodiversity*, 3. <https://doi.org/10.1177/27546330251363393>
- Püschel, A. (2026). Stimming a Space: Neurodivergent bodyminds and liminal expansion. *Feminist Art Practices and Research*. <https://doi.org/10.1080/29986982.2026.2642815>
- Rice, C. M., & Besse, K. (2020). How a radical form of accessibility is pushing the boundaries of theatre performance. <https://doi.org/10.64628/aam.dvitavpwc>
- Rosqvist, H. B., Hjorth, E., & Nygren, A. (2023). Meeting up in broken word/times: communication, temporality and pace in neuromixed writing. *Medical Humanities*, 49, 407 - 415. <https://doi.org/10.1136/medhum-2022-012384>
- Roundhouse (@RoundhouseLDN), 2015. 'Are you coming to our #ExtraLive, #NotUptight, #RelaxedPerformance of @Circolombia on 2 May? <http://rhou.se/1D0c3Ty>'. 25 April, 10:45 p.m. Tweet.
- Sajó E., Weibli M., Rajnik K., (2015). Útmutató autizmus-barát rendezvények szervezéséhez integráló intézmények számára. Fogyatékos Személyek Esélyegyenlőségéért Közhasznú Nonprofit Kft. <https://nszi.hu/kiadvanyaink/kiadvanyok-kisfilmek/autizmus-temaju-szakmai-cikkek-kiadvanyok-publikalasa-modszertanok-adaptalasa>
- Sanders, Elizabeth B.-N., és Pieter Jan Stappers. 2008. „Co-creation and the New Landscapes of Design.” *CoDesign* 4 (1): 5–18. <https://doi.org/10.1080/15710880701875068>.
- Shaughnessy, N. (2022). Learning with labyrinths: Neurodivergent journeying towards new concepts of care and creative pedagogy through participatory community autism research. *Critical Studies in Teaching and Learning*. <https://doi.org/10.14426/cristal.v10isi.546>
- Sherratt, D. and Peter, M., 2002. Developing play and drama in children with autistic spectrum disorders. Abingdon: David Fulton Publishers. <http://dx.doi.org/10.4324/9780203461792>.
- Sinha, C. (2009). Objects in a Storied World: Materiality, Normativity, Narrativity. *Journal of Consciousness Studies: Controversies in Science and the Humanities*, 16, pts 6–8, 167–90.
- Skorupa, C. V. (2023). Advocating for a Neurodiverse Audience. *ArtsPraxis*. <https://doi.org/10.33682/txej-jk3b>
- Social story: Imagination Stage sensory-friendly performances. 2015. Bethesda, MD. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v= Q9MxfJ OQc> [Accessed 12 May 2015].
- Stone, K., 2014. Autism-friendly 'Into the Woods' is new tack for Old Globe. Times of San Diego. [online] 28 July. Available at: <http://timesofsandiego.com/arts/2014/07/28/autism-friendly-into-the-woods-is-new-tack-for-old-globe/> [Accessed 12 January 2015].
- Thom, J., 2015. 'Relaxed' vs. 'extra live'. Touretteshero. Available at: <http://www.touretteshero.com/2015/02/21/%e2%80%98relaxed%e2%80%99-vs-%e2%80%98extra-live%e2%80%99/> [Accessed 12 May 2015].

Tripney, N., 2015. How theatre is adapting to relaxed performances. The Stage. Available at: <https://www.thestage.co.uk/features/2015/theatre-adapting-relaxed-performances/> [Accessed 12 May 2015].

United Nations, 2006. UN Convention on the rights of persons with disabilities. [online] Available at: <http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml> [Accessed 18 May 2015].

Virro, K. (2026). Rehearsing inclusion: Relaxed performances as models of inclusive society – Ethnographic insights from Scotland and Estonia. *Applied Theatre Research: Socially Engaged Performance*. https://doi.org/10.1386/atr_00109_1

Viswanathan, V., 2015. Making theater autism-friendly. [online] *The Atlantic*. Available at: <http://www.theatlantic.com/health/archive/2015/04/making-theater-autism-friendly/388348/> [Accessed 7 April 2015].

Young, S., 2004. It's a bit like flying: developing participatory theatre with the under-twos: a case study of Oily Cart. *Research in Drama Education*, 9(1), pp.13–28. <http://dx.doi.org/10.1080/1356978042000185885>.

Függelék 1: Relaxed performance ellenőrzőlista (nyomtatható)

Nem felejtettél el semmi fontosat?

Hasznos ellenőrzőlista (nemcsak) relaxed performance előadásokhoz

Tervezés és előkészítés

☐ Szakértők bevonása

A tervezésbe bevontunk fogatékossággal élő és neurodivergens tapasztalati szakértőket, (szükség szerint) más szakembereket is.

Megkérdeztük, milyen feltételek segítenék a részvételüket és a színházi élményüket.

☐ Időpont kiválasztása:

A célközönség számára megfelelő időpontot választottunk. Kisgyermekes családoknál például a délelőtti vagy délutáni előadás kedvezőbb lehet.

☐ Az előadás áttekintése - intenzív ingerek

Jelenetről jelenetre azonosítottuk a hirtelen, erős vagy váratlan fény- és hanghatásokat, a hangos zenét és az egyéb megterhelő pillanatokat, erről előzetesen tájékoztattuk az érdeklődőket.

☐ Színészi játék - intenzív ingerek

Megvizsgáltuk, szükséges-e mérsékelni a kiáltások, a sikítások vagy egy szereplő különösen éles hangjának erősségét.

☐ Technikai beállítások

Előre megterveztük a fény és hang szükséges módosításait, a technika lehetőségeihez mérten külön beállításokat használunk a relaxed performance-hoz.

A nézői részvétel feltételei

☐ Nézőtéri világítás

Gondoskodtunk arról, hogy az előadás alatt a nézőtéren elegendő fény maradjon a tájékozódáshoz.

☐ Mozgás és hangadás

Jeleztük, hogy az előadás alatt fel lehet állni, mozogni és elfogadott az önkéntelen hangadás.

☐ Nézőtér elhagyása és visszacsatlakozás

Lehetővé tettük, hogy a nézők szükség esetén kimenjenek, majd visszatérjenek. Felkészítettük a személyzetet, hogy igény szerint segítsen ebben.

☐ Csendes és/vagy elvonulásra alkalmas tér:

Kijelöltünk a nézőtér közelében olyan helyet, ahová bárki kimehet pihenni vagy megnyugodni.

☐ Akadálymentesítési eszközök

Felmértük, milyen további eszközökre és szolgáltatásokra van szükség, például feliratozásra, zajcsökkentő fejhallgatóra, nagy betűs műsorfüzetre vagy jelnyelvi tolmácsolásra.

A közönség tájékoztatása

☐ Az előadás meghirdetése

A kommunikációban egyértelműen feltüntettük, melyik alkalom relaxed performance, és mikor tartjuk.

☐ Az információ eljuttatása

A közönségszervezés és kommunikáció kiterjedt azokra a közösségekre, szervezetekre és szakemberekre, akiknek fontos lehet a program, például fogyatékossgal élő emberek közösségei, pedagógusok és kisgyermekes családok.

☐ Előzetes tájékoztató

Az előadás előtt világos, könnyen megtalálható információt adtunk a helyszínről, az előadás menetéről, a várható ingerekről és a rendelkezésre álló megsegítésekről.

☐ Nézőtéri lehetőségek ismertetése

Előre és a helyszínen is kommunikáltuk, hogy a nézők mozoghatnak, kimehetnek és visszatérhetnek, valamint azt, hogy hol találják a mosdókat és a csendes teret.

A közreműködők felkészítése

☐ Közös tájékoztatás

Az előadókkal, a technikai és a nézőtéri munkatársakkal is ismertettük a relaxed performance célját, a változtatásokat és saját feladataikat.

☐ A közreműködők tájékoztatása a lehetséges nézői reakciókról

Felkészítettük az előadókat arra, hogy a közönség mozoghat, hanggal reagálhat, illetve ki- és visszamehet az előadás alatt.

☐ Külön relaxed performance próba

Relaxed performance-ra adaptált előadás esetén végigpróbáltuk az eredeti előadástól eltérő fény- és hangbeállításokat, valamint a színészi játékot érintő módosításokat.

Az előadás után

☐ Visszajelzés és fejlesztés

Megkérdeztük a nézőket és a közreműködőket is, hogy mi segítette a részvételt, és min érdemes változtatni. A tapasztalatokat összegeztük és terv készült rá, mit és hogyan építünk be belőlük a következő előadás tervezésénél.

Függelék 2. A – selyem – projekt első színházbejárásának és tapasztalati szakértői műhelyének összefoglalója

A Bethlen Téri Színház bejárása (2026. május 28.) és az azt követő beszélgetés egy alkotói folyamat kísérésére alapozott, komplex szakmai anyag elkészítésének első interdiszciplináris egyeztetését képezi.

A színház részéről a színház ügyvezető igazgatója és munkatársa vezette a bejárást és ismertette az eddigi akadálymentesítési folyamatok eredményét valamint további lehetőségeket, terveket. A művészeti szempontokat Kalocsay Mercedes és a Selyem c. produkció megjelent alkotótársai és előadói képviselték. A szakmai szempontokat és a bejárást követő workshop facilitálását és dokumentálását Reed Zsuzsanna és a Kisvilág Alapítvány munkatársai végezte. Az érintetti szempontokat a Kisvilág által megbízott, színházi tapasztalattal rendelkező autista és ADHD-s tapasztalati szakértők segítettek tisztázni. A bejárást nyilvánossá tettük érdeklődő szakemberek számára is, hogy jelenlegi gyakorlatuk, szempontjaik és kérdéseik felkerüljenek a szakmai anyag alapját képező problématérképre.

A bejárásról fényképes dokumentáció készült. Igéretet kaptunk egy alaprajzra, amely alapján avizuális történetet elkészíthetjük.

A bejárás számos összefüggő dimenziót tárt fel: relaxált előadás; neurodiverzitás és részvétel; előzetes kommunikáció; csendes/elvonuló terek; láthatatlan fogyatékoságok és támogatási jelzések; légtechnika, zaj és környezeti terhelés valamint az intézményi kultúra kérdése. Ezekről nem különálló részekként gondolkodtunk, hanem az alkotófolyamat, az előadás és a látogatói út állomásaiként.

- Kommunikáció, jegyvásárlás, panaszkezelés
- Előzetes információ az előadásról és vizuális történet
- Érkezés az utcáról, beengedési útvonal
- Helyszíni információ, felkészült munkatársak
- Előtér és fokozatos ráhangolás
- Nézőtéri belépés
- Előadás alatti mozgás és visszatérés lehetősége, felkészült előadóművészek és munkatársak
- Csendes tér vagy elvonulás
- Utókommunikáció és visszajelzés az előadásról és helyszínről

Eszerint a színház „nem a lámpa kigyulladásakor kezdődik” (KM), a cél „egy fokozatos, biztonságos átmenet kialakítása az utcától az előadás világáig”. Ezt a nemzetközi szakirodalom leginkább a **befogadó vagy alacsony elvárású előadás / helyszín** (relaxed performance / venue), a

ingerterheléshez igazított vagy szenzorosan adaptált részvétel (sensory-adapted visit),¹ az ismerkedő bejárás (familiarisation tour), a vizuális útmutató (visual guide) és – ahol narratív előkészítésről van szó – vizuális történet (visual story) valamint a gördülékeny / minimális ügyintézással járó hozzáférés (low-fuss access) fogalmaival írja le:

Angol kifejezés	Ajánlott magyar megfelelő	Használati megjegyzés és rövid indoklás
relaxed performance (RP)	befogadó / alacsony elvárású előadás	A lényeg a nézőtéri szabályok fellazítása, a zajra és mozgásra adott toleránsabb hozzáállás, sok helyen pedig kisebb technikai módosítások és szünet-/kilépési lehetőség. Vannak színházak ahol a <i>relaxed performance</i> technikai változtatás nélkül valósul meg, pusztán a nézőtéri etikettszabályok feloldásával; máshol viszont technikai és humán támogatási elem is társul hozzá.
relaxed venue	befogadó / alacsony elvárású helyszín	Ezt akkor érdemes használni, amikor nem egyetlen eseményről, hanem a szervezet egészének működési modelljéről beszélünk, ahol relaxed performance alapelveit az intézmény minden terére és programjára kiterjeszti; Fontos, hogy ez több mint egy „akadálymentes helyszín”, mert teljes szervezeti szemléletet takar, az egyenlő hozzáférés biztosítása érdekében.
sensory-adapted visit	ingerterheléshez igazított / szenzorosan adaptált részvétel	Általában hang-, fény-, forgalmi és várakozási terhelés mérséklését, előzetes információt, vizuális segítségeket és pihenőteret jelent.
familiarisation tour	ismerkedő bejárás	Előzetes alkalom, amely során a látogató nyugodtabb környezetben, más nézők nélkül vagy kevesebb inger mellett előre megismerheti a teret és kérdezhet. Lényege az előzetes megismerés és szorongáscsökkentés.
visual guide / story	vizuális útmutató; narratív, történetyszerű formában: vizuális történet	Ha az anyag főként útvonalat, tereket, lépéseket, szabályokat és praktikus tudnivalókat mutat be fotókkal, akkor a „vizuális útmutató” a legjobb. Ha kifejezetten narratív előkészítés, „mi fog történni velem, milyen sorrendben, mit tehetek” logikával, akkor a „vizuális történet” pontosabb. Különböző fajtáit megtalálhatjuk „visual narrative”, „visual guide”, „sensory map” és „plain English guide” néven is, illetve ezek kombinációiban.
low-fuss access	gördülékeny / minimális ügyintézással járó hozzáférés	A gyakorlat lényege, hogy az előzetes ügyintézésbe (jegyvásárlás, információkérés, akadálymentességi igények közlése, panaszkezelés, visszajelzés) legyenek beépítve a kognitív akadálymentesség elvei, ésszerű megsegítések (pl.

¹ A brit színházi gyakorlat különbséget tesz a **relaxed** és a **sensory adapted** között: az előbbi elsősorban a nézőtéri etiketre és elfogadóbb környezetre, az utóbbi ezen felül konkrét ingerterhelés-csökkentő technikai módosításokra épül.

Angol kifejezés	Ajánlott magyar megfelelő	Használati megjegyzés és rövid indoklás
		kísérőjegy, queue-skip, stb) és alacsonyküszöbű alternatív megoldások.

1. A színházi tér bemutatása

A Bethlen Téri Színház 1929-ben eklektikus stílusban épült épületében működik, amelyet 2012 óta befogadószínházként használnak. Váczi László bemutatta a Bethlen Téri Színház tereit és technikai lehetőségeit. Szó esett a nézők beengedésének különböző útvonalairól, valamint arról, hogy a forgalmat szükség esetén több belépési ponttal vagy kisebb csoportokban történő beengedéssel lehet szabályozni.

A színház egyik adottsága a korszerű légtechnikai rendszer, amely gyors légcserére, hűtésre, fűtésre és a páratartalom szabályozására is alkalmas. Ezzel kapcsolatban felmerült, hogy a levegő, a fények és az általános környezeti hatások tudatos használata segítheti a komfortérzet növelését, ami több szempontból is fontos a neurodivergens közönség számára.

Szóba kerültek a nézőtér sajátos lehetőségei és problémái, különös tekintettel a megközelíthetőség, tájékozódás és előadás alatti elvonulási lehetőségekre. A színpad és tér black box jellegű, teljesen elsötétíthető, ugyanakkor más előadások igényei szerint nyitottabb, világosabb karakterűvé is alakítható. Az oldalsó tükörfal is kitakarható, több függesztési pont áll rendelkezésre, és a tér akár újcirkuszi produkciók befogadására is alkalmas.

2. Elvonulási és pihenési lehetőségek

Többen hangsúlyozták, hogy a relaxált előadások egyik kulcseleme annak lehetővé tétele, hogy a nézők szükség esetén bármikor kimehessenek, majd visszatérhessenek az előadásra. A résztvevők megtekintették azokat a tereket, amelyek csendes szobaként vagy átmeneti visszavonulási pontként használhatók. Felmerült, hogy a tér zegzugos jellege egyes neurodivergens emberek számára kifejezetten megnyugtató lehet, amennyiben megfelelő tájékoztatást kapnak arról, hogy merre lehet közlekedni.

3. Neurodivergens szempontok a beengedésnél

A beszélgetés során többször elhangzott, hogy a cél egy fokozatos, biztonságos átmenet kialakítása az utcától az előadás világáig. A beszélgetés egyik fő témája az volt, hogyan lehet a nézők érkezését kevésbé stresszessé tenni. Pl. szóba került a hagyományos színházi csengő használata, amely sok ember számára kellemetlen vagy ijesztő lehet. Javaslatként merült fel, hogy a hangjelzéseket előre kommunikálják, képekkel vagy vizuális történettel készítsék fel a nézőket, illetve lehetőség szerint kevésbé éles hangokat használjanak, de alapvetően a kiszámíthatóság fontosabb, mint a teljes csend vagy barna/fehér zaj.

4. Információadás és vizuális történetek

Felmerült a kérdés, hogy mennyi információt érdemes előre megosztani a nézőkkelés hogyan. Bár a hagyományos álláspont az, hogy minél több információ áll rendelkezésre, annál kisebb a szorongás,

felmerült, hogy a túl sok információ önmagában is túlterhelő lehet. A legfontosabb a lényeges, döntést befolyásoló információk közlése: hogyan lehet megérkezni, hol vannak a kijáratok, lehet-e mozogni előadás közben, milyen hang- és fényhatások várhatók, illetve kihez lehet fordulni kérdés esetén.

A kritikai fogyatékoságtudományban és a mindennapi gyakorlatban is szem előtt kell tartani azt az etikai megfontolást, amely szerint minden ilyen jellegű anyagot tapasztalati szakértőkkel szükséges véleményeztetni.

5. Láthatatlan fogyatékoságok és támogatás

A résztvevők beszéltek a Sunflower Lanyard (napraforgós nyakpánt) rendszeréről, amely több országban a láthatatlan fogyatékosággal élő emberek önkéntes azonosítására szolgál. A lanyard előnyei mellett a beszélgetés során hangsúlyossá vált az az érintetti álláspont is, hogy sok neurodivergens ember nem láthatóságot és ezáltal külön segítséget szeretne, hanem azt, hogy tudja: a környezet felkészült és megértő. A segítségnyújtás módja tehát kulcsfontosságú. Nem a gondoskodó, paternalista hozzáállás a cél, hanem annak biztosítása, hogy szükség esetén támogatás elérhető legyen anélkül, hogy az illető stigmatizálva érezné magát. Ennek fényében szakmai és tapasztalati részről is felmerült, hogy a munkatársak felkészítése mellett a közönség felhatalmazása saját támogatási szükségleteinek kommunikálására kulcsfontosságú a stresszmentes neuroinklúzió terén.

6. Relaxált előadások és egyetemes tervezés

A beszélgetés során többször előkerült a relaxed performance (relaxált előadás) koncepciója, amely nem kizárólag autista vagy más neurodivergens emberek számára hasznos. Példaként említhetők az idősek, kisgyermekes családok, várandós nők vagy bárki, aki számára megnyugtatóbb egy kevésbé kötött színházi környezet. A cél egy olyan befogadó tér kialakítása, amely sokféle igényhez tud alkalmazkodni.

Mindkét megközelítés nemzetközi módszertanát és szakirodalmát érdemes megismerni, hogy valóban hatékonyan készülhessen fel a kulturális intézmény a neurodivergens közönség hozzáféréseinek és részvételének biztosítására. Az összefoglaló után található irodalomlista segíthet a tájékozódásban.

7. A készülő előadás és a kutatási projekt

Kalocsay Mercedes ismertette a készülő előadás koncepcióját. Hangsúlyozta, hogy a fentiek szellemében nem kizárólag neurodivergens közönségnek készülő produkcióról van szó, hanem olyan színházi eseményről, amely mindenki számára befogadhatóbb és biztonságosabb élményt kíván nyújtani. A projekt része egy, az NSZI támogatásával készülő kézikönyv is, amely a relaxált előadások és a neuroinkluzív színházi gyakorlat tapasztalatait foglalja majd össze, többek között a jelen bejárás és workshop felvetéseit, tapasztalait is. A kézikönyv várhatóan 2027-ben jelenik meg.

8. Intézményi kultúra és akadálymentesítés

A beszélgetés végén a résztvevők vállalati és kulturális intézményi példákat hoztak arra, hogy az akadálymentesítés nem csupán technikai kérdés. Többen úgy látták, hogy gyakran többet számít a nyitott, rugalmas intézményi hozzáállás és az emberi kommunikáció, mint a formális szabályok vagy külön eszközök megléte.

A résztvevő tapasztalati szakértők egyetértettek abban, hogy a valódi befogadás alapja az, hogy a

szervezet munkatársai ne lepődjenek meg a különböző igényeken, és természetes módon tudjanak reagálni rájuk.² A front-of-house tréning nem udvariasságról szól, hanem kockázatmegelőzés és reputációvédelem is.³

A brit NICE (National Institute for Health and Care Excellence) ajánlása pl. külön kimondja, hogy a szakembereknek érteniük kell a társas és fizikai környezet hatását, és hogy az információt több formátumban kell nyújtani; a szakmai team feladatai között pedig kifejezetten szerepel a más szakembereknek adott tanács és képzés.⁴

9. Jógyakorlatok, eszközök:

Graeae Theatre Company <https://graeae.org>

Battersea Arts Centre: <https://bac.org.uk>

Resources – Unlimited: <https://weareunlimited.org.uk/resources/>

British Council. *The Foundation: The Principles of Relaxed Performance*. 2017 (Christine Karcza Consulting *I can do this!* www.icandothis.ca munkája alapján)

British Museum. *Visual Story: Visiting the British Museum*. London: British Museum.
<https://www.britishmuseum.org/visit/accessibility-museum>

Theatre Development Fund. Autism Friendly Performances. <https://www.tdf.org/accessibility-services/tdf-autism-friendly-performances/>

Példa: <https://www.tdf.org/accessibility-services/tdf-autism-friendly-performances/hamilton/>

10. Források

Jays, David. "‘I can hear them three floors away!’ The theatres where you don't have to behave", *The Guardian*, 26 February 2020 https://www.theguardian.com/stage/2020/feb/26/relaxed-performances-theatre-families-disability?CMP=share_btn_url

Abbott, E., Ailsa Critten, and Elizabeth H. MacGregor. "Relaxed performances: supporting aural diversity and neurodiversity among classical concert audiences in the United Kingdom." *Sound Studies* 12 (2024): 89 - 112. <https://doi.org/10.1080/20551940.2024.2333622>.

Baustista, Chanelle, Jazmine Cunanan, Alyssa Cho, A. Marino, and M. Ramos. "Promoting Cultural Arts Access through Sensory-Friendly Theatre." (2022). Disszertáció. Dominican University of California. <https://doi.org/10.33015/dominican.edu/2023.ot.01>.

² A British Film Institute rosszmemlékű 2018-as esete, amikor egy Asperger-szindrómás nézőt rossz helyzetkezeléssel eltávolítottak egy vetítésről, jó példa rá, mi történik, ha a személyzet nem tud különbséget tenni zavaró viselkedés és az akadálymentes szükséglet között. Bolcsó Dániel, "Kidobtak egy brit nőt a moziból, mert aspergeres". *Index*, 2018. április 30. [Index - Külföld - Kidobtak egy brit nőt a moziból, mert aspergeres](https://index.hu/kulfold/kidobtak-egy-brit-not-a-mozibol-mert-aspergeres/)

³ Például a A brit NICE (National Institute for Health and Care Excellence) ajánlása külön kimondja, hogy a szakembereknek érteniük kell a társas és fizikai környezet hatását, és hogy az információt több formátumban kell nyújtani; a specialist team feladatai között pedig kifejezetten szerepel a más szakembereknek adott tanács és képzés.

⁴ „Autism spectrum disorder in adults: diagnosis and management,” *Clinical guideline* CG142 (2012. június 27), utoljára frissítve: 2021. június 14.) <https://www.nice.org.uk/guidance/cg142>

Earnscliffe, Jayne, in collaboration with the Arts Council Capital team. *Building Access: A Good Practice Guide for Arts and Cultural Organisations*. Manchester: Arts Council.

Fletcher-Watson, Ben. "Relaxed performance: audiences with autism in mainstream theatre." *The Scottish Journal of Performance* 2 (2015). <https://doi.org/10.14439/sjop.2015.0202.04>.

Fletcher-Watson, Ben, and S. May. "Enhancing relaxed performance: evaluating the Autism Arts Festival." *Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance* 23 (2018): 406 - 420. <https://doi.org/10.1080/13569783.2018.1468243>.

Giserman-Kiss, Ivy, Michelle Gorenstein, Elyana Feldman, Mikaela A. Rowe, Hannah E Grosman, Jordana Weissman, Audrey A. Rouhandeh, et al. "The Immersive Theater Experience for Individuals with Autism Spectrum Disorder." *Journal of Autism and Developmental Disorders* 50 (2019): 1073 - 1080. <https://doi.org/10.1007/s10803-019-04284-7>.

Hammouni, Zakia, W. Wittich, E. Kehayia, I. Verduyck, Natalina Martiniello, Emilie Hervieux, and Tiiu Poldma. "Using Technology to Encourage the Participation of Persons with Disabilities: Exploring Cultural Leisure Activities in a Theatre Environment." (2020): 36-41. https://doi.org/10.1007/978-3-030-55307-4_6.

Hidden Disabilities Sunflower. *Hidden Disabilities Sunflower Scheme: Guidance and Resources*. <https://hdsunflower.com>

Jones, C., K. Collins, and Carla M. Rice. "Staging accessibility: collective stories of Relaxed Performance." *Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance* 27 (2022): 490 - 506. <https://doi.org/10.1080/13569783.2022.2029388>.

Kempe, A. "Developing social skills in autistic children through 'Relaxed Performances'." *Support for Learning* 29 (2014): 261-274. <https://doi.org/10.1111/1467-9604.12062>.

Kempe, A. "Widening Participation in Theatre through 'Relaxed Performances'." *New Theatre Quarterly* 31 (2015): 59 - 69. <https://doi.org/10.1017/s0266464x15000068>.

Koenig, K. P., & Rudney, S. G. "Performance challenges for children and adolescents with difficulty processing and integrating sensory information: A systematic review." *American Journal of Occupational Therapy* 64, no. 3 (2010): 430-442. <https://doi.org/10.5014/ajot.2010.09073>

Mace, Ronald. *The 7 Principles of Universal Design*. Raleigh: Center for Excellence in Universal Design, 1997. <https://universaldesign.ie/about-universal-design/the-7-principles>

Mahoney, A. "Oily Cart's Space to Be: Exploring the Carer's Role in Sensory Theatre for Neurodiverse Audiences during COVID-19." *Theatre Survey* 62 (2021): 340 - 343. <https://doi.org/10.1353/tsu.2021.a977158>.

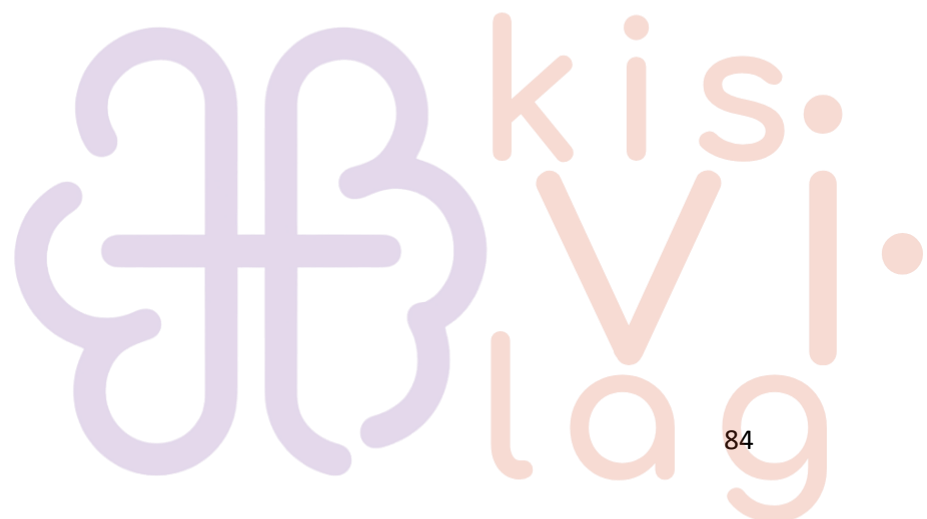
Mattaini, Molly. "Creating autistic space in ability-inclusive sensory theatre." *Youth Theatre Journal* 34 (2020): 42 - 54. <https://doi.org/10.1080/08929092.2019.1633719>.

Mostafa, Magda. *Autism ASPECTSS™ Design Index*, <https://www.autism.archi>

Simpson, Hannah. "Tics in the Theatre: The Quiet Audience, the Relaxed Performance, and the Neurodivergent Spectator." *Theatre Topics* 28 (2018): 227 - 238.
<https://doi.org/10.1353/tt.2018.0046>.

Skorupa, Christine V. "Advocating for a Neurodiverse Audience." *ArtsPraxis* (2023).
<https://doi.org/10.33682/txej-jk3b>.

Steinfeld, Edward, and Jordana Maisel. *Universal Design: Creating Inclusive Environments*. Hoboken, NJ: Wiley, 2012. <https://doi.org/10.1002/9781118168450>

Függelék 3. Plakátok, kommunikációs anyagok

Vizuális anyagok

közös, organikus alkotómunka, amely a színházat mindenki számára valódi közösségi élménnyé teszi

Időpontok és helyszínek
Egy, két vagy mindhárom műhelyhez is csatlakozhatsz.

2026. szeptember 24., csütörtök, 10:00–12:30
Jurányi Produkciós Közösségi Ház
1027 Budapest, Jurányi u. 1–3., 4. emelet, 200-as terem

2026. október 21., szerda, 14:00–15:30
Trafó Kortárs Művészetek Háza
1094 Budapest, Liliom u. 41., Trafó Stúdió

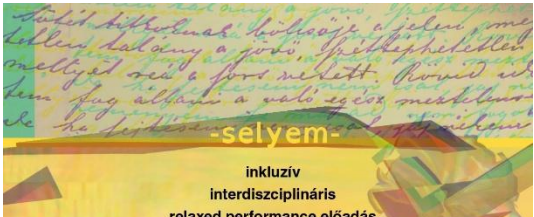
2026. november 15., vasárnap, 13:00–14:30
Jurányi Produkciós Közösségi Ház
1027 Budapest, Jurányi u. 1–3., 4. emelet, 200-as terem

 <https://forms.gle/VgN36yLhcrVWpWFe9>

Jelentkezés határideje:
2026. szeptember 17.

További információ: hello@kisvilag.org

selyem

inkluzív interdiszciplináris relaxed performance előadás
írta: Kalocsay Mercedes
szakmai vezető: Reed Zsuzsanna, Kisvilág Alapítvány

Egy előadás, amely az alkotófolyamattól a megvalósításig figyelembe veszi a neurodivergens (pl. autista, ADHD-s, szenzorosan érzékeny) nézők és alkotók igényeit. A projekt célja a narratíva és a dramaturgiai eszközök érthetősége és befogadhatósága, valamint egy olyan környezet kialakítása, ahol a hangadást, fényeket és mozgást az érzékszervi-idegrendszeri sokszínűséghez igazítjuk.

Mert a katarzisz élménye mindannyiunknak jár. És mindannyiunkat felemel.

Szereted a színházat? Vagy pont ki nem állhatod? MOST TE IS BELESZÓLHATSZ!

Neurodivergens tapasztalati szakértőket, valamint érdeklődő kulturális szakembereket, pedagógusokat és gyógypedagógusokat várunk főpróbákkal egybekötött színházi workshopjainkra.

Közösen tanuljuk, mitől válhat egy színházi előadás hozzáférhetőbbé és befogadóbbá a neurodivergens közönség számára. Tapasztalatokat közvetlenül beépülnek az alkotók és előadóművészek munkájába, és aktívan alakítják neuroinkluzív színházművészeti kézikönyvünket.

Jelentkezés: 2026. szeptember 17-ig

A program a Belügyminisztérium és a Slachta Margit Nemzeti Szociálpolitikai Intézet támogatásával, a FOF2025-B-5187 kódszámú, a „Fogyatékos személyek helyi, regionális és országos szervezetének szakmai programjainak támogatása 2025” pályázat keretében valósul meg.

SELYEM írta és rendezte: kalocsay mercedes
szakmai konzultáció: kisvilág alapítvány
NEUROINKLUZÍV ELŐADÁS

bethlen téri színház
2026. november 22. 19:00

neurodivergens emberek hangolták
neurodivergens közönség igényeire
MINDENKINEK

A nézőtéren szabad mozogni, segédeszközt használni, kimenni és visszatérni.
A várható fény- és hanghatásokról előre tájékoztunk, kognitív megsegítéseket és elvonulási lehetőséget is biztosítunk.
További információ és vizuális történet: www.kisvilag.org/selyem

Szendrey: Kalocsay Mercedes
Petőfi: Kroó Balázs
A Tábornok: Hevesi Nándor
Hamadriád: Kiss Rebeka Petra
Zene: Hevesi Nándor

Az alkotófolyamatot a Kisvilág Alapítvány neuroinkluzív részvételi kutatása kísérte. A kutatás és a kapcsolódó kézikönyv a Belügyminisztérium és a Slachta Margit Nemzeti Szociálpolitikai Intézet támogatásával, a FOF2025-B-5187 kódszámú, a „Fogyatékos személyek helyi, regionális és országos szervezetének szakmai programjainak támogatása 2025” pályázat keretében valósul meg.

2. Sajtóanyag

ZENDREY JÚLIA VERSEI, NAPLÓI ÉS LEVELEI KELNEK ÉLETRE A SELYEM CÍMŰ NEUROINKLUZÍV ELŐADÁSBAN

Bemutató:

2026. november 22., vasárnap, 19 óra

Helyszín: Bethlen Téri Színház, 1071 Budapest, Bethlen Gábor tér 3.

Jegyek kaphatók: <https://bethlenszinhas.jegy1.hu/esemeny/13894/selyem/2026-11-22-19-00>

Nyilvános műhelypróba:

2026. november 15., vasárnap, 13:00–14:30

Jurányi Produkciós Közösségi Ház

1027 Budapest, Jurányi u. 1–3., 4. emelet, 200-as terem

A részvétel nyitott, de regisztrációhoz kötött: <https://forms.gle/VgN36yLhcrVWpWFe9>

Kalocsay Mercedes *Selyem* című előadása Szendrey Júlia költői és alkotói világát állítja középpontba. A versek, naplók és levelek a kortárs tánc, a zene és a színpadi képek révén elevenednek meg. A neuroinkluzív produkció a neurotipikus és neurodivergens nézők számára egyaránt különleges színházi élményt kínál.

A darab bemutatja, hogyan kereste Szendrey Júlia a saját hangját és az alkotói szabadságot a 19. századi női szerepek korlátai között. Az előadás címe a színpadon megjelenő selyemre utal, amely Szendrey Júlia költői énjét is megtestesíti. A selymen táncoló Hamadriád, a mitikus erdei lény Szendrey Júlia képzeletének ad alakot, miközben a forradalom utáni hétköznapiak nyomasztó valósága is megjelenik a darabban.

A *Selyem* a hagyományos színházi szabályoktól eltérő, neuroinkluzív formában valósul meg. Az előadás egyaránt szól a különleges színházi élményt kereső nézőknek, a szakmai kíváncsiságból érkezőknek, valamint azoknak a neurodivergens és fogyatékossgal élő embereknek, akik számára a hagyományos színházi környezet megterhelő vagy nehezen követhető.

A nézők szükség esetén kimehetnek a teremből, majd visszatérhetnek, segédeszközöket használhatnak, és külön elvonulóhely is rendelkezésükre áll. A fény- és hanghatásokról előzetes tájékoztatást kapnak, a felkészülést pedig vizuális történet segíti. Ezek a lehetőségek különösen az autista, ADHD-s és más neurodivergens, valamint fogyatékossgal élő nézők számára könnyíthetik meg a színházi élmény befogadását.

Kalocsay Mercedes író-rendező így beszélt az alkotófolyamatról:

„A Selyem egy önálló költő és alkotó nő életét állítja középpontba. A Szendrey műveiben, naplóiban és leveleiben élénk társul világokat interdiszciplináris eszközökkel jeleníti meg az irodalomtörténet, a kortárs tánc és a kortárs zene találkozásain és átfedésein keresztül. A közös alkotófolyamatban kíváncsian fordultunk egy sokszor rejtve maradó közönség felé, és rengeteget tanultunk. Újra meg

újra felfedeztük, hányféleképpen lehet kapcsolódni egy előadáshoz. Mert a katarzis élménye mindannyiunknak jár. Ez mindannyiunkat felemel.”

Az előadás autista és ADHD-s tapasztalati szakértők bevonásával készül. A **Kisvilág Alapítvány** részvételi kutatásában az érintettek a színházi élményhez való kapcsolódás lehetőségeit és nehézségeit vizsgálják. A kutatás tapasztalatait az előadás után megjelenő, ingyenesen hozzáférhető neuroinkluzív előadóművészeti kézikönyv foglalja majd össze.

Reed Zsuzsanna, a Kisvilág Alapítvány vezetője és a részvételi kutatás szakmai vezetője szerint a nézői szabadság gondolata korántsem új.

“Azt reméljük, hogy ezzel a rendhagyó produkcióval nemcsak a neurodivergens és fogyatékosággal élő közönséget hívjuk be, hanem minden néző számára izgalmas színházi élményt honosíthatunk meg. Mint sok más innováció, valójában ez sem olyan új ötlet: a relaxed performance előadások sokat köszönhetnek Shakespeare állóhelyes közönségének, akik annak idején jóval kötetlenebbül reagálhattak az előadásra, mint amit a mai színházi illem megenged, és reakcióik folyamatosan alakították a darabokat. Szeretném, ha újra többféleképpen lehetnénk jelen nézőként, és ebben a neurodivergens emberek tapasztalatai mindannyiunknak segíthetnek.”

ALKOTÓK, KÖZREMŰKÖDŐK

Írta és rendezte: Kalocsay Mercedes

Szereplők:

- Szendrey: Kalocsay Mercedes
- Petőfi: Kroó Balázs
- A Tábornok: Hevesi Nándor
- Hamadriád: Kiss Rebeka Petra

Zene és effektek: Hevesi Nándor

A próbafolyamat fotódokumentációja: Nagy Szabolcs

Szakmai konzultáció, vizuális történet: Kisvilág Alapítvány, www.kisvilag.org/selyem

Az előadást a Nemzeti Kulturális Alap támogatja. A kapcsolódó kutatás és kézikönyv a Belügyminisztérium és a Slachta Margit Nemzeti Szociálpolitikai Intézet támogatásával, a FOF2025-B-5187 kódszámú, „Fogyatékos személyek helyi, regionális és országos szervezeteinek szakmai programjainak támogatása 2025” című pályázat keretében valósul meg.

Nagy felbontású fotók letölthetők:

<https://kisvilag.org/selyempress/>

Credit: Fotó: Nagy Szabolcs, Ficsór Zsolt

Sajtókapcsolat, interjúegyeztetés:

Reed Zsuzsanna, a Kisvilág Alapítvány vezetője

Telefon: [+36 70 665 2165](tel:+36706652165)

E-mail: hello@kisvilag.org

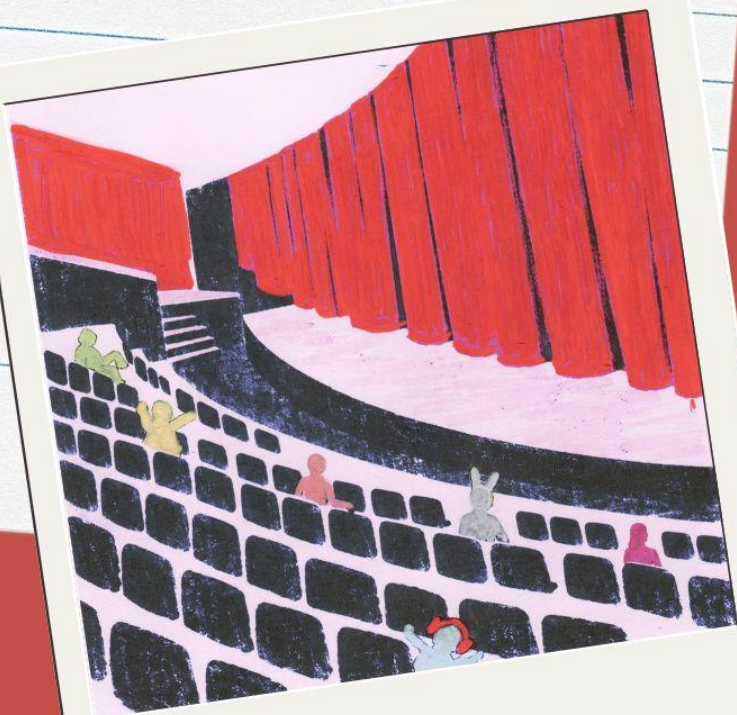
A SELYEM C. ELŐADÁSHOZ
KAPCSOLÓDÓ MŰHELYSOROZAT
ÉS KÉZIKÖNYV
A BELÜGYMINISZTERIUM
ÉS A SLACHTA MARGIT
NEMZETI SZOCIÁLPOLITIKAI
INTÉZET TÁMOGATÁSÁVAL,
A FOP2025-8-5187 SZ.
A "FOGYATEKOS SZEMÉLYEK
HELYI, REGIONÁLIS ÉS
ORSZÁGOS SZERVEZETEINEK
SZAKMAI PROGRAMJAINAK
TÁMOGATÁSA 2025' PÁLYÁZAT
KERETÉBEN VALÓSULT MEG.

BELÜGYMINISZTERIUM

20 NSZI 21
Slachta Margit
Nemzeti Szociálpolitikai
Intézet

kis
világ